

Erkel Ferenc

Emlékkönyv

1810

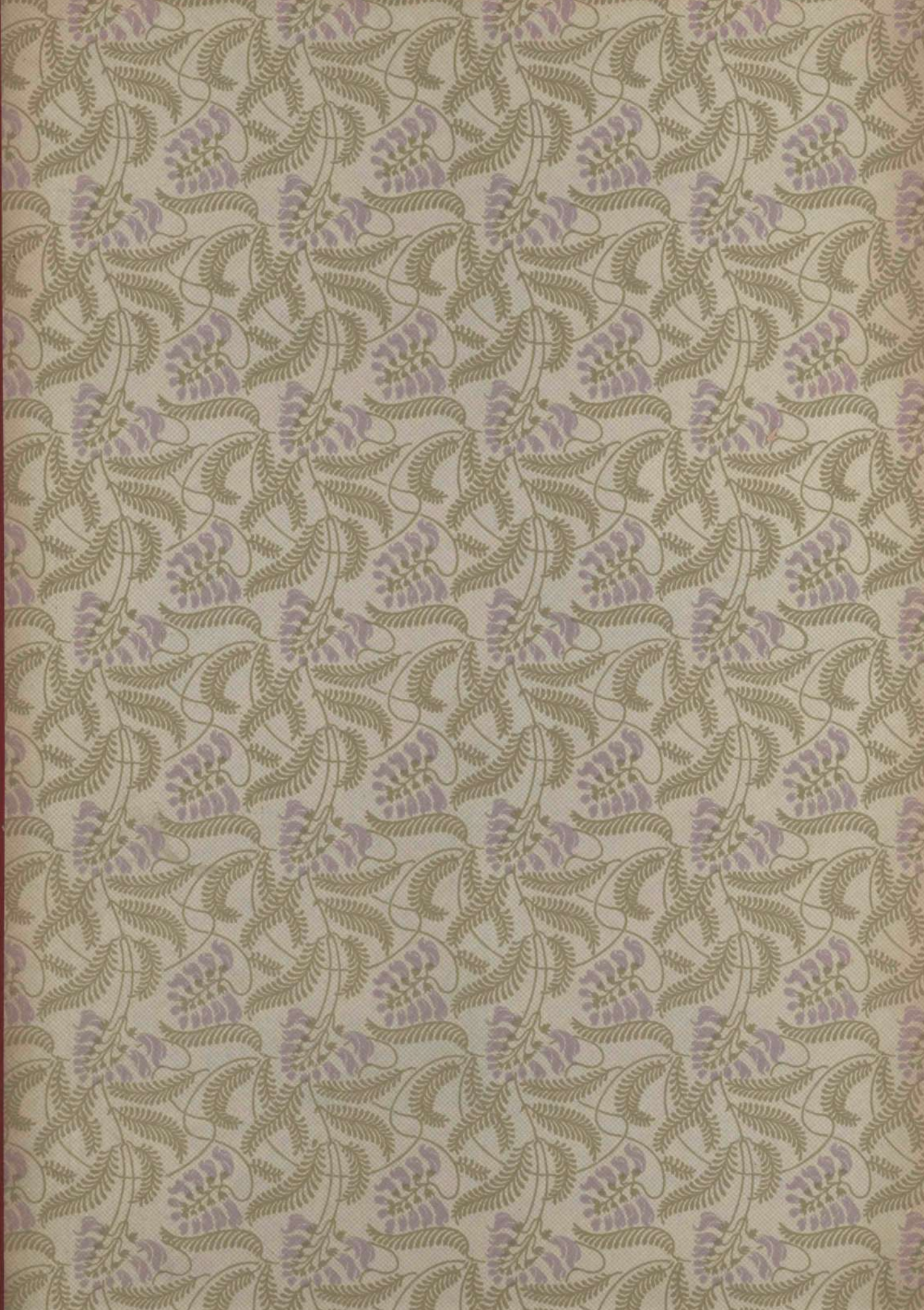

1910

születésének századik évfordulójára

szervezték

Fabó Bertalan

OSZK

Csiszagos Széchenyi Könyvtár

ERKEL FERENCZ EMLÉKKÖNYV

SZÜLETÉSÉNEK SZÁZADIK
ÉVFORDULÓJÁRA
ÍRÓK ÉS TUDÓSOK
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL
SZERKESZTETTE

FABÓ BERTALAN

MÁSFÉLSZÁZ KÉPPEL
ÉS HASONMÁSSAL

BUDAPEST
"PÁTRIA" IRODALMI VÁLLALAT
ÉS NYOMDAI R.-TÁRS. NYOMÁSA

1910

ms ch
510
~~817~~

OSZK

~~65091~~

R
2

65890

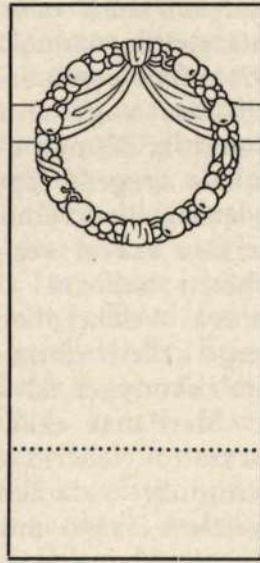
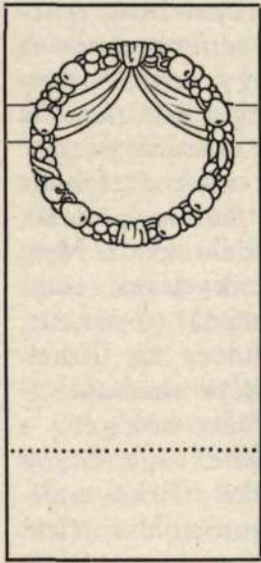
R
1965

M. N. MUSEUM
17. 142. 82

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Előszó	5
Erkel Ferencz. Irta: Kozma Andor	11
Erkelről. Irta: *	13
Erkel fejlődése. Irta: Fabó Bertalan dr.	
I. Erkel és előzői	17
II. Hunyadi László és Bánk bán	27
III. Erkel és Mosonyi	41
IV. Erkel újabb irányai	49
Erkel utolsó éveiből. Irta: Erdy Lajos dr.	55
Erkel Ferencz képmásai. Irta: Felvinczi Takács Zoltán	65
Erkel hangszerelése. Irta: Bauer Albert	77
Az Erkel-család krónikájához. Irta: Kereszty István	103
Erkel és a szimfónikus zene. Irta: d'Isoz Kálmán	125
Erkel-emlékek és levelezés. Irta: d'Isoz Kálmán	157
Erkel színpadi ábrázolói. Irta: Fabó Bertalan dr.	173
Erkel énekese (Stéger Ferencz). Irta: Fabó Bertalan dr.	191
Apróságok Erkel életéből. Irta: Gárdonyi Géza	
I. Erkel mestere a magyar zenében	209
II. A szózat meg a himnusz	211
Erkel és a zeneakadémia. Irta: Moravcsik Géza	215
Erkel Ferencz és a magyar dalegyesületek. Irta: Hoppe Rezső	223
Erkel Ferencz operaszövegei, mint drámai művek. Irta: Négyesy László	227
Erkel-kultusz a jelenben. Irta: Haraszi Emil dr.	239
Síremlékavató. Irta: Ponorí Thewrewk Emil	243
Képek jegyzéke	245
Mellékletek.	

(Dávid színes metszete. „Honderű“, 1846)

ELŐSZÓ.

Manapság minden valamirevaló közéleti szereplőt, ha elérte hatvanadik vagy hetvenedik évét, ünnepelni szokás; üdvözléssel, bankettel, tanítványai, jóbarátai által megírt emlékkönyvekkel. Most is egy közéleti szereplőről van szó, aki nevét nem a politika vagy tudományos divat napi értékű annaleseibe írta be, hanem beírta azt a magyar művészet aranykönyvébe, be magába a magyar örökkévalóságba. *Erkel Ferencz* születésének százéves évfordulójára készült ez az emlékkönyv.

A magyar tudományosság anyagi eszközökben némely téren, például a művészet- és zenetörténet terén, munkaerőkben is igen szegény, ami különben csak egymásból ered. Fél száz év alatt a magyar zenetörténet csak egynéhány magvas értekezést produkált (Mátrai, Bartalus, Ponori-Thewrewk, Bogisich, Kálmán Farkas) és egynéhány igen nagy érdemű népszerűsítőt (Káldy Gyula, Eötvös K.) s aztán vége.* Mikor pár év előtt közel egy évtizedes munkával a magyar népdal első pragmatikai történetét megírtuk, folyton töprengtünk azon, hogy el fog következni és el fog mulni legnagyobb zenészünknek, Erkel Ferencznek centennariuma anélkül, hogy emlékét a magyarság valami maradandó, hozzáméltó könyvvel meg tudná ülni; nincs róla egyetlen egy forrásmunkának, sem kimerítő életrajznak, sem műveinek részletes ismertetése. De hát hogy is! A magyar tudományos élet olyan szervezetlen és anyagi eszközökben annyira szegény, hogy a gond nélkül dolgozók itt is kedvteléseiket üzik, az ahhoz értők meg kenyér után kénytelenek futkosni. *Fél száz*

* A mostani, velünk egykorú néhány kutatóra ez nem vonatkozik.

esztendő alatt nem akadt magyar zenész — pedig európai híru zeneintézeteink vannak —, aki Erkel partitúráit csak egyetlenegyszer is áttanulmányozta volna! Aztán csodálkozzék valaki, hogy zenénk vagy fejletlen, vagy internacionális jellegű, mikor a magunkét nem is ismerjük, de még nem is akarjuk ismerni. Így aztán ingadozunk nacionalista (régente egyúttal naturalista) elzárkózás és az internacionális fejlettségnek kozmopolitizmusa között s mint Bálnak hamis profétái, az irás szavai szerint „sántikálunk tovább mindkét oldalunkra“. Nem lehetett habozni! Ha még nehezebb viszonyok, munkatársak teljes híjával belekezdhattünk és megírhattuk a magyar népdal történetét, meg kellett csinálnunk erre a nagy ünnepi évfordulóra az Erkel-Emlékkönyvet is, különösen amikor már munkatársak is akadtak.

Mert már akadtak! Ahogy a pusztában lakó hívőket hívogatja a messziről fehérlő templom tornya buzgó istentiszteletre, úgy hívott bennünket valamennyiünket ez a szép és magasztos czél: Erkel emlékének — az ő művein kívül is — megörökítése, megünneplése, jelentőségének méltatása és népszerűsítése. Kultusz ez is, egy nagy-nagy magyarnak kultusza!

A Nemzeti Múzeum két kutatója: *Kereszty István* és *d'Isoz Kálmán* urak voltak az elsők, akik a kitűzött zászló alá siettek. Kereszty István, aki mögött már negyedszázados tudományos munkásság áll, gondosan kutató kezére, kezének tollára Erkel családját vállalta, a nagy zenésznek zenész utódait! *d'Isoz Kálmán* pedig hangyszorgalommal dolgozta fel Erkel működését a szimfonikus zene terén, leírta a Nemzeti Múzeum Erkel-ereklyéit (kéziratok, levelezés, emléktárgyak), szóval el se mondhatom, hogy mint főmunkatárs milyen becses és pótolhatatlan munkát végzett. Hozzájuk harmadiknak felvinczi Takách Zoltán úr, a Szépművészeti Múzeum öre csatlakozott, felismervén Erkel ikonográfiájának szép és tanulságos jelentőségét és megírta, a képzőművészetekre való tekintettel, „Erkel képmásai“-ról való úttörő értekezését.

A három úr képviseli múzeumainkat (amelyekre még rátérek). Rajtuk kívül kellett még egy kicsiny, de kiváló, a dologhoz értő gárdát csatasorba állítani, mert mint forrásmunka, általános elmefuttatásoknak alig-alig adhatott helyet. Zenehistóriát, különösen pedig Erkel-kutatást művelő gárdánk még nincs. Mindamellett még ez is ment. A nagy öreg úr utolsó éveiről *Érdy Lajos* dr. irt avval a szakértelemmel, amely a képzett zenészé (3 évtizeddel ezelőtt a „Budapesti Szemlé“-be irt magvas tanulmányokat, egyet épen a „Névtelen hősök“-ről) és avval a meleg szeretettel, amely maga a legméltóbb Erkel-kultusz. *Gárdonyi Géza* úr visszaemlékezéseit és *Kozma Andor* úr magasszárnyalású ünnepi ódáját engedte át az Emlékkönyv számára; *Moravcsik Géza* úrnak, a Zeneakadémia tudós titkárának köszönhetjük a Zeneakadémiára, *Négyesy László* úrnak, a kiváló esztétikusnak az Erkel-operák szövegkönyveire vonatkozó tanulmányokat, végül *Hoppe Rezső* tanár úr Erkelnek az országos daléregyesületben kifejtett munkásságát méltatja; *dr. Haraszi Emil* úr Erkelnek kultuszáról a jelenben értekezik; *Ponori Thewrewk Emil* úr pedig Erkel-siremlékavatóját engedte át nekünk.

Van tudományos zsenge is; Erkel hangszereléséről ebbe a könyvbe másképp nem lehetett írni, mint összes partitúráinak gondos áttanulmányozásával; a feladathoz egy-két, zeneszerzésben és hangszerelésben is kitünő tanárunk szinte értett volna, de arra egy félesztendő rászánni — még elgondolni is lehetetlenség! „Flectere si nequeo superos, ego Acheronta movebo“. Akad egy egészen fiatal ember (nincs még 18 éves, Toldy László keze alatt az idén tett vizsgát hangszerelés, ellenpont és zeneszerzésből), akit elfogott a „szent bolondulás“ és belekezdvén a magyar hangszerelés történetébe, féléven át áttanulmányozta az összes partitúrákat (a Nemzeti Múzeumban, az operai könyvtárban és Erkel István úrnál) és evvel a szerzetesi szorgalommal, de amellet az Erkel-kultuszhoz méltó fiatalos lelkesedéssel megírta „Erkel hangszerelésé“-t.

A Nemzeti Múzeumra vissza kell térnem. Külföldi kutató utazásaimban sokszor kérdezték tőlem neves tudósok, hogy melyik magyar könyvtárban lehet a magyar zene írott és nyomtatott emlékeit, forrásműveit tanulmányozni? Pirultam a szégyentől, mert az igazat resteltem volna megmondani, hogy tudniillik nekünk még ilyen közkönyvtárunk nincs.

De felfogadtam, hogy teszek róla. A Nemzeti Múzeumban ugyanis addig csak ajándékba kapott zenei nyomtatványok (a kéziratárban gyönyörű alapvetőül már ott volt Erkelnek a családtól megvett kézirati hagyatéka) voltak; minden rettentő mód kevés, hiányos és a régibb idöket illetöleg majd csak semmi. Utazásaimban hát megkezdtem a gyűjtést, amely bizony rettenetes fáradságokkal járt (régí kótákat egyenként átnézni sokszor fizikai kin, olyan állapotban vannak), de kellett; feltörtem pinczék nyírkos mélyében fekvő, évtizedek óta leszögeztet ládákat és padlásokból, magazinokból, falak tövéből kihámoztam a porban heverő zenei nyomtatványokat. Különösen (a pesti kiadmányokat évtizedekkel megelőző) bécsi és pozsonyi nyomtatványokat kutattam, amelyek kipattanván a pozsonyi koronázások és más sokadalmak alkalmából, leginkább Bécsben láttak napvilágot, de mégis magyar műzenénk kezdeteinek igen becses emlékei. Elvem lévén „*quieta forte movere*“, bizony folyton küzdöttem szóval is, de még írott memorandumban is, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum fejleszse gyűjteményét rendszeresen egy országunkban egyetlen és nélkülözhetetlen zenei közkönyvtárra; Szalay Imre igazgató, Fejérpataky könyvtárigazgató és Sebestyén igazgatóör urak avval a megértéssel, amely öket annyira jellemzi, erősen felkarolták az eszmét és három év óta rendszeren átengedvén utaink gyűjtését, bizony ma *van* már zenei közkönyvtárunk — ha egyelőre még oly hézagos is —, ahol belföldi és külföldi műzenénk emlékeit tanulmányozhatja, addig amíg még több lesz. Mert hiszen az örvendetes meglepetések sora nincs még lezárva; ha két éve meglelhettem a báró Schilson kézíratait a mult század első tizedéből és a Brunsvick-hagyatékot stb., úgy fog még akadni más érdekes és értékes dolog is. Ha a hiúság kenyerem volna, a közölt régi kótaczimlapok és nyomtatott kóták ^{9/10} része alá odairhattam volna, hogy „a Fabó dr. gyűjtéséből“, de úgy vélem, szebb, hogy most és ezentúl a

„Nemzeti Múzeum könyvtárából“ közöltetnek. Ha az ilyesminek a hasznosságát még bizonyítani kellene, hát már itt is „exempla docent“. Mikor a londoni magyar kiállítás frizeire magyar tánczjelenetekhez kellett autentikus okmányok, elő az illető régi kótaczimlapokkal; mikor történelmi hangverseny készült (a Történelmi Társulat múltévi december 18-iki ülésén), elő a régi, eddig ösmeretlen kompozíciókkal és most az „Erkel-Emlékkönyv“-et bizony csak a már eddig gyűjtött anyag tehette változatossá és diszessé. Erkel műveinek első kiadásai is csak most és így kerülhettek bele. Hogy 3 év óta tett minden egyes fölfedezéséről nem adtam külön számot a nyilvánosság előtt, az talán, ha most nem is szokásos, de nálam érthető. Csak a tyúk az, amely minden egyes tojás után félóráig kotkodácsol, hirdelve a maga tettét és dicsőségét; komoly ember csak annak idején és nagy alkalmaknál lép a nyilvánosság elé.

A közölt képekkel azon igyekeztünk, hogy lehetőleg mindenütt magyar művésztől származó képeket közöljünk, és ezen szándékunkat végtől-végig megvalósítottuk, mindössze vagy féltucat esetben teszünk kivételt, symbolizálni akarván azt a tényt, hogy Erkelnek zenei tanulmányai már zsengekorában belenyúltak Mozart zenéjébe és Mozart kultusza nála élete végéig megmaradt: vettünk föl Mozart műveinek 100 évvel ezelőtt megjelent első összkiadásából egynéhány rézmetszetet (Schnorr, Kinninger és Zügel kezeiből származókat) fej- és záróléczül; nem hiszszük, hogy evvel vétettünk volna a mű magyar jellege ellen. De a másfélszáz képmelléklet többije mind magyar művész vagy művész-mesterember kezétől való, akiknek neveit és műveit még múzeumba is csak most kezdjük ismerni és felkutatásukkal, bemutatásukkal talán a magyar grafika történetének összeállítása is lökést kap. Perlaszka, Winter, Tyroler József, Decker, Vidéky, Boskovitz, Riedel, Rusz stb. ma még csak nevek, holnap már talán a magyar gyűjtésnek és kutatásnak kedves tárgyai.

Hogy ilyesmi a régi magyar grafikának mennyi ritka és becses emlékét hozhatja fölszínre, azt a (nem zenei) művészettörténet és minden gyűjtő elgondolhatja. Ilyenkor a jó is szül mindig újabb és újabb jót.

Magunk csak olyan czikkek megírását vállaltuk magunkra, amelyek kutatásainkkal egybefüggnek; így Erkel fejlődését, amelyben egészen új nyomon halad az Erkel elődjeire vonatkozó rész; azután veterán énekes művésznünknek, Stéger Ferencznek életrajza, tarkítva azokkal a ritka képmellékletekkel, amelyeket az öreg úr az ő gazdag gyűjteményéből hazafias készséggel rendelkezésünkre bocsátott. Itt is újra megköszönöm neki. Természetes, hogy a számon tartott képanyagot, valamint feljegyzéseimet jegyzetek alakjában, ahol kellett, a mások czikkeinél is kötelességszerűen felhasználtam.

A képanyagot, mivel gondos munkájuk révén valamennyi múzeumunkba évtizedek óta bejáratosak, idősb Weinwurm Antal czégre bízom. Szedésre, tördelésre a „Pátria“ nyomdájában vigyázott Mészáros Vilmos úr, főszedője Szeleczy Vilmos úr volt.

Köszönetet kell még mondanom a Szépművészeti Múzeum igazgatójának, Kammerer Ernő úrnak és felvinczi Takách Zoltán dr. múzeumi őr úrnak az onnét kiválogatott arczképanyag rendelkezésünkre való bocsátásáért és igen megköszönjük a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének, hogy a műből való megrendeléseivel könyvnyitett azon súlyos terheken, amelyeket a könyv elkészítésével, kiállításával és kiadásával magunkra vállaltunk. Mert az ilyen mű bizony nagyon költséges és hogy az rövidesen vagy egyáltalában megtérül-e, azt csak a jó Isten tudja.

Valakinek nálunk is kellett erre a munkára vállalkozni.

Bármilyen sok szempontból, bármennyi anyaggyűjtéssel van is e műben Erkel egyénisége megvilágítva, az még mindig nem teljes; csak példaképen említem, hogy nem vettem bele egy kéziratban levő, terjedelmes fejezetemet („Erkel ritmikája, képletezése és dallamfonása“), mert Erkelnek előzőivel való viszonyánál a kutatást és feldolgozást nem tartom lezártnak, de még csak elégségesnek sem. Talán ha idők múltán elkészül Erkel teljes életrajza, akkorára talán az ezirányú kutatás is jóval előbbrehalad majd.

Mi azt hisszük, hogy amint az irodalomtörténeti, újabb időben a műtörténeti kutatás nálunk széles körökben meghonosult, úgy meg fog honosulni idővel a zenetörténeti kutatás és munkálkodás is és hogy ennek a tudományágnak mindig egyik legdícsőbb tárgya lesz Erkel Ferencz élete és működése.

Budapest, 1910 október havában.

Dr. Fabó Bertalan.

(Kőrajz 1840 tájáról; Fabó B. gyűjteménye)

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Erkel Ferencz.

Irta Kosma Andor.

Még húzza a cigány, s a magyar ur,
Még régi nótán derül és borul;
Még künn a síkon messze valahol
Az arató nép magyarul dalol...
De ennyi minden — s ez a nagy világba
Csak úgy hat el, ha elhat, mint a sohaj,
Melyet sohajt, szivén könnyíteni vággyva,
Egy történelme vesztett kiháló faj.

Ha nemzet volna, fönnen zengene
Mind a két ősi nyelve: szó s zene.
Egyik se bujna, mint hamupipőke,
Ki gyolcsruháit maga fonta, szőtte,
Hanem, mint két királyi büszke szépség,
Ragyogna himzett aranyos biborban,
Művészkezek csuda remekelését
Mutatná még uszályuk is a porban.

Pazarszép lelki fényűzés hiján
Csak nép vagyunk s nincs nemzet Hunnián.
A Corpus juris meg a szenvedés,
Panasz, kesergés létjogul kevés.
Minden hiába, a magyar veszendő,
A látszat ez, — de áldassék e rémkép,
Mert fölriaszt, fáj s mentve a jövendő,
Ki hagyná veszni édes maga népét!...

És itt a szent, nagy buzdulás kora:
 Lobog lángfelkek végtelen sora;
 Mind hatni, tenni, teremteni vágyják,
 A legnagyobb magyar első világít;
 Költők, írók hatalmas hangba kezdenek,
 A népi nyelv lesz nemzeti, merész,
 Az ősi népből újul újra nemzet —
 S világgá zeng már a magyar zenész.

Nem egy csupán, s ha egyről zeng dalom,
 Vele a többit is magasztalom,
 Mert benne, ki vezér volt s úttörő,
 Egy lón s egész a sok szétszórt erő;
 Ő vívta ki a döntő diadalmat
 Magas művészet minden fegyverével
 S meddő hírét az ősi népi dalnak
 Nagy nemzeti zenével ő veré el.

Ő legdicsőbb volt, bár egy még nagyobb
 Híres zenészünk messzibb esragyog.
 Am ennek széles e világ hazája
 S nemcsak egy ország, amely büszke rája.
 Minden babér és minden olajág
 A hírnév útja hosszában ezé lett, —
 De, ki csak egyet szolgált: enfaját,
 A még dicsőbb az hálás nemzetének.

A legdicsőbb magyar zenésznek itt
 Ma ihlett ajkak nevét fölvetik —
 S amint e hang felém rezg: mily csodás
 Szívem sok húrján a visszhangozás!
 Minthogyha itt egy nemzet énekelne
 S egekbe szálló hymnusa e karnak
 Istent dicsérné, hogy az Ő kegyelme
 Erkel Ferenczet adta a magyarnak.

Nádasdy nádor fiával hallgatja Tinódi énekét
(Kőrajz a múlt század közepéről)

ERKELRŐL.

Irta: *

1820-ban Pozsonyban, Eszterházy Mihály gróf pártfogása alatt hangversenyeztek egy kis csodagyerek: a 9 éves Liszt Ferencz; egy finom arcú, idősebb zenész csodálattal hallgatta és másnap a „Pressburger Zeitung“-ban meg is írja, hogy a gyermekből még csodálatos nagy zenész lesz. Két év múlva az öreg úrnak keze alá kerül egy másik gyerek, szinte muzsikus, Magyarország másik végéről, Békésgyuláról, a Wenckheim-grófok gazdatisztjének a fia. Az öreg úr Klein Henrik volt: áldott volt az ő jobbkeze, amikor megírta és megjósolta Liszt Ferencz jövő nagyságát és áldott volt mind a két keze, amikor évekig oktatta és tanította klasszikus zenére és zeneszerzésre a kis Erkel Ferenczet. Mint Mózes az igéretföldjét, ő is meglátta és megérezte a magyarság két legnagyobb zenészét: Lisztet és Erkel.

* * *

1834-ben vagyunk Pesten. A Széchenyi által alapított Nemzeti Casinóban már télen és farsang idejében magas színvonalú hangversenyek is vannak; legtöbbször Szervaczinszky rendezzi (a városi német

színház másodkarmestere); a kolozsvári magyar színtársulatnak fiatal karmestere (az öreg Heinisch volt) keresztülutazik Pesten, hogy elfoglalja a Steinlein grófnénál vállalt zenetanítói állást. Pesten tartóztatják és kéri, hogy vegyen részt egy hangversenyen; résztvett és komoly művészi zongorajátékával, kitűnő musicalitásával a legkomolyabb zenészeknél is csodálatot kelt és csodálatot gerjeszt.

Egy évre rá a francia hegedűművész, Oury hangversenyein vesz részt mint zongorázó, de már akkor a budai magyar színtársulat karmestere; egy évre rá (két éven át) a pesti német színházé. Ha jön külföldi művész, mindig Erkel veszik elő; ő az, akinek zenekara mindig készen áll és mindig rendben van; ő az, akinek műsorát nem lehet zavarba hozni, mert kívülről ismeri az összes klasszikusokat. Ha kell, gyönyörűen zongorázik, ha kell, gyönyörűen dirigál, sőt már komponál is, pl. *Vieuxtemps* részére az ismert magyar változatokat (1837). Szóval megszületett Lavotta, Csermák, Bihari és Rózsavölgyi után az első jeles magyar zenész, aki nem volt „vad zseni“!

* * *

1838-ban Pest vármegyének ama bizottsága, mely a Nemzeti Színház ügyeit intézte, levelet intéz a német színháznak ehhez a csodálatos muzsikushoz, amelyben „A Tekintetes Urat“ megbízzák a magyar Nemzeti Színház karmesteri teendőivel. A híres pestmegyei alispánnak, Földvárynak alakját mindig körülengte a nemzeti kegyelet, de semmiért sem érdemelte meg ezt annyira, mint azért, hogy ezt az áldásos levelet megírta.

* * *

A Nemzeti Színház udvarán ácsorog Egressy Béni, a dalköltő és segédszínész, a nagy tragikusnak öccse. „Mi van a kezében, Béni?“ kérdi tőle Erkel. „Egy operaszöveget írtam a Tóth Lőrincz darabjából“ — feleli Egressy. Erkel lapozgatja, olvasgatni kezdi és megdobban a szíve; megvan az annyira keresett magyar tárgyú operaszöveg, lüktető menettel, amely mint a lombos fa a fészekrakást, hívja, csábítja a megzenésítőt. Így született meg a „Hunyadi László“.

* * *

Ez az a magyar nemzeti opera, az akkor várva-várt volt és amelyet ma, hatvanhat év után is mindig végigtapsol a közönség. A nagy-képűsködő kritika megpróbálja öt és e művét koronként elavultnak hirdetni, sőt még azt is próbálgatják mondani, hogy akkor is, korához képest is régi olaszos, avultas volt. Pedig, hogy Erkel mennyire új és mennyire merész volt: bizonyoság rá, hogy olyan híve és oly komoly zenész, mint Bartay András 1846-ban rémüldözve szögezi le, hogy a „Hunyadi László“ verpadjelenetében szegény Schodelnének (Szilágyi Erzsébet) folytonosan az egész zenekarnak legerősebb zúgásával kell énekelnie. Az az egyénileg szűkszávú és csendes ember, aki a népdalt és a palotás zenét a saját lángelméje kohójában egyesíti, aki a parasztnak és kóbor virtúózoknak cigányok vonóján koptatott

muzsikáját százszoros hatványra emeli és színpadra viszi, akinek dal-lama koloratúrája vetekedik Verdi-ével, Meyerbeer-ével stb.: ez a min-dent összefogó és átölelő lángész bizony forradalmi egyéniség volt. Nem a megjelenésében, nem a beszédében, de műveiben és azok hatásában.

* * *

Ez a csendes ember a forradalmi és izzón hazafias témákat kedvelte és operáinak tárgyai nem is voltak Bécs előtt kedvesek. Az esküszegő király („Hunyadi László“ban), a zsarnok és gyűlölt német származású királyné („Bánk bán“ Gertrudja), a németeket folyton verő magyar király („Sarolta“), a parasztlázadás („Dózsa György“), a magyar szabadság-harcz („Névtelen hősök“): mind-mind útját állották annak, hogy operái Bécsben illő módon színre kerüljenek és a bécsi kapun keresztül utat törjenek Németországba és Nyugat-Európába.

A politikai harc ma már a művészetben se válaszfal és a zenei műveltség ma már külföldön oly intenzív, hogy régi korok avult operáit is felelevenítik, ha belső magjuk, az ő dallamkincsük igazán értékes. Nem lehetne-e kérni és megnyerni az apostoli magyar királytól, hogy a bécsi udvari opera műsorába Erkelnek két remekművét felvegyék. Mert hiszen a „Norma“ meg a „Lucia“ bizony sokkal avultabbak és mindig adják őket.

* * *

Az 50-es években majdnem egy évtizeden át Albrecht főherczeg volt Magyarország teljhatalmú kormányzója; felesége a szelídlelkű Hildegard főherczegnő; a sorsnak gyakori játékaképen a forradalmi és izzó operák költője tanította muzsikálni a két kisleányt, a magyarokon békót tartó zordon nagyúrnak gyermekeit. Aki nem akarta elismerni a magyar alkotmányt (kardjára ütve mondta egyszer: „das ist meine Constitution“) annak el kellett ismernie a magyar zenét, mert hiszen annak legnagyobb mestere tanította kis leányait és kísérte az udvari hangversenyeken a leigázott nemzetnek két édes és magyarszavú énekesét: Fűredy Mihályt és Hollósy Kornéliát. A kis főherczegnők már ismerték a Hymnust és a legenda szerint Erzsébet királyné 1857-ben tőlük hallotta lefelőször.

Amint a magyarság lelkében, megfér a leglángolóbb és legellent-állóbb haza- és szabadságszeretetet a legodaadóbb királyhűséggel: úgy itt is a forradalmi operák csendes, de lánglelkű költője tanította a magyarság szeretetere az akkor leigázón szereplő uralkodóházat.

* * *

Történelmi alakjaink megelevenítésében három nagy plasztikusunk van: Katona József (Bánk bán), Arany János, és báró Kemény Zsigmond. Negyediknek hozzájuk Erkel csatlakozik diadalmasan. Vörös-marty „Cillei és a Hunyadiak“ című drámájában ezt a mozgalmas kort nem bírta úgy megelegíteni, alakjai nem mentek át történelmi ön-tudatunkba, pedig a kor szép és mozgalmas, alakjai dicsők. hősök és mártírok. Erkel ezt is pótolta; öntudatunkban a Hunyadi-kor alakjai

úgy élnek, ahogy ő azokat jellemezte. Szilágyi Erzsébet, a gyermekeiért aggódó hős anya; az érzésben tündöklő szerelmes pár: László és Gara Mária; az ifjú, gyenge király a dölyfös Gara, a gyűlölködő Cillei, azután a tragédia költő által rembrandti félhomályban hagyott Melinda, itt ezer színben tündöklő; Brankovicsot, Amurat szultánt Erkel kreálta meg igazán; a Bánk bán alakjai kivételével azok előbb nem éltek: Erkel muzsikája; mint a teremtéskor Isten lélegzete, lehelletével új életet lehelt a holt agyagalakokba. Történelmi alakjaink galeriáját a három nagy költő mellett Erkel gazdagította legjobban.

* * *

Hatvanhat évvel ezelőtt P. Horváth Lázár mondta róla: „Ő egy zeneárva chaosból egy zenészetí világot teremtett“; félszáz évvel később Jókai mondta róla: „A fenségestől kezdve a népiesig, a paloták komoly méltóságától, a tragikum gyászától elkezdve a pusztá méla ábrándozásáig mindent feltalálunk eszményítve, megnemesítve Erkel dalművében, ami magyar, ami a miénk“. Örömmel, bánattal mint egy gyújtópontban érezzük Erkel zenéjében.

* * *

Azonban érezzük egyebet is; azt, hogy a nagy egyesítő, a nagy úttörő még nem a csúcspont, ahogy a magyar költészetben Balassa, Zrínyi, Vörösmarty után jött a két még nagyobb: úgy fognak jönni Erkel Ferencz után is még nálánál is nagyobbak. A magyarságnak méhe hirtelen előtűnő és erő lángelmékben kimeríthetetlen, amint ezt Erkel Ferencz pályája is megmutatta. Egy ilyen példa századokra kihat és lelkesít.

(Zügel metszete 1802-ből. Fabó B. gyűjteménye)

ERKEL FEJLÖDÉSE.

Írta: FABÓ BERTALAN DR.

I. ERKEL ÉS ELŐZŐI.

A lángész ismérve rendszeren az, hogy egészen új csapást, új ösvényeket tör és amit elődei csak csirájában műveltek vagy homályosan sejtettek, azt ő korszakosan megvalósítja. Így volt ez a németeknél Mozarttal, az olaszoknál Rossinivel és így nálunk, magyaroknál, Erkel Ferenczcel.

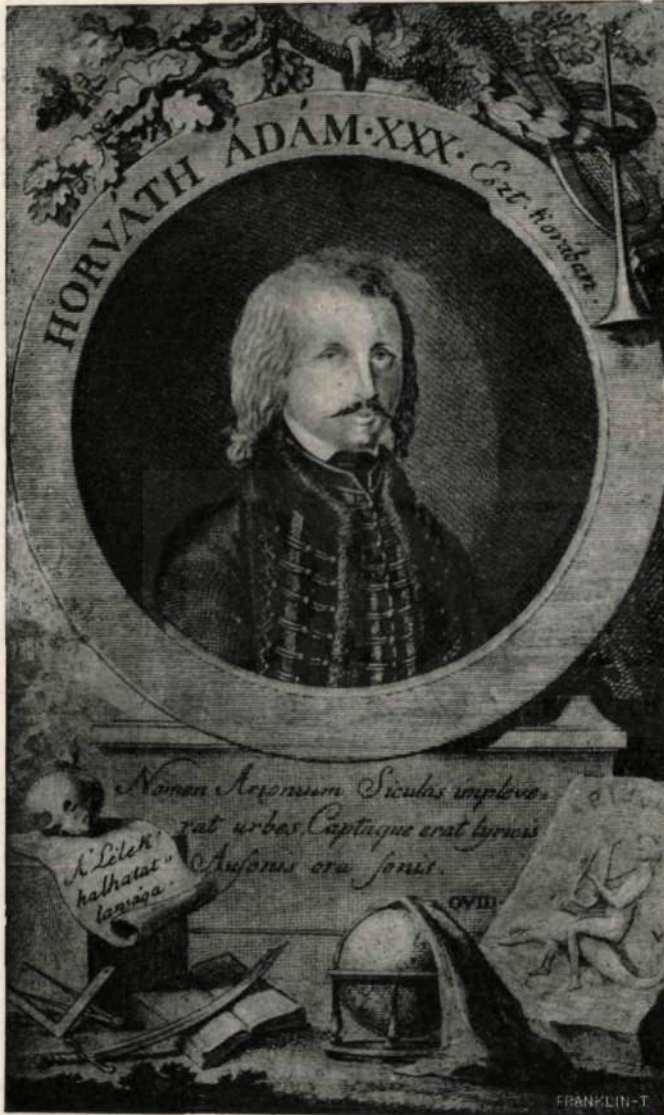
Anacreon Rendi Szerént
BÜTSÜ-VÉTEL
Írta Rajnis József
2 Munkára alkalmaztatta
Schreier János

---

a
Tenore
2 *Violini*
2 *Viola di Alto*
2 *Flauto*
2 *Corni in F*
e
Violone

Kolozsvárott megjelent magyar zenemű 1791-ből. (Nemzeti Múzeum könyvtára)

Közönségesen azt mondják, hogy a lángész semmiből teremt újat és nagyot; hát ez tévedés. Mert nemcsak a zenében, hanem a művészettörténet minden más ágában is kimutatja a gondos kutatás, hogy a legújszerűbb alkotásnak is — akármilyen lángész hozta is létre — megvan és megvolt a maga sok csirája és előzője, amelyekből ő

P. Horváth Ádám
Kore rézmetszete 1790-ből. (M. Történelmi Képcsarnok)

merített és amelyeket ő — hozzáadva a maga nagy lelkét — százszoros hatványra emelt. A magyar irodalom újjáébredését a bécsi testőríróktól számítjuk, az idegen műveltség s irodalom példája ébresztvén fel a hazafias alkotó kedvet; a magyar műzenének első szálai Bécszomszédságába Pozsonyba, aztán Pestre és Györbe vezetnek. Az 1790 körül feltámadó „magyar világ“ adja meg az első lökést* hol szándékos, hol öntudatlan magyaros színezésre, és ettől kezdve koronkénti visszaesésekkel kialakul egy sajátos színezetű műzene, amelyben rengeteg sok az olaszos elem — persze főleg Haydn és Mozart művei révén és hatásával párosulva — azután az osztrák-német népies elem, amelyből azonban a páratlan ütem sohase tud gyökeret verni és

végül mind az, ami a rococo-műzenéből hozzánk eljuthatott (pontozott

* A budai első magyar színtársulatnál már felmerült és kísérletezett a „magyar nemzeti opera“ „nemzeti muzsika“ stb.; ott működtek Lavotta, Chudy József, Szerelmehygyi András — egész 1796-ig, amikor is a társulat feloszlott. A „Budapesti Hírlap“ 1904 karácsonyi számában írtam erről; Kolozsvárott a „magyar világ“ Schreier Jánost szólaltatja meg, megzenésítvén — mint itt látható — Rajnis versét. (Századok 1910. évf.)

rythmus, angol és skót táncz);* ehhez járult aztán magyar földről az úgynevezett magyar skála, itt-ott a madárrepülésszerű choriambus, a hajlam a tempóknak hol igen nagy lassítására, hol nekiiramodására, a táncznótáknál igen éles indulószerű rythmusra, a lassú vagy czikornyás záradékoknak bokázóvá való kiélesítésére: szóval mindarra, amit nagyon szabad virtuóz, köznyelven magyaros vagy czigányos előadásmódnak nevezünk. Mintha a szemünk előtt válnék a rococo-ornamentika egy igen színes és élesen sajátos keleti arabeskké.

Ennek az újonnan kialakuló új magyar palotás stílnak három kóbor hegedűvirtuóz volt a főmestere, mint zeneszerzők is: Lavotta, Csermák és Bihari. Ők voltak az eredetiek, a nagyok és a legösmertebbek, de hál' istennek, nem az egyetlenek; Pozsonyban 1790-től kezdve 1830-ig egész csomó német származású zenész élt, akik a magyar muzsikát — ha nem is kizárólagosan — művelték, különösen az országgyűlések és az ezáltal történő koronázásokon;** sőt a bécsi nagy- és kismesterek is mind lejártak Pozsonyba és több vagy kevesebb megértéssel magyar stílusú műzenét alkottak. Pozsony tehát a német származású békési gyerekek felette jó iskola volt, jobb még, mint a kevesebb zenei hagyománnyal és nem oly első kézből való zenei élettel rendelkező Pest is.

Pozsonyban egy kiváló zenész, *Klein Henrik* professor, lett *Erkel Ferencz* tanítója, sőt, a helyi hagyomány szerint, náluk is lakott. Majdnem bizonyos, hogy *Klein Henrik* volt az a pozsonyi névtelen, aki 1800-ban a lipcsei zenelap részére hat magyar zenedarabot és egy bőséges tudósítást beküldött és bizonyos, hogy ő tőle tanulta *Erkel* a zenei munkának, szólamvezetésnek és feldolgozásnak azt a classikus

*Prinzipal Director Professor.
von Loubin, Mitglied in
der k. k. böhm. Gesellsch. d. Wissensch.
Academie in Prag.*

Klein Henrik, Erkel Ferencz zenetanítója
(Lüttgendorf rézlapja, Pozsony város múzeumából)

* Fabó B. A „magyar népdal“ 274. s köv. oldal; „az anglus contra-táncz“-ról, meg a „skóti pulsus“-ról, „ékkuszé“-ról Csokonay meg P. Horváth Ádám gyakran megemlékeznek.

** Fabó B.: „Régi magyar zene Pozsonyban“. (Zeneközlöny 1909. évf.)

tisztaságát, amely öt végig annyira jellemezte. A másik kimutatható előkép *Halm Antal* volt (neves bécsi származású zenész), különösen ennek 1825-iki magyar koronázási zenéje, sok tekintetben igen jeles mű, amelynek az akkor fiatal Erkelre különösen erősen kellett hatnia.* A harmadikat — Erkel visszaemlékezései alapján — id. Ábrányi Kornél *Turányi Lajos*-ban említi meg.

Mi tanulmányaink alapján elsősorban Klein Henriket és Halm Antalt tartjuk Erkel nevelőinek; azonkívül nem kell elfelejtenünk, hogy akkoriban a bécsi classikusok művein kívül mindenütt, de különösen Pozsonyban a pozsonyi születésű Hummel-nak művei, különösen nagyszabású, még ma is értékes zongoraiskolája volt a zenészetnek vademecuma.

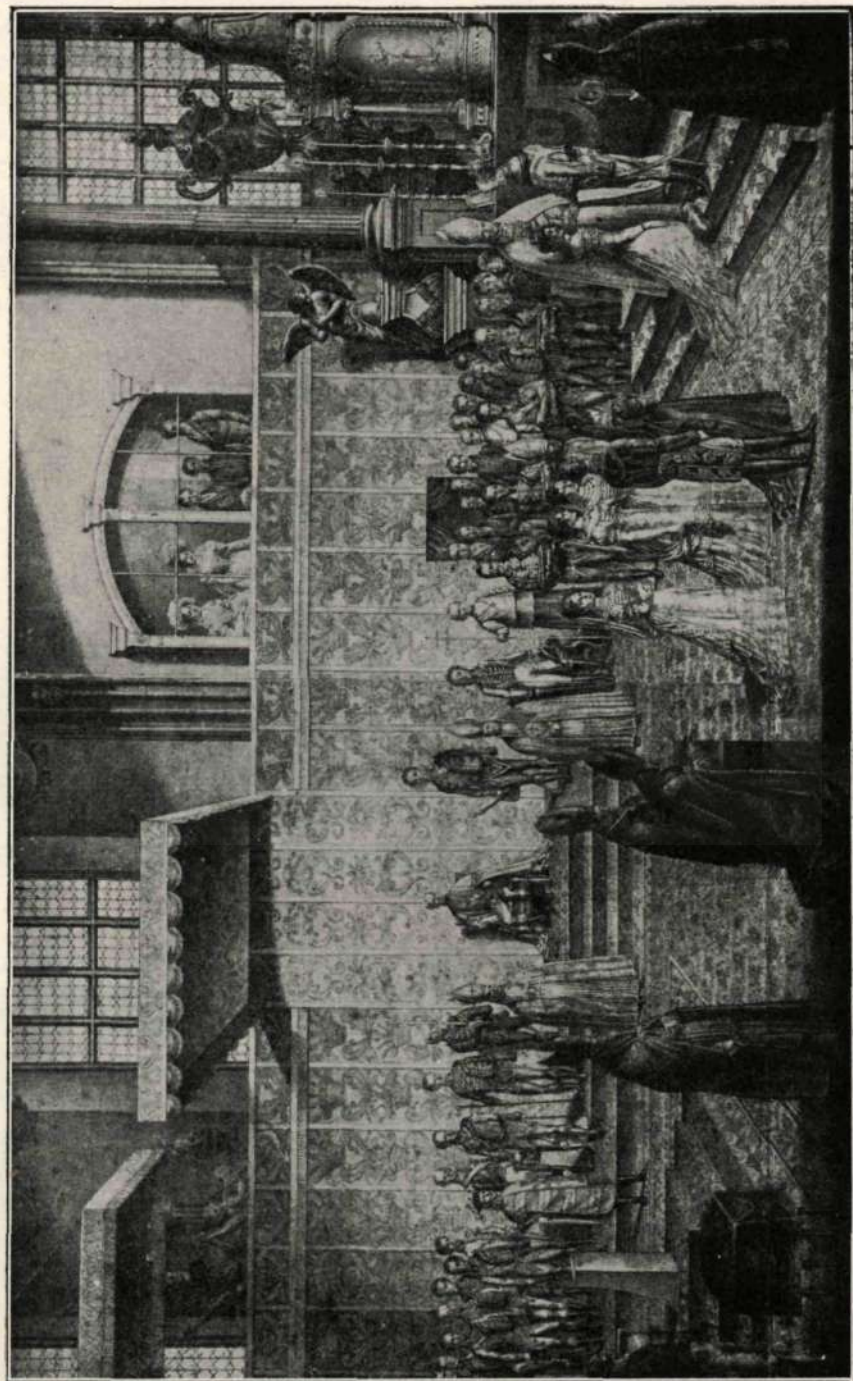

(Nemzeti Múzeum könyvtára)

A bécsi nagy- és kismestereket már említettük; 1824-ben indítja meg Ruzicska Ignác a »Veszprém vármegyei gyűjteményt«, amely régi magyar műzenénknek még ma is legteljesebb gyűjteménye. Ez a gyűjtemény akkoriban méltán feltűnést keltett és közkezen forgott;** Klein Henriken kívül valamennyi itt említett magyar zenésztől, azonkívül Svastitstól, Kálozdytól, Hunyaditól és a két Rothkrepftől és Arnoldtól hoz zenedarabokat. Rózsavölgyi már ekkor megkezdte

* Klein Henrikről írtam és ismeretlen arczképét közöltem „Vasárnapi Ujság“ 1908. évf.; Halm Antalnak koronázási zenéjét Demény Dezső átiratában (nagyzenekarra) 1909 decz. 18-án mutattuk be a M. Történ. Társulat ülésén; ugyanott *Strebinger* magyar balletzenéjét, mint hegedűversenyt Szegheő Sándor átiratában Rozgonyi Ágnes játszotta; mindkettő igen tetszett.

** „Magyar Nóták Veszprém vármegyéből Fortepiánóra“, 15 füzet; Apponyi gróf párisi nagykövet bálján a magyar, francia főúri párok erre táncoltak. (Tudományos Gyűjtemény 1829 évl.)

*Eröffnung Ihrer Majestät des Kaisers Carl-Josephs von Oesterreich
am 22. September 1817
im Saal des k. k. Hofmuseum
in Wien*

*Commissar Augustin-Joseph de Saxe
Commissar Augustin-Joseph de Saxe
Commissar Augustin-Joseph de Saxe
Commissar Augustin-Joseph de Saxe*

(Claret metszete, a Szépművészeti Múzeumban)

országos körútjait és a vénülő Biharit is bizonyára meghallotta a kis Erkel Pozsonyban.*

DIE KRÖNUNGSFeyer
 Ihrer Majestät
 DER KAISERIN VON OESTERREICH,
CAROLINA AUGUSTA
 als
KÖNIGINN VON UNGARN,
 in Presburg den 25ten September 1825.
Ein charakteristisches Feiernmahl für's Pannische,
 von)
 Anton Halm.
 Herausgegeben von Carl Haas, Buchhändler in Wien (Fischmarkt Nr. 361)
 zu haben in allen Buch- und Musikhandlungen Deutschlands.

Kronungszug vom königlichen Pallaste nach der Dom Kirche, unter Glockengeläute Kanonendonner, und
 Tempo di Marcia eroica.

Königliches Banquet, unter Tafelmusick.

LARGO
maestoso.

Czímplap és magyar részlet Halm Antal koronázási zenéjéből
 (Nemzeti Múzeum könyvtára)

* Biharit a kis Liszt Ferenc is Pozsonyban hallotta és Biharit műveinek első kiadásai pozsonyi lekottázás után Bécsben jelentek meg; egyik füzet „Deux Hongrois par Bihari“ (Vienne, Artaria); másik „Hoffballtänze, welche bei Sr. k. k. Hoheit dem Reichspalatin gespielt wurden“, de még azonkívül is egy füzet hegedűre és egy csákánra (Stockflöte).

De már ekkor a magyar opera is kicsirázott; épen Kolozsvárott, ahol Ruzicska József, a katonakarmester 1821-ben megírta a „Béla futását“; az opera zenéje kedves, bár primitív; teli van az énekszólam-kettőzésekkel, sőt triolákkal is; nagyon-nagyon olaszos magyar ez a zene, még az ú. n. magyaros bokázó záradékok mellett is, de mégis ezen opera megírása igen nagy nemzeti és zenetörténeti jelentőségű cselekedet volt.* A vándor színtársulatoknak műsora igen ingadozó és zavaros lévén, az emberek már nem emlékeztek se Chudy Józsefnek, se Pacha Gáspárnak ú. n. operáira és a Béla futását nevezték a legelső nemzeti operának, amely a kolozsvári színtársulatnak országos körútain meg otthon is parádés darabja lett. Kolozsvárott meg Nagyváradon ismerkedett meg evvel a darabbal Erkel is, látván, hogy a magyar zene diadallal vihető fel a színpadra is, különösen ha az

VARIATZIÓK

hazafias szöveggel párosul. Tehát az operairásra az első lökést Erkel már itt kapta. De még egy másik dolog is jellemző: t. i. az operának fő női szerepe mindjárt virtuóz szerep lett; 1827-ben Pesten már a „Hunnia nyög letíporva“ dallama fölött négy virtuóz énekvariációt írnak és valamennyit az akkori magyar stílusban. (Jellemző, hogy nemcsak a magyar hegedülés, hanem a magyar színpadi éneklés is mindjárt virtuózkodásra adja magát; 1793-ban Píkko herceg és Jutka Perzsi fő női szereplőit, Termezczy Fánit mindjárt mint „virtuózáat“ emlegetik; Déryné Pacha zenéjéből mindig a bravour áriájára emlékezik vissza: szóval a kor divatja és a művészek hajlama egyformán erősen hatott.)**

* „Béla futása“-t a magyar színtársulatok folyton játszották; vidéken évtizedeken át; az 1827-ben írt énekvariációkat mult őszszel fedezték fel és a történeti hangversenyen Sándor Erzsi asszony énekelte igen nagy sikerrel.

** Gáthy István („A kótából való klavirozás mestersége. Buda, 1801“) felette hangsúlyozza, hogy czifraság nélkül „igen együgyű volna a nóta; gyakran csak egy szép czífra is indulatot önt belénk“. És hogy például „ez érzékeny szív“ stb. így kell énekelni „ehhez éhérékeeny szíhív“ stb.

Népdalt akkoriban a művelt zenészek nem írtak, még a népdalszerű szövegeket is idegenes vagy új magyaros, de mindenesetre többé-kevésbé cifrázott és így eléggé mesterkéltségekben formában zenésítették meg; a társaséneklésre való hazafias szövegű nótáknál leginkább az úgynevezett pontozott, verbunkos rhythmus uralkodott, amint azt pálóczi Horváth Ádámnak, Verseglynek hazafias magacsínálta nótáiban (például „Mars, siess hazádba vissza vert seregem“ látható) is hallható. Ezek a rhythmusok hatottak Erkelre is, különösen hazafiasságuk és induló-szerűségük miatt pl. Hunyadi László kezdő karában.* Viszont a német

Királyné koronázási menete 1825-ben
(Gurk rézkarcza, a Szépművészeti Múzeumban)

stylü újszerűen átkomponált dal, amint azt a lángeszű és mindig természetes Schubert révén már széltiben ösmerték és amely stylust akkor (Kisfaludy Sándor verseire) nálunk az akkor legmodernebb, leghaladottabb és legmagyartalanabb utánczója, Spech János művelte:** ez a műdal Erkelre semmiképen sem hatott; a régies rococo vagy

* Hunyadi László első felvonásbeli zenekari indulójában (a király bevonulása) Halm hatása érezhető; a hattudalban a magyar hallgatóké, amint azt Bihari, Lavotta, Csernák, Ruzitska Ign., Halm és mások művelték, de mindaz magasabb színvonalon.

** A magyar énekfejlődés akkor még az átkomponált, de főleg az ennyire idegenesen átkomponált dallamot meg sem bírta, be sem vette.

olaszos czifrázatokat — mindig az édes dallam szárnyán — valahogy csak bevette és eltúrta a magyar énekfejlődés; Spech Jánosnak dallamaait és dallamfejlesztését azonban sehogyse; az mindenestől idegen maradt és még Erkelre se hatott. A népdal akkoriban termett és élt, de csak a nép között, mint a magyar poezis tengerének felszín alatti golfáramlata, amely ha egyszer felszínre jut, a maga melegségével a természetes poezisnek csodás és mindenkit éltető virágait fogja létrehozni.

Erkelnél a népdal hatása eleinte szintén nem nagy, Hunyadi László börtönduett-jének synkopált rythmusaiban, ugyanez a nyitányban és végül a La Grange-ária choriambusaiban mutatkozik; a többi még mind palotás zene vagy olaszos zene. A Bánk bán-ban aztán dominál a népdal hatása is.

Eddigi tudásunk és ismeretünk szerint Erkel működése forradalminak tetszik — és céljában, hatásában, nagy méreteiben az is. De

The image shows a musical score for a piece titled "Thème hongrois." It features a vocal line at the top and a piano accompaniment below. The score includes various dynamic markings such as *mf*, *f*, *p*, *ff*, and *f Dolente*, as well as tempo markings like *Andante* and *Legg.* The piece is in 2/4 time and consists of 52 measures, with the number "52.96" written at the bottom of the piano part.

Magyar részlet Erkel-Vieuxtemps hegedűversenyéből (1837)

a részleteket nézve, anyagban, rythmikai formákban, dallamkötésben mindenütt megtalálhatjuk a gyökérszalakat, amelyek az ő forradalmi működését a magyar zenének előtte való formáihoz és tartalmához fűzik. Amint az egész magyar zenének terét, formáját és tartalmát csodás módon újra teremtve kitágítja: úgy tágítja ki az egyes formákat és elemeket részleteiben. A choriambust felaprózza és abba csodás változatosságot visz be. (La Grange-ária, azután „Szép Melinda, miért vagy oly szomorú“ stb); a pontozott (verbunkos vagy párbacsengő) rythmust hol lassítja, hol gyorsítja, mindig a jellemzetességre törekedvén (Hunyadi gyászindulója, Bánk és Gertrud tragikus duója); a synkopált rythmust a népdalszerűségből a drámaiságba emeli (börtönduo Hunyadi Lászlóban; Melinda duója Bánkkal: „Jer, vár a szerelem“); gyönyörű, hosszú-hosszú lélegzetű dallamphrázisokat szorít be — nem is szorít, mert mindig természetes — a körmagyar vagy hallgató rythmus dallamsorai keretébe (a Viola d’amore soloja, tiszaparti jelenet „Volt a világon két kis madár“); dallamfonásában, mint a régi magyar nóta mozog

dur és moll, valamint a rokon hangnemek között, a modulálást virtuozul, de classikus tisztasággal és a dallam utólérhetetlen természetességével végezvén (Hattyúdal, Gyula nagy áriája Saroltában, Ilonáé a „Névtelen hősök“-ben stb.); imitációi széles ívelésükben egyenesen csodálatosak. Képletezése és dallamfonása külön fejezetet érdemelne.

Íme látjuk, hogy az Erkel megelőző fejetlen vagy félig fejlett magyar műzene is hányféle elemből rakódott össze, sokszor mozaik-szerűen, hányféle forrásból és hatásból táplálkozott. Így az Erkel zenéje és fejlődése is. Miután világeletemben mindig csendes, szűkszavú ember maradt és miután csak Pestre költözésével, illetve első diadalától kezdik ösmerni: úgy vagyunk vele eddig, mint pl. volnánk Vörösmartyval, ha előzőiről egynéhány sovány adatnál, töredéknél és névnel egyebet alig tudnánk. Fejlődését akkor meg nem magyarázhatnánk, meg nem érthetnénk, de még csak nem is sejthetnénk.

Sokféle elemből merített hát Erkel és sokféle hatást szűrt össze és egyesített magában, mint egy tanult lángész a kóbor és félbemaradt, sokszor züllő tehetségek munkáiból. Ami ott kezdetlegesség, az itt művészi munka, ami ott kőművesség, az itt szobrászművészet és palota-építés; ami ott előbb múló siker, az itt a nemzeti zenében örökélet. A sokféle elemek nagy egyesítőjére, az úttörő lángészre szinte alkalmazható, amit Petőfi Aranyra mondott: amit mások nem egészen dics-telenül kezdtek, azt ő folytatta teljes dicsőséggel.

Zenélő főúri pár 1805-ben
(Fabó B. gyűjteménye)

A régi Nemzeti Színház
(Ált Rudolf kőrajza a Szépművészeti Múzeumban)

II. HUNYADI LÁSZLÓ ÉS BÁNK BÁN.

A magyar történelem, de különösen a magyar művelődés olyan, mint a magyar föld: sok-sok esztendőn keresztül részben mert az időjárás rossz, részben mert nem táplálták elég jól, nem szántották elég mélyen — csak sovány, rossz terméseket hoz; jön aztán egy esztendő vagy kettő is, a mikor csak úgy ontja magából az istenáldást. Ilyen istenáldotta esztendők voltak a magyar nemzet életében a mult század 40-es éve; irodalom és a közelet egymással a legszorosabb és legáldásosabb kölcsönhatásban, mindig újabb és újabb néprétegeket nyerve meg magának: fejlődött és haladt a virágzás felé; sokszor oly hirtelen és olyan fénynyel bontakozik ki egy-egy tehetség, hogy az ember nem látja, hogy honnan támadt, hol tanult és honnét fejlődött. Ezek az úgynevezett ugrások, amelyek a természetben nincsenek, de a magyar fejlődésben mégis vannak — látszólag. Azaz, hogy ugrás itt sincsen, csak épen titokban és egyes lángelmék bensejében megy végbe olyan szédületesen gyors és titokzatos fejlődés és áthasonítás, hogy a kívül álló eredményein csak elámul.

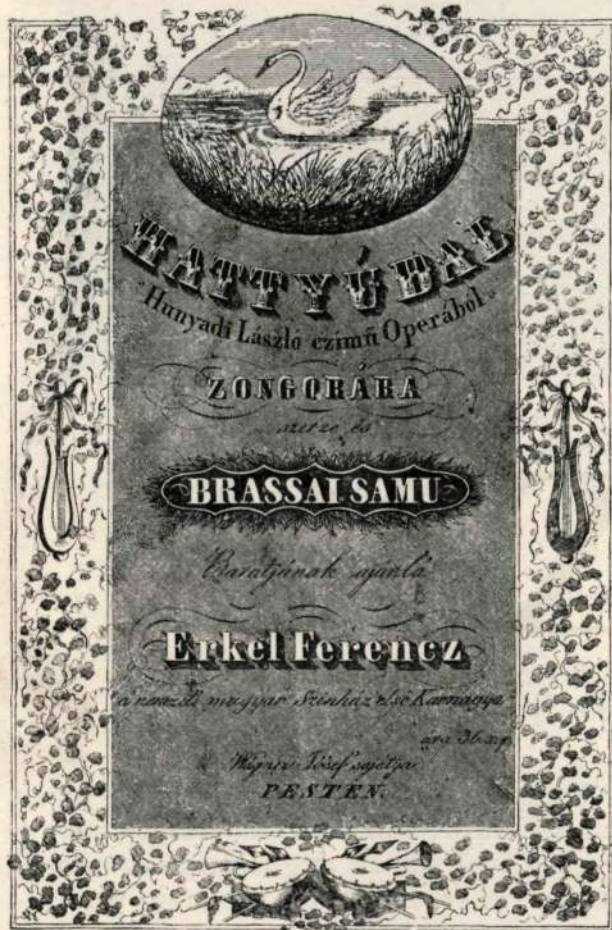
Ha Erkelnek egész ifjúkori dolgait ismernénk, akkor az ő fejlődését

is jobban megfigyelhetnők és észlelhetnénk, hogy, mint a magyar műzenénél egyáltalában, lassan-lassan szinesedett az idegen mindinkább magyarossá. Sőt még később is, pl. Erkelnek „Báthory Mária”-jában sok, nagyon sok az olaszos elem. A magyar dalművészetnek korszakos eseménye mindenesetre Hunyadi László.

Ebben a darabban van még nemzetközi és olaszos elem, de az egészek uralkodó vonása már hősies magyar.

Magyar a szín, magyar a temperamentum, magyar benne a legszebb és legédesebb dallamok sorozata; bizonyára magyar az olyan zene, a melynek egyessajátságait kiváló zeneirők a magyar zenének iskolái példáiul idézik (igy például a kettéosztott trilla a nyitány elején és másutt; a sykopált dallamok, a sokszor domináló magyar hangsor, a hol pattogó, hol kiczifrázott záradékokés a La Grange-áriában a nemes szárnyalású choriambus). Az egész darabban és zenéjében magyar az egyseges lendület és a lüktetés, a mely az egészen végigvonul. A mű értékét még százszorta növeli annak korszakos hatása a nemzeti életre.*

Az 1793-ban megírt „Picco herczeg és Jutka Perzsi”-tól egész az 1842-ben megírt Báthory

A „Hattyúdál” első kiadása (címlap)
(A Nemzeti Múzeum könyvtára)

Máriáig minden magyar daljátéknál örvendeztek a literátus és hazafias

* Az „Életképek”-ben Ney szól róla: „E műben szellemerő és szenvedély váltig ölelkeznek; lyrai ömlengés drámai hatályhoz, ábrándos kéj nyugodt csendhez, csapongó tűz ünnepélyes méltósághoz csatlakozik. Az indulatok harca öntudatos kedélyességre olvad át s az érzelem bensősége indulatviharrá magasul. Hangszerelési tekintetben mesteri kéz bizonyítéka a hangszerek jellemzetes elosztása, a hatás fokozatos lejtése, a kisérvények szerény hátravonulása s kiemelkedése. Nemzeti szempontból végre — mely, mint magyar zenénél, itt különös figyelmet érdemel — oly sikerült szüleménynek vallhatni jelen dalművet, hogy azt bátran sorozhatjuk legjelesebb hazai zenekincseinkhez”. De azt már hibásan mondja e kritika, hogy E. inkább németet utánoz, mint olaszt.

emberek, lelkesedtek és kimondták, inkább bizonykodva, mint igazában bizva, hogy lehet magyar operát írni, sőt nagyszabásút, szépet is — talán. Csak a Hunyadi László első előadása után kiáltott fel mindenki a legtisztább örömmel és lelkesedő bizodalommal, hogy megjött a várva-várt opera és a várva-várt szerző. Az opera után kétségeskedésnek már nem volt helye; tudatlanság, irigység, nagyképűség, de még az egyszerre mindent kívánó kritika is találhatott kifogásolnivalót egyik vagy másik részletében: de mérföldmutató kösziklaként, korszakalkotó tényként ott állott maga a mű és még ma is ott áll: a „Hunyadi László“.

Kulturtörténeti jelentősége egyenesen felbecsülhetetlen; a 20-as évek elején még az idegennek, ha magyar zenét kívánt hallani, az öregedő Biharit mutatták; később, de már akkor is Rózsa-völgyit; magas zenét, színpadi zenét azonban alig. Most egyszerre az is megváltozott; minden Pestre jövő idegennek észre kellett vennie, hogy van magyar zene a cigányén kívül is és minden külföldi nagy virtuoz kötelességének tartotta ezt az operát meghallgatni, esetleg feldolgozni.* Ép az elnyomatás éveiben nagyon fontos volt, hogy finomabb magyar zenéről tudjon a világ és ezt elérte — minden hiánya mellett is — Erkel

Hunyadi László Hattyúdala.

A „Hattyúdál“ első kiadása (kezdő részlete)
(Nemzeti Múzeum könyvtára)

* Az ötvenes években — igaz, hogy csak egy vidéki színtársulat — egy bécsi kisebb színházban elő is adta „Hunyadi László“-t, a bécsi kritika akkor megoszlott; Hanslik, aki élete végéig minden újat és neki szokatlant elítélt és lehordott (negyedszázadon át Wagnert is), kicsinyelte a művet („weder national, noch Kunstwerk“); míg mások, pl. Zeller, azt mondták, hogy több dallam és igazi zene van benne, mint féltucat divatos operában. Később a Hanslick felfogása is változott. A „Bánk bán“ dallamaiból egynéhányat Schulhof dolgozott fel „Un soir au theatre national“ című művében; ugyancsak Rhidley-Kohne egy hegedűversenyt írt abból: „Scène delirante de l'opera Bánk bán“ címen, míg ifj. Strauss János „Denevér“-beli magyar áriájában a La Grange-ária hatása látszik meg.

Ferencz operája és Liszt Ferencznek egy tuztat magyar rapsodiája által; a híres énekesnök, ha Pestre jöttek, első kötelességüknek tartották az opera főszerepét betanulni (La Grange asszony, Leszniewska asszony stb.); a külföldi zongoraművészek a magyar közönségnek változatokkal kedveskedtek ezen opera dallamaira. Szóval a magyarságnak egyik letagadhatatlan művészi életnyilvánulása volt. És most,

Rózsfavölgyi Márk

(Szépművészeti Múzeum)

a mikor megvan az irányzat ezt az operát avultnak hirdetni anélkül, hogy Erkel művein kívül még más méltó utódjai támadtak volna: üdvös ezt a fontosságát is kiemelni, hogy azért hálásak lehessünk.*

* Bartalus István a „Sarloita“ balsikere után támadta Erkelét, mégis 1875-ben felolvasott akadémiai székfoglalójában a magyar zenei jelleg prototypusaként a „Hattyúdai“ néven ismert zenekari intermezzót idézi és bevállja, hogy Erkel művein kívül nincs operairodalmunk; az Erkelével egyforma magas értékű — bár külső eszközökben haladtunk — még ma sem.

HALLJUK
Eredeti magyar
ZONGORÁRA
szere és
ERKEL FERENCZnek
tisztelettel ajánlja
RÓZSAVÖLGYI MÁRK
Truchlenger J. tulajdonosa
PESTEN ára 15. x pf.

Halljuk eserdás Rózsavölgyitől.

Adagio. *meno mosso, brillante.* *mp. tempo* *f.* *con furia*

Allegro con moto.

1.º 2.º

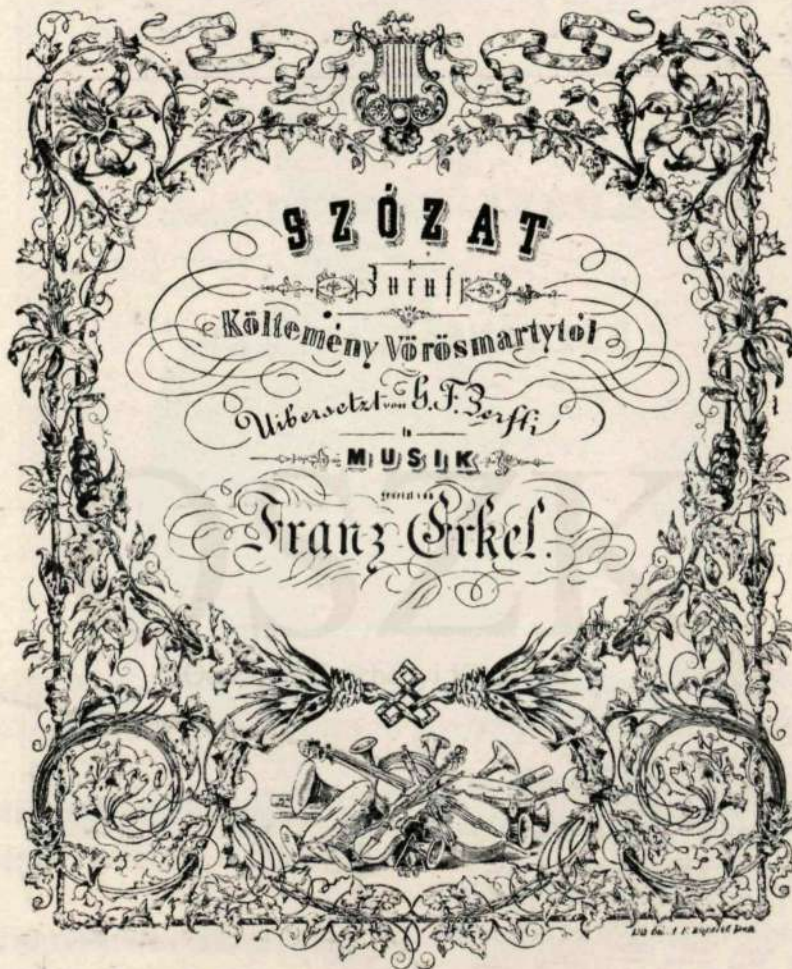
J. N. 181

1845

(Nemzeti Múzeum könyvtára)

Ha Erkel nem is volt — abszolút zenét nézve — Mozart, amit tett, az nekünk, magyaroknak — a szinpadí zenénkre — annyi, mint Mozart működése a németységnek.

A „Bánk bán“ igen sok tekintetben diadalt és haladást jelent az Erkel pályáján, amennyiben polifonikusabb, egyes részleteiben erősen népies, népdalformákra támaszkodó, más részleteiben mind a kolora-

Szózat első kiadása 1847-ből*
(Nemzeti Múzeum könyvtára)

turás éneknek, mind az egyes hangszereknek és hangszercsoportoknak virtuoz felhasználásával. A szólamvezetéseknek gyönyörű példája az első felvonás finaléja („Hol vagy óh Bánk, édes férjem“), a népdal-

* A kéziratot (szintén a N. Múzeumból) pár évvel ezelőtt közölte a „Pesti Napló“. Az emberek egészen elfelejtették, hogy 1847-ben nyomtatásban is megjelent a Witt szerkesztette „Album“ (a leégett pesti német színház károsultjai javára); az albumot múlt év őszén leltem meg a két Brunsvik grófnő (Teréz unokahugai) általunk fölfelt hagyatékában; ma ez is mind a Nemzeti Múzeumban.

S Z Ó Z A X

VÖRÖSMARTYTÓL.

zenejét írta Erkel Ferencz.

ÉNEK.

Andante

Ha - zid - nek ren - dű - let le null
Dem Va - ter - land umhög - sam tres

Légy
Solár

ZONGORA.

ki - vo ob Ma - gyar, Bol - cabd az maj - dan si - red is helyi
du Ma - gyar - re aeti: 'Sist det - ne tite - ga, vuid dein Greib, Herz

a - pol el - an - kar; A' nagy vi - la - gen e' ki - -- egl, Ni -
dich und scharrt dich ein. Die gun - ze Welt beirani - ser - lan Eon

1.

- cisen szd - mod - ra helyi,
Hu - ar - plüa - km dir.

Ald - jon vagy ver - jen sora ke -
Ob Se - gra o - der Fluch dich

2.

sz
triff,

Iti el - ned hal - nod kell.
Bust te - ben tér - ben Her.

marcato

3.

1.

Es a föld, melyben annyiszor
Apid vére folyt,
Es, melyhöz minden szent nevet
Egy etred-év csatló;
Iti küzdönök bonort a' bön
Arpadnak hadai,
Iti török töseze rabigat
Hunyadnak karta.

2.

Hier war's, wo deiser Vöhr, Rühr
So oft in Strömen rann,
Ein tausendjähr'ger Heidenrann
Kämpft sich an's Land hier an;
Hier schlog Arpad, der höher Heide
Die Schlacht für's Vaterland,
Hier brach entsetzt aus Slavenpöck
Hungar's tapf're Mann.

3.

Légy hőse rendületlenül
Hessétek, oh magyarok!
Es elveid 's ha elbukál
Hantitvát alkak,
A' nagy világon e' kivül
Niesen számodes helyi,
Aljon vagy verjen sora keres,
Iti elred labrod kell

3.

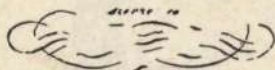
Am Vaterland, o Ungar! hung
Ist feiter Treue du,
Dienst lüft und deckt dich, fällt du ein,
Mit seinem Hosen zu,
Es tut für dich in dieser Welt
Sonst keine Stelle frei,
Hier muss du fallen, sterben hier,
Was auch dein Schicksal sei.

Erkel Ferencz, 1848

szerúségre a megnyitó kórus („Szép szemeknek ragyogása“), Bánk éneke („Hol van szép homlokod lilium virága“ és „A nyíl gyorsan repül“ és „Árad a fény sugára“); a hangszerek szólóremeklésére a II-ik felvonás viola d'amore szólója, amelyhez aztán csatlakozik quartettként a hárfa, a czimbalom (először a magyar műzenében) és az angol kürt; a harmadik felvonás elején gyönyörű a tiszaparti jelenetet bevezető fuvolakettős; persze sok az olaszos részlet is; pl. Bánk bánnak és Ottónak majdnem valamennyi epedése és kesergése, de amellet még ezek is gazdagon bővelkednek hangulat- és helyzetfestő részletekkel. Szóval szigorúan véve a dolgot: a Bánk bán zenéje sem minden részletében szinmagyar, de miután nagyon dallamos és termé-

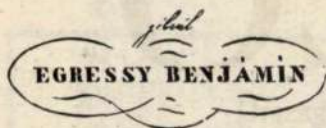

zongorára.

PETRICHEVICH HORVÁTH LÁZÁR

Urnak. tisztelettel

Magyar Színházak
PESTEN

(1847-ből)

Nemzeti Múzeum könyvtára)

szetes, még olaszos részleteiben is jobban eső, mintha erőltetett magyarságú vagy a vers rythmusával ellenkező rythmusú volna, mint pl. Egressynek „Szózat“-a az ő magyar choriambusai-
val a Vörösmarty jámbusos szövegére való erőszakolás; Erkelen az ilyen szarvashiba meg nem esik, ő az ilyen versszövegekre hasonló lüktetésű daltamot költ (Petur bordala: „Ha férfi lelket egy nőre feltevéd“, vagy Bánk bán panasza: „Miként vándor, ki tévedez“), amelyek, miután a versszövegnek megfelelnek, magyar fülünknek is jól esnek.

Tagadhatlan, hogy szépséges zenei részletek tekintetében „Bánk bán“ sokkal gazdagabb, mint „Hunyadi László“, de nagy baja a mozaikszerűség. „Hunyadi László“-ban igen kerekded és érdekfeszítő, ügyes a szöveg. (Tóth Lőrincz darabja után írta Egressy); a zene és a cselekmény egymást vi-

szik, a parádés áriák a helyzettel eléggé indokolt nyugpontok, de sohasem késleltetők. A Bánk bán opera szövegszerkezetében igen nagy késleltetések és igen nagy hanyatlások vannak; pl. a darab drámai kulminációja a királyné megöletése és mégis ezután van ima, a király hazaérkezése, a gyilkos kutatása és ítéletjósítás, ami az egész hatást nagyon, de nagyon csökkenti; még szerencse, hogy mindezt a Magyar Királyi Operában bölcs érzéssel rendesen kihagyják. A darab drámai csúcspontja után következik csak a darab zenei fénypontja, a harmadik felvonásbeli tiszaparti jelenet, amely után az utolsó felvonás (Melinda halála és az ítélkezés Bánk bán fölött) már nem nagyon érdekel; míg ellenben a Hunyadi László cselekménye a függöny utolsó legördüléséig mindig fokozódó, érdeket és érzést leköt. Sőt — most bocsánatot kell kérnünk a feltoluló kegyetlenségért — a dallamnak, az inventiónak, a

koloraturának minden szépsége mellett is szabad volt-e Melinda tragikus megőrülését egy lassú csárdással („Árad a fény sugára“) — ha mindjárt átdolgozott és díszítettel is — befejezni, mert nem teheti-e ez az ellentét dissonanssá a hangulatot?*

Általában a mozaikszerűség, az egyenetlenség, a szerkezetnek majd csak hiánya, de mindenesetre elhibázottsága okozza, hogy, bár Bánk bán igen sok tekintetben magyar zenei szempontból fölötte áll Hunyadi Lászlónak, az élvezetünk mégse olyan zavartalan, mint ennél. Az eddig felhozottakon kívül még talán azt is lehetne mondani, hogy Hunyadi László zenéjében a különféle zenei elemek nem ütik és rontják egymást annyira, ösdíságukban közelebb állnak egymáshoz, mint a Bánk bánban pl. egy mesés szépségű magyar részlet és mindjárt mellette egy bántó olaszos közhely. (Mint pl. a tiszaparti jelenetben a magyar parasztok úgy óvják Melindát és kísérőjét az átkeléstől, hogy a Tisza vize „csalfa, miként a nőkebel“.) Ezek a zavaró részletek azonban az igazán művelt hallgatóra ép oly kevésbé szabad, hogy hassanak, mint más régi zeneszerzőknek naivitásai vagy közhelyei. Erkel zenéjének megvan a művészi és nemzeti fejlődéstörténeti jelentősége; méltatásánál egyformán álljon őrt a nemzeti kegyelet és a magyar művészet-történet.

Mikor Hunyadi Lászlót először adták (1844),** a közönség ugyan egetverő lelkesedéssel fogadta, de a sajtó nem dicsérte egyhangúlag; igen sok tudatlanság és járatlanság beszél azokból a kritikákból, amivel némely egykorú folyóiratok, a legnépszerűbbek is, kommentálták; volt olyan, aki tudós, mesterkéltnak mondta; egy másik pedig a nemzeti kegyelet ellen valónak állította azt a cselekedetet, hogy a magyarságnak olyan hőst és történeti nagy alakját, mint amilyen Hunyadi László, a színpadon felvonultatják és énekeltetik, holott a magyar méltóságos, de éppen nem dalos nemzet stb. Az ember nem tudja, hogy vajjon a tudatlanságon, vagy a rosszindulaton bosszankodják-e jobban.***

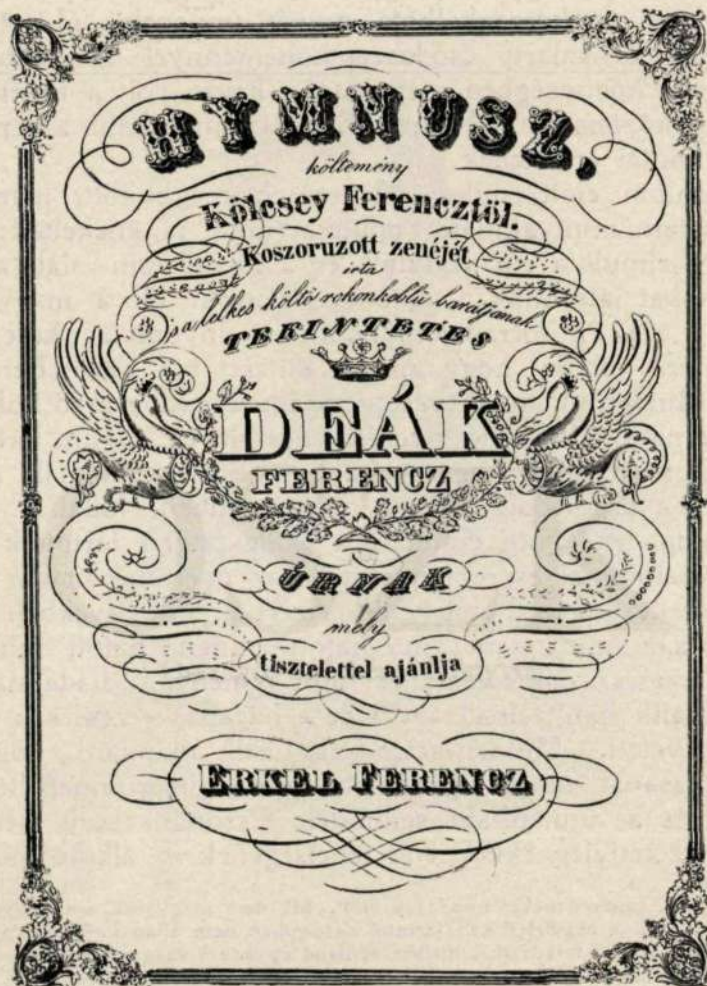
* Nem kell elfeledni, hogy „Bánk bán“ sok részlete már az ötvenes években megíródott és csak a szomorú politikai viszonyok miatt késett annak befejezése és előadása. Egressy Béni 1851-ben megírta már a szöveget; Erkel érezte hiányait, mint ahogy majd minden operaszövegével baja volt; Abrányi Kornél beszéli, hogy 1847-ben még a zongoravirtuóz Thalbergnek is írt Párisba, hogy hátha onnét kaphatna valami jó operaszöveget. Hogy a tiszaparti jelenet — tiszta koloratura — ennyi helyet foglal el a műben a helyes arány rovására, az talán a „Lammermoori Lucia“ és a „Traviata“ hatásának, meg Hollósy Kornélia tüneményes éneklő készségének tulajdonítható; klarinetot, fuvolát is azért szerepelteti annyit a la concertante, mert kéznél volt a két Doppler.

** Az opera akkor még a mai formájához képest igen hiányos volt; a gyönyörű, magyar classicitású nyitányt 1845-ben, a La Grange-áriát a hasonló nevű énekesnőnek 1850-ben, Lászlónak és Gara Máriának második duóját 1847-ben írta. A La Grange-áriával minden nagy énekesnő, köztük még Wilt Mária is, még Bécsben is diadalt aratott.

*** Garay „Regélő“-je hibáztatja, hogy Hunyadi László énekel; ez visszatetsző, tiltakozik ellene „a nemzeti negéd“. A francziát, az olaszt ne hozzák fel, az más, de a magyar komoly, nem dalos nemzet. Ez az a „modern“ művészet, melynek csak az a célja, hogy természetellenes állásba tegye alakjait. „Erkel karmesterben igen szép ügyesség van a zenének hangszerekre való alkalmazásában, de hogy ő zenét teremtsen, hogy zeneköltő legyen: azzal nem áldaték meg. H. L.-nak „Báthori Mária“ felette áll. Mi baja ezen új operának? Az, hogy nincs benne oly alaphangmenet, mely az egészen végigvonulna, mint akár Bellini, akár Auber vagy más mesterek zenéiben; szóval nincs benne kifejezés, nincs benne egység. Az egész opera tudós német *musiká*, amely ahelyett, hogy szívhez szólana, csak egy pár nehéz hangfogásban gyönyörködő, mechanikussá fordult zenészt fog gyönyörködtetni, nincs benne semmi légység, semmi cantabile, semmi báj“.

A „Honderű“-ben P. Horváth Lázár így kezdi nagyszabású tanulmányát, melyet nagyban és

Fölségesen elüt ettől a huhogó kórustól a „Honderű“-nek és nagy-műveltségű szerkesztőjének, Petrichevich Horvát Lázárnak a magatartása; meg nem szünő buzgalommal — még az akkori német színház-igazgató szakértelmét is kölcsön véve — hirdeti nemcsak lapjában nyomtatott betűvel, hanem magánúton is, főleg a Nemzeti Kaszinóban mágnásismerősei között Erkel érdemét és örök dicsőségét; ő indít gyűjtést, hogy eme tisztelői Erkel Ferenczet egy aranyakkal megtöltött karnagy

Hymnus első kiadásának címlapja
(Nemzeti Múzeum könyvtára)

egészben ma is aláírhatunk: „Ha van a magyar zenének jövője, ha zeneművészetben valaha magyar iskoláról szó lehet a polgárosodott népek között, úgy annak megállapítását nagyrészen Hunyadi László szerzőjének fogja köszönni nemzetünk.

Midőn világhíres, honunk fia, Liszt Ferenc közöttünk mulatott, nem egyszer hatotta őt át, meg át a magyar nemzetiség szelleme, mely elkezdve legpóriásb népdalainktól, fel a magyar zeneművész minden egyes, tanszerű szerzeményéig, elkezdve a hortobágyi csárdástól fel H. L. gyönyörű hattyúdalaig, félreismerhetlenül jellemzi azokat és ilyenkor magyar hazafihoz illő magasztossággal kiáltott fel: Igen, igen, a mi zenénknek van jövője és akik annak egykori dícs-templomához anyagot hordanak, azok között, ha Isten éltet, ott leszek én is!“

„És Erkel Ferencz genialitása megmutatta, mikép lehetend európaivá emelni a csárdák

pálczával lepjék meg, amint hogy az nagy ünnepek között meg is történt. Sőt mikor szabadságot vesz magának és Párisba kimegy, azzal a tervvel foglalkozik, hogy ott kijárja ez operának előadását. Az eszme azonban sem akkor, sem 20 évvel később nem sikerült. Az, hogy a „Honderü“-t és Horváthot sem a nagyközönség — a mág-násvilágot kivéve — különösen a költők és írók nem szerették (lásd Petőfi híres versét: „Óh Honderü, te Lázárok Lázára“), nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a magyar költők egy cseppet sem siettek Erkel Ferenczet és korszakalkotó művét ünnepelni. (Liszt Ferenczet annak idején Vörösmarty csodaszép költeménnyel üdvözölte.) Akkoriban a magyar közönségben még igazán kevés volt a zenei műveltség és ezt a nagyközönséget a Nemzeti Színházban inkább a népszínművek és azoknak nótái érdekelték.

A forradalom előtt, mikor Metternich megbukott, nemcsak mint hazafias, hanem mint aktuális politikai nótát is énekelték: „Meghalt a cselszövő, elmúlt a rút viszály“ és a forradalom alatt a Hunyadi-indulót is sokat játszották a katonazenekarok. De a magyar nemzeti közvélemény csak a forradalom után, az elnyomatás keserű éveiben ébredt tudatára annak, hogy milyen kincset bír Erkel Ferenczben és zenéjében. Minden itt járó neves, gondolkodó vagy érző külföldihez ez a zene internacionális zene nyelvén beszélt és rögtön éreztette vele egy érdekes, sajátos, sokszor bűbajos külön világnak a létezését.

Szigligeti a drámában, főleg a népszínműben, Jókai a regényben, Arany, Tompa és Tóth Kálmán a költészetben tartották a nemzet öntudatát bizalommal és reménységgel; az operának magas zenei mű-fajában ezt Erkel Ferencz cselekedte. Azért az 50-es években a Hunyadi László nemcsak mint zenei mű hatott, hanem hatott mint alkalom a hazafias érzésre, elbúsulásra és mint remény a diadalmas feltámasztásra. A „Bánk bán“ előadásával ez a hazafias érzés csak még magasabb lobbot vetett.* Mindenesetre meg kell állapítani, hogy a Bánk bán bemutatásánál már az egész sajtó egyhangúlag ünnepelte az operát és szerzőjét és az ünneplésbe semmiféle dissonans hang nem vegyült. Erkel Ferencz tényleg ekkor volt tehetségének és alkotó művészetének

gyönyörű melodiáit, ismeretleneket mindazok előtt, kik nem magyarok, sőt ismeretleneket még magyarok előtt is, kik a népélettel soha semmi viszonyban nem állanak. Ugy van, E. F. tette az első talpkövet ama szilárd talapzatba, melyre épüend egykor a magyar zenedicsőség valhallája.“

Kikél a „görcsrángatózó zeneárva lelkek“ ellen, akik H. L.-öt operahősnek restellik.

Magyar dalmű kell, mert „avagy egynéhány ismeretes nótának egy-egy ephemerbecsű magyar bohózatba szövése“ népszerűsítse meg Bécsben vagy Párizsban nemzeti zenénket.

A magyar zenének is kell vívni helyet a nagyvilágban.

„Ferde az a nézet, hogy csak olyan dalmű lehet nemzeti, amelyre egy verbunkosat avagy frisset amúgy melegében elhevenyézhetni. Csak a szellem legyen elég nemzeti arra a compositióban, hogy a magyarban nemzeti sympathiákat, az idegenben pedig azon önkénytelen vallomást gerjessze: e mű, bár az egyetemes zenetanszabályok szerint van alkotva, mégis bizonyos saját typpussal bír, miáltal a zenetanon többieitől merőben különbözik.“

A továbbiában idézi Horváth a bécsi zenelapban megjelent igen alapos tanulmányt „Ein Deutscher“ aláírással, amely Erkel-ről így kiált fel: „Ő egy zeneárva chaosból egy zenészeti világot teremtett!“

* Különösen a szélsőséges jelenetek tetszettek, ami manapság már alig-alig érthető; pl. egy olyan komoly és mérsékelt lap, mint a „Pester Lloyd“ is kedvtelve közli in extenso a szövegnek azon versét, amelyekben Bánk kíméletlen dühvel veti szemére a királynénak, hogy királyi udvarából bordélyt csinál stb.

tetőpontján. Alkotott még azontúl is sok becseset, de mégis ez a két mű marad dicsőségének legfőbb és örökös két alapzata.

A harmadik örökéletű műve Erkelnek: a Hymnus.

Bartay András volt az, aki 1845 tavaszán 20 arany pályázatot hirdetett Kölcsey Ferencz, már akkor közismert költeményének, a Hymnusnak megzenésítésére. A pályázat eredményes volt, mert több mint 10 pályamű érkezett be, köztük az Erkelén kívül az Egressy Béné-é, a Travnyik

Wagner József, Erkel első kiadója
(Stéger F. úr gyűjteménye)

János-é és a Pecsényánszky-é. 1845 nyarán (július elején) a Nemzeti Színházban bemutatták a pályaműveket és jellemző, hogy nemcsak a bíráló bizottság, hanem maga a közönség is Erkel művének ítélte a pálmát, amennyiben azt már az első előadáson szünni nem akaró viharos tapsal üdvözölte és azt meg is újrátta. A többi pályaművek között akadt nem egy érdekes, de, fájdalom, azok hangjegyei elvesztek.

A Hymnus megírása igen nagy nemzeti cselekedet volt, mert — a két

évvel előbb irt Egressy-féle „Szózat“-on kívül — eladdig a magyarságnak nem volt egy mindenkitől ismert nemzeti dala; várva-vártan most az is megszületett, a komoly és méltóságos dallam gyönyörűen simul a szöveghez, tartván közeli rokonságot a templomi énekkel, mert hiszen a hazaszeretet is hitvallás és istentisztelet. Nem hiába mondta négy évtizeddel később maga Erkel Gárdonyi Gézának, hogy a Hymnuszt megírásánál harangzengésre és orgonazúgásra kellett gondolnia. Ma minden ember arra gondol, mikor ezt hallja.

A Hymnuszt Erkel Ferencz nemsokára kiadta, Deák Ferencznek ajánlva, a ki azt igen szép levélben köszönte meg.* De csak másfél évtized múlva, 1859-től kezdve a „magyar világban“ terjedt el igazán, előbb a dalárdák, aztán az iskolák révén. Ma már tudja és éneklő öreg és fiatal, mint az egész magyarságnak örökszép nemzeti dalát.

* Ekkor mondta P. Horváth Lázár, hogy itt nem lehetne a bécsi élczet alkalmazni, hogy „Franziskaner = Franz ist kaner“, mert itt van három is rajta, t. i. Deák, Kölcsey és Erkel Ferencz.

Az „Erzsébet“ opera végső allegorikus jelenete
(Egykorú könyvomat 1857-ből)
(Nemzeti Múzeum könyvtára)

III. ERKEL ÉS MOSONYI.

Mind a kettő a magyar zenének és a magyar zenei életnek igen nagy alakja, de Erkel mégis szerencsésebb volt Mosonyinál, mert alkotásai a színpadról hatottak és hatnak ma is; Mosonyi Mihály nem volt ilyen szerencsés, mert szépséges műveit kevésszer adták elő és akkor is csak szűk körben arattak diadalt.

A Mosonyi pályája hasonlatos volt a Liszt Ferenczéhez; ő is az internacionális zenétől, annak iskoláin átmenve, pártolt vissza a magyar zenéhez; a Brand Mihályból így lett Mosonyi. Mikor a század közepén Pestre került, már igen nagy elméleti tudása volt; a legnehezebb partitúrákat olvasta és fejből átírta vagy prima vista más hangnemben játszotta és akkor, mikor magyar stílusú zenedarabjaival (Pusztai élet stb.) a hozzáértők előtt nagy tisztességre tett szert: rögtön akadt Erkelnek irigyei közül egy egész csomó ember, akik őt mindenképen Erkel Ferencz ellen akarták kijátszani és felbujtani. Szerencsére mind a kettő kiváló jellem volt, úgy és annyira megbecsülték magukat, hogy többszörös és koronkénti feszültségről lehet ugyan szó, de ellenkedésről sohasem. Sőt a művészies és hazafias együttműködésben mindig a legnagyobb készséggel és örömmel találkoztak; így pl. az 1865-iki zenei ünnepélyeken is.

Id. Ábrányi Kornél elbeszéli („Mosonyi Mihály élete“, de másutt is), hogy miként adta magát Mosonyi (Brand) a magyar zenére és miként tűnt fel „Pusztai élet“ cz. névtelenül pályázó művével. Ez a

támogatású személyeknek és intézeteknek kellett az eseményt ünnepe-
 pelni. (A költők — még a gyengéd nyomás daczára — sem akartak
 ünnepe-
 pelni, Arany János ebből az alkalomból írta meg a „Velszi bárdok“-at.)
 A Nemzeti Színház is íratott egy operát „Erzsébet“ czimen (a szöveget
 Czanyuga József úr követte el,) a melynek zenéjét Doppler (I. és III.
 felvonás) és Erkel Ferencz (II. felvonás) írták; az előadás nagy fény-
 nyel folyt le, a császárné tetőtől talpig rózsaszín selyemben és szikrázó
 gyémántokkal, a lapok „legközelebbre“ ígértek részletes kritikát a műről,
 de biz' az — elmaradt. A darab váza röviden az volt, hogy Lajos
 thüringiai örgróf (Jekkelfalusy tenorista) álöltözetben, mint trubadur,
 jön el a magyar királyi udvarba, ott hivatalosan kiszemelt arája,
 Erzsébet királyleány (Hollósy Kornélia) is belészeret; a hivatalos meg-
 kérésre némi gyenge bonyodalmak keletkeznek, amik aztán — nem is
 lévén szükség nagy erőlködésekre — elsimulnak; Hollósy Kornéliának
 volt sok koloratúrája, amit ő, máskép, mint szépen, le sem énekel-
 hetett. Azonkívül sok fel- és bevonulás, fényes csoportozatok és ma-
 gyar diszruhák. Erkel — bár főhercegnőket tanított — kedvetlen volt
 a rákényszerített munka miatt; az Erzsébet-Emlénybe nem írt, ezen
 operába írt zenéjét — úgy hallottam — az induló kivételével — meg
 is semmisítette.

Erkel már évek óta — amióta csak atyjuk, Albrecht főherceg
 Magyarország kormányzója lett — tanította zenére, zongorázni és
 hárfázni a két kis főhercegnőt, Margitot és Hildegardot. Sőt a vár-
 palotában még udvari, Hildegarde főhercegeasszony (Albrecht neje)
 hangversenyein is kísért, ahol Hollósy Kornélia énekelt, valamint Füredy
 Mihály, többek közt Egressy Béninek és Szerdahelyinek szép népdalait.
 Ezek tények. Egy azóta elhalt öreg budai úrtól hallottam, hogy Erkel
 a Hymnusra is megtanította a főhercegnőket és hogy 1857-ben intim
 családi körben a főhercegnő ezt eljátszotta és elénekelte Erzsébet —
 akkor még csak császárnénak. Mindez még legendának is igen szép.

Mosonyinak igen nagy volt az elméleti tudása és ezt a körülményt
 sokan igyekeztek Erkel ellenére kielezni; mert bár Erkelnek, a klasszikusok
 iskoláján és példáin növekedve, kiváló zenei képzettsége volt, mégis
 egy cseppet sem lévén sem szónok, sem író, irigyei még Mosonyi
 előtt is igen gyakran hangsúlyozták, hogy ő csak operairó és gya-
 korlati üzletember. No, aki egész életét a magyar zenének szenteli,
 mint Erkel, az bajosan lehet gyakorlati üzletember. Erkel Ferencz
 — nyomorúságos fizetése és nagy családja lévén — világeletemben mindig
 anyagi gondokkal küzdött; Mosonyi Mihálynak — lévén kis meg-
 takarított tökéje, amelyet aristrokrataháznál való fiatalkori tanításával
 szerzett — mindig maga volt a rendezettség. Ezt a körülményt is
 sokan felhasználták a kettő közt való antagonizmus élesztésére.

Amikor 1861 októberében a „Zenészeti Lapok“ Mosonyi szerkesz-
 tése alatt megindult, természetesen a sajtó terén is Mosonyi vezetett

* Ámbár a nagy együtttest még 1863 nyarán egy hangversenyen (az alföldi aszálysújtotta
 jnségesek javára) még előadták.

és sokszor mondott kellemetlen igazságokat is, pl. a Bánk Bán-lelkesülés közepette is egyik zenészetű fejtegetésében kiemelte, hogy az „Ég ura kérünk“ kezdetű ima, olaszos dallamával és trioláival csupa közhely, a milyet ép Erkel Ferencznek már nem lett volna szabad elkövetni. Viszont sokan azt hazudták Erkelre, hogy az ő féltékenykedése akadályozza meg Mosonyi operájának színrehozatalát; ez nem

Hildegardé főhercegnő

(Barabás könyomata, a Szépművészeti Múzeumban)

volt igaz, azt 1862-ben színre is hozták; a kritika nagy méltánylással fogadta a „Szép Ilonká“-t, amely teli van jellemzetességgel, választékos-sággal (a záradékokban a sujtásos magyarosságnak való engedmény-képen trivialitással is), csak nincs benne, ami Erkelnél mindig van, édes dallam és temperamentumos nekilendülés, a közönség a darabot

hamar el is ejtette. A csalódás és a méltatlanság érzése Mosonyinál és az alaptalan gyanúsítás Erkelnél sok keserűséget okozott.

Hozzájárult még egy másik incidens is: Hollósy Cornélia megváltván a Nemzeti Színháztól és búcsukörútát tévén az országban, elkérte Erkelről Bánk bánból a első felvonásbeli finálét és a tiszaparti jelenetet; Erkel 100 frtot vett érte. Az énekesnőt bálványozó fővárosi sajtó sietett egyet ütni Erkelen, teli torokkal kürtölvén a szerző hálátlanságát Melindának híres énekesnője iránt; Erkelnek nem volt bátorsága szerzői jogára hivatkozni, amely az akkori viszonyok közt

Bartalus István 1862-ben

is megért annyit és kifogáskép azt hozta fel, hogy a 100 forint a kótamásolóknak jár. A támadó sajtó erre gúnyosan megjegyezte, hogy nem is tudták, hogy Magyarországon a kótamásolóknak ilyen hercegi fizetésük van. Mindezt Mosonyi átvéve, szintén elreferálta lapjában, ami nem volt egészen helyén. Azonban mind a két részen örködött az önbecsülés és a jobb belátás és Erkel Ferencz Sándor fiát Mosonyihoz küldte, hogy tőle tanuljon zeneszerzést és magasabb zeneelméletet, amint azt a lapok, köztük Mosonyi lapja is, diadallal ujságolták.

BÁNK BÁN (7-ik jelenet.)

Andante
M.M.M.

tr.m.

Óvatosan
-Hol vagy oh Bánk drága férjem

MELINDA :

Hol vagy ! óh Bánk, drága
[férjem !
Elhagyál örökre engem.
Nézd ama megmérgezett
[nyíl,
Mily gyorsan repül felém,
Jőjj versenyt a gondolattal,
Tartsd fel az erős karoddal.
Óh Bánk ! ah tartsd föl,
[különben sebet nyit
Hítvesednek hű szívéen.

GERTRUD :

Hah ! mi tartja vissza
[mérgeem,
Hogy e vakmerőre öntsem,
Mint kis kígyó nyújtogatja
Mérgees fullánkját én felém,
E mosolygó nyájas angyal,
Azt véléd, hogy szárnyas
[angyal
Kígyó fullánkját
[nyújtogatja felém,
S íme, növelkedék föl
[krokodílusnak tejeén
A sziszegő kígyó.

Bánk Bán I. felvonás, finále. (Nemzeti Múzeum könyvtára)

OTTÓ :

Már csakugyan hanyatlóban reményem,
Sors ellenem, hogy célom elérjem.
Mily haragláanggal lövelte
Pillanatját én felém,
A megsértett kis angyal
Haraggal néz felém.
Tétovázva állok itt,
Nem tudom, mit kezdjek én.

PETUR ÉS A BÉKÉTLÉNEK :

Ha Bánk nem jön,
Nincsen, ki rajt segítjen.
Megsértett nőkin dúlong szívében
És Bánk nem jön, hogy bős haraggal
Bosszút álljon rajtok érczkarokkal.
Mint a riasztott árva gerlicze,
Várja himét a szegény,
Bánk jer, bosszút állj.

És ámbátor Mosonyi második operájának, „Álmos“-nak az előadása mindig késett (a Nemzeti Színház igazgatósága, a Szép Ilonka balsikere után idegenkedett egy másiktól), mégis Mosonyi szorgalmasan írt és dolgozott és résztvett az 1865-iki ünnepségeken is, amelyeket akkor a nemzeti zenede negyedszázados jubileumára tartottak. Nagy kaliberű magyar zenészek és magyar műveik kerültek akkor egymás mellé: Erkel, Mosonyi, Volkmann, Liszt Ferencz, Reményi Ede, bizony szép egy quintett, egy a régiségből, lelki elmaradottságból és teljes zenei kulturálatlanságból csak pár évtizede újjáébredt nemzet közepette.

Erkel Ferencz
id. Ábrányi Kornél

Liszt Ferencz
Mosonyi Mihály

Reményi
Volkmann Róbert

Az 1865-iki dalosünnep nagy alakjai

A 70-es, 80-as és 90-es években egyáltalában nem tudunk hozzájuk hasonló csoportot összeállítani; az utolsó 10 esztendőben, Erkel Ferencz kivételével — aki ma is egyedül álló hegycsúcs —, valamelyest már igen. Az az élénkülő zenei élet a 60-as évek első felében járt torzsalakodással, antagonizmussal, de az elméket forrongásba hozta és végeredményben sok termékeny magvat hintett szét.

1865—71-ig nagyobb antagonizmus a két zeneherosunk között nem mutatkozott; különben is Mosonyi lassan-lassan előregedett és a tollal se bánt a régi verével. Még kiemelte Erkel „Dózsa György“-ének sok hiányát (különösen a jellemzetességben) és elavult modern részleteit,

de Erkelnek újabb fejlődését, a modern irányokkal való kibékülését már nem érte meg: pedig bizonyára nagy meglepettséggel és örömmel üdvözölte volna, mert hiszen a magyar zenei modernizmusnak ő volt a legnagyobb és öntudatos úttörője.

Halálával igen-igen nagy hézag támadt; akik mint alkotó zenészek kiválók voltak (Erkel, Volkmann), azok elméletnek, szónak, irásnak és ez úton való tanításnak nem voltak mesterei; Liszt Ferencz is, zsenialitása daczára, vagy talán épen azért, a magyar zenének koronként ötletes megsejtője és átérzője volt, de soha a legkevésbé sem volt annak kutatója vagy csak alapos ismerője is. Mikor Mosonyi kidőlt (1871), meghalt a magyar zenének egyetlen vigyázója és kényes fejlesztője, akinek szavára mindenki hallgatott. Id. Ábrányi Kornél minden nagy érdeme mellett sem mint zenész, sem mint fejtegető és rendszerező nem volt iránytadó tekintély, a wagnerizmus tódult be nyugatról és hódított, anélkül, hogy a magyar epigonok egyensúlyozhatták volna, vagy csak valami érdemleges védekezést és nemzeti reakciót ki is fejthettek volna: Gulliver láttára elnémulnak a liliputiak; Liszt Ferencz az ő eklektikusságában és nemzeti érzésében szerette ugyan a magyar zenét, de fejlődésénél fogva úttörője volt minden modern iránynak: Berlioznak, Wagnernak stb. Németországban és itthon is. Így történt, hogy a Zeneakadémia alapítását és az azzal összefüggő általános és magas nivójú zenetanítást kivéve: a magyar nemzeti zene fejlődése tekintetében a 70-es, 80-as és 90-es évek igen nagy visszaesést jelentenek és mutatnak. A fejlődésnek, sőt a virágzásnak nagyszabású nekiindulását csakis az utolsó évtizedben élvezhetjük, amikor kezdünk rájönni Mosonyinak szavára és tanítására, hogy minden modern vivmányt és fejlődést meg kell tanulni és el kell sajátítani és amellet folyton kell tanulmányozni a régi magyart és a népiest; így lehet a magyar zene modern, világnagy és egyúttal mindig nemzeti.

(„Honderű“ 1846)

Zongorázó hölgyek

(Tyroler József metszete; 1846)

IV. ERKEL ÚJABB IRÁNYAI.

„Bánk bán“ után még öt operát szerzett Erkel; „Saroltá“-t (1862), „Dózsa György“-öt (1867), „Brankovics“-ot (1874), „Névtelen hősök“-et (1880) és „István király“-t (1885).

Csak kettő tekinthető ezek közül pályáján való emelkedésnek: „Brankovics György“ és a „Névtelen hősök“; egyikben a cselekmény és a zene párhuzamos drámaisága, a tömegeknek résztvevő szerepeltetése, másokban a túlnyomó népiesség és a magyar népies alapon a sok komikai és vig elem mutatják Erkel talentumának új fellendülését és újabb terekre való hódító kiterjedését. (Az „István király“-t minden elszórt szépségei mellett sem tarthatjuk egészen véve diadalának.) A „Brankovics“ színrehozatala azon időre esett, amidőn az egész magyar közvélemény törökbarát volt és így annak magyar-szerb barátkozása, izzó törökellenes hangulata sokat ártott a darab sikerének és műsoron való megmaradásának. A „Névtelen hősök“-nél a szétfolyó cselekmény, a szerelmes páron kívül jóformán mondvacsinált szereplő alakok, amelyek

— itt a zenétől eltekintünk — bennünket csak igen kevésbé érdekelnek (Sáskáné, Csípkés, Jóska stb.); a darab érzelmes szerelmi és hazafias epizódoknak, jeleneteknek sorozata, amelyekben sok a csoportozat, de igen kevés a drámai élet, az összeütközés, sőt még a színpadi csattanó is. Színpadon inkább kell a bűn és az emberi szenvedés, mint a legszebb érzélgés és bizony, a szép, lírikus helyektől eltekintve, „A falurossza“ mesterként feltűnő szerzőjének ez épen nem legkiválóbb műve. De bajos is szerepeltetni a magyar szabadságharczot egyetlenegy dicső történelmi alak nélkül, mikor oly sok volt, köztük a legnagyobbak, és egyetlenegy dicső csatatér neve nélkül, mikor oly sok van, köztük a legemlékezetesebbek.

Pedig de sok szép új zenét pazarolt Erkel erre a darabra! A finom vidámságnak és zamatos népiességnek mennyi új és kedves szerepeltetése,* amelyet a közönség, részben a darab elhibázottsága miatt, nem talált eléggé érdeklőnek és változatosnak, amínthogy nem találta elég érdeklőnek a „Brankovics“-nak mesés szépségű drámai helyeit sem. A hibába még a kritika nagyrésze is beleesett, hiszen a modern korban a sikert egynek veszik az érdemmel és az egyik elmaradván, azt mondják, hogy a másik sincs meg. Az opera vezetősége sem gondoskodott arról, hogy ez a két opera állandóan műsoron maradjon és hogy abba a közönséget minden áron belénevelje. Pedig nemcsak kötelesség, de érdemes is lett volna.

Mikor „István király“-t adták, annak balsikerét maga az ősz mester is elismerte és csak annyit mondott: „Megmutattam, hogy wagneri zenét is tudok írni“.

A magyar közönség és kritika, amelynek a külföldi akkor is imponált és amely akkor is nagyképszerűsködött, kimondta a szentenciát, amelyet ma is sokan szajkómódra hangoztatnak: „Erkel elavult“.

Sohse az; igaz, hogy Erkel lelki világában mindig megmaradt a hazafias küzdelmek korában; szerette és kívánta az izzóan hazafias tárgyakat, szerette és kívánta a hazafias tablókat és jeleneteket.** Szóval benne élt fiatalsága korában, a 30-as és 40-es éveknek ünnepélyes pátozában és költői tablójaiban.

Legjobban jellemezhetjük, ha Vörösmarty zenei megfelelőjének mondjuk (ámbátor mindezt ő a zenei Aranyunk is, amíg egy még nagyobb föl nem tűnik); ő is művelte az époszt és a drámát és mégis legerősebb, legigazabb az ő lírai erejében volt. Megzenésítette „Dózsa György“-öt a kiegyezés esztendejében, olyan időben, amikor a küzdelmekbe belefáradt magyarság leginkább áhitotta a köznapi nyugalmat.

Zeneileg is ő megértett minden újat, de szívesebben élt a maga által kialakított, az úgyszólván maga által megteremtett, a modern

* Érdy Lajos dr.-nak maga az öreg úr több ízben panaszkodott, hogy a „Névtelen hősök“-ben lévő sok új elemet és formát — ami mind magyar — észre nem vették.

** Ezért oly sok műveiben az induló rhythmus; amelyet azonban még mindig sokszorta változatosabban használ, mint pl. Verdi a század közepén divatos mazurka rhythmust. (A „Trovatore“ strrettája, a „Rigoletto“ románca és rengeteg sok más részlet.)

zenéhez képest régiesebb színű és illatú magyar zenei világában.* Bámulatos dolog, hogy ez a kítűnő képzettségű zenész, aki fáradhatlanul tanította be és dirigálta évtizedeken át Berlioznak és Wagnernek

A királyi eskü jelenete „Hunyadi László“-ból
(Rusz 1861-iki fametszete után)

műveit: mily kevéssé hagyta magát a kompozícióban általuk befolyásoltatni.** Amint a magyar szellem csak akkor szereti átvenni a külföldi irányokat, ha azokat már a maga otthonában átgyúrta, áthasonította

* Azt lehet mondani, hogy a modern zene, amelyet értett és oly sokat dirigált, inkább csak zenekari technikájára, mint dallamfonására hatott.

** Azonkívül végig kell gondolni a magyar műzenének egész akkori fejlődését, hogy az mindig az olaszos (még Haydn és Mozart hatását is beleértve) édes dallam szárnyain, azonkívül kóbor hegedűvirtuozok és cigányok vonóján terjedt és érlelődött. Ez a csupa dallam-muzsika nem lehetett egyszerre csupa összhang- és együttes muzsikává. Nekünk nem volt Bachunk; templomi hangszer és choralis zenénk még katolikus városainkban is — talán Pozsonyt kivéve — végtelen kisméretű és szegényes. Régi choralis zeneélet és Bach meg mások nélkül Wagner se támadt és fejlődhetett volna. XIV. Lajos udvarában már Lully működött, ugyanakkor Apafi Mihály erdélyi fejedelem még dudaszóra tánczolt,

és végigfejlődte: úgy Erkel is százszorta inkább meritett a magyar zenei félmultból és a maga egyéniségéből, lánglelkéből, mintsem a legnagyobb szabású modern idegentől. Az ő esetében, de másként is ez inkább érdem, mint bűn.*

A „Bánk bán“ opera végső jelenete (Bánk Melinda holttesténél)

(Rusz egykorú (1861) fametszete után)

Wagner irányának nálunk legnagyobb propagátora maga Liszt Ferencz volt; Erkel mintha félt volna Wagner hatásától és mintha féltette volna mind a magyar zenének, mind magának sajátos és tiszta dallamos-

* Az egykorúaknak is föltűnt a fejlődés ugrásszerűsége, (ámbar az a múlt század közepén más téren is örvendetes szabály volt). Simonffy Kálmán egy levelében írja, hogy Erkel megalkotta a magyar operát, mielőtt az előzmények meglettek volna. A sok idegenes elem is csak így érthető, hazai eredetű anyag hiányosságával, de tudtunkkal Haydn és Mozart se jártak el másképen, pedig az ő hazai kincsük már akkor is százszor olyan fejlettségű volt. A fejlődést csak magán Erkelen is mutatja, hogy még az 1837-ben Vieuxtemps számára írt „Thèmes hongrois“ (melyekre Vieuxtemps hegedű-változatokat játszott) milyen egyenetlen, darabos, a régiekre támaszkodó Erkel későbbi műveihez képest. Hogy a könnyű dallamú olasz muzsikához — a magyaron kívül — jobban húzott, mint a Wagneréhez: azon az előzmények és az ő fejlődése átgondolásával még csodálkozni sem szabad.

ságát a wagneri befolyástól. Valami jogosultsága volt, hiszen a wagneri befolyás csak a sokszázados multa és virágzásra visszatekintő olasz zenénél talált határt és versenytársat; a többi nemzetek egykorú zenéje — a francziát sem véve ki — az egyéniséget lenyűgöző befolyása alá került. Gulliver jelenlétében elnémulnak a liliputiak.

Kivéve azt az olaszt, amint mondtuk is; Verdi meg sem tántorodik, „Aidá“-jában már fölszedte az összes megtanulható vivmányt és megmaradt édes olasz dallamúnak, magamagának, Verdinek; az új olaszoknak (Mascagni, Leoncavallo, Puccini) már volt módjukban a Verdi nyomában lépni; hogy Erkel mindezt nem tette meg, vagy hogy nem volt képes megtenni: az érdeméből és jelentőségéből nem von le semmit sem.* A magyar zenei fejlődés nem volt olyan mély és századokon át virágzó, mint az olasz és ennél fogva a sovány talajból kinövő magányos tölgy sem ereszhette gyökereit oly mélyre és nem növeszthette sudarát úgy a csillagos égig, mint ama másik óriás. Nekünk mindenképen titán volt ő, mert titáni munka volt az, amit egymaga elvégzett.

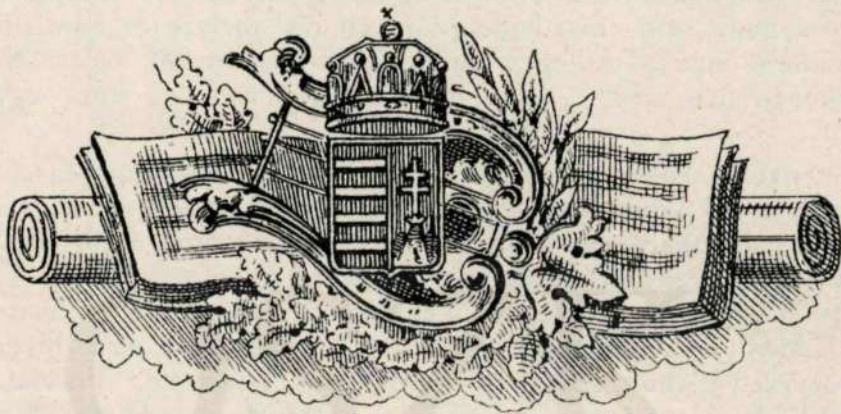
Mostanában szokás Őt elavultnak hirdetni és jelentőségét kisebbiteni. Sajnálatos dolog volna akkor is, ha már fölötteálló magyar zenészekkel bírnánk is; azonban egyenesen csúnya és kárhuzatos dolog ezt tenni, amidőn még olyanunk sincs, aki csak meg is közelítené. Tegyük fel, hogy Verdi nem ért volna el egy tüneményesen teremtő aggkort, hanem „Aidá“-t, „Othello“-t, „Falstaff“-ot meg nem írva, megmarad az úgynevezett elavult operák (Troubadour, Rigoletto, Traviata, Alarcosbál) stb. szerzőjének: szabad volna olasznak vagy bárkinek a világon azt mondani, hogy ő elavult és a tanulmányozásra nem méltó? Vagy miután Vörösmarty után jött még Petőfi és Arany, szabad őt holtnak hirdetni és eltemetni? Vagy ha utána nem is támadt volna a két legnagyobb költőnk, Petőfi és Arany, szabad volna-e akkor az utolsó 60 év akármelyik költőjének vagy bárkinek azt hirdetni, hogy pl. Vajda János vagy Kiss József nálánál nagyobb és hogy ő csak egy elmúlt kornak volt nagy és nem minden időknek? Pedig a mi zenei Vörösmartynk: Erkel Ferencz után nem jött hozzá hasonló, de még őt megközelítő sem. Pár hónap múlva félszáz éve, hogy „Bánk bán“ színre került és az összes magyar operák közt nincs egyetlenegy se, amely azt és Hunyadi Lászlót lendületben, dallamgazdagságban és fiatalos, átható erőben akár csak meg is közelítené!

Mikor Erkel föllépett, mi volt a magyar zene? Egy néhány genialis kóborművésznek, czigánybandának és kisebb német muzsikuskak

* Öntudatlanul valami hasonló mehetett végbe lelkében, mint pl. öntudatosan az Eötvös Károlyéban. „Mióta főleg író lettem — mondá nekem egy ízben —, csak kevés más íróat olvasok, mert félek, hogy árt a stylusomnak“. Erkelnél még fokozta az elszigeteltséget az is, hogy — műveit nem adhatván elő külföldön — nem is utazott ott; félszáz éven át Pestről alig, hazájából Bécsen kívül egyáltalán ki sem mozdult. Verdi már a negyvenes, de különösen az ötvenes és hatvanas években diadalmas operáival sokat járta Párist, sőt később még Németországot is, aminek még az ő fejlődésére is kellett hatással lennie.

kedvtelése; bár némely nagy bécsi zenész is szerette, az akkor mégis csak egy igen érdekes curiosum volt; Erkel föllépése és működése azóta az egy örökéletű nemzeti kincs. És hitünk szerint még majd ezután következik a virágzás. Ez majd mind az ő érdeme!

Hogy az Erkel aggkora nem oly gazdag és diadalmas, mint pl. a Verdi-é vagy a Beethoven-é vagy Haydn-é: azt fel ne panaszoljuk; áldjuk azért, amit a mi szegény nemzetünknek adott, örökön örökké.

Jelenet a „Varázsfuvola“-ból. (Kinninger rézmetszete)
(Fabó B. gyűjteménye)

ERKEL UTOLSÓ ÉVEIBŐL.

Írta: ÉRDY LAJOS DR.

ERKEL Ferenczcel élete legutolsó éveiben, 1888. év végén ismerkedtem meg, Dr. Jelenik Zsigmond orvos, a kereskedelmi kórház igazgatója házánál. Erkel akkor gyógyult fel hosszantartó betegségéből és közte és orvosa közt, akít egy akkor neki ajándékozott arczképe ajánló aláírásában megmentőjének mondott, meleg és bizalmas baráti viszony keletkezett. Jelenik maga is szenvedélyes és buzgó zenész volt s meghívta Erkelt rendes házi kamarazene-estélyeire. Felgyógyulása után új életkedv és erő hatotta át az öregedő, akkor már tanári és zeneigazgatói állásával járó hivatalos munkától mentesített zeneköltőt és szívesen és örömmel jött el ezen zeneestélyekre, melyeken különösen sok érdekes újabb kamarazeneművet ismert meg és többször maga is közreműködött a zenében. Általában nagyon szívesen időzött körünkben s a rendesen szűkszavú, tartózkodó s különösen zenészek közt nem közlékeny mester örömet és böven beszélgetett az előadott zeneművekről, a zeneszerzőkről, ismerőseiről s általában minden felmerülő tárgyról.

A zenélő társaság tagjai voltak Polgár Pál királyi törvényszéki bíró és Dr. Metzler Gusztáv ügyvéd (hegedű), Dr. Jelenik Zsigmond (mély hegedű), Dr. Pisztor Gyéza orvos és Dr. Szuborics Manó miniszteri osztálytanácsos (gordonka), mind kiválóan képzett és különösen a kamarazeneben jártas és gyakorlott műkedvelők. Néha, de nagyon ritkán, eljöttek Erkel Gyula és Erkel Sándor is.

Erkel csakhamar középpontja lett ennek az intim zenei társaságnak. Magunk közt láttuk teljes négy éven át, a téli időszakban, minden iránt élénken érdeklődő szellemével és még érintetlen művészi képességeivel, művészetünk e rendkívüli alakját, aki mögött akkor már 60 éves művészi mult volt.

A magánkör a kellő hely arra, hogy abban a kamarazene összes finom, bensőséges szervezetével átérthető, minden rejtett erezete meg-

ismerhető és tanulmányozható legyen. Itt fejtheti ki egész báját és itt nyílik meg teljesen.

Erkelnek a modern kamarazene műveivel szemben sajátos volt az álláspontja. Ő azt mindig mintegy idegen területről, a távolból nézte, mert az ő művészi munkája az intim zenével épen ellentétes alapon áll. Az oly zenét, mely egy régóta fejlődött gazdag zenerendszer legmagasabb, legelőretoltabb alakulását mutatja, néha talán irigyen, de néha talán más szempontból, magában kicsinylően tekintette.

Mindig feszült figyelemmel hallgatta ezt a zenét, rendkívül érdekelte őt minden hang, vizsgálta, ami új benne s utána mindig úgy látszott,

Az öreg Erkel
(Szépművészeti Múzeum)

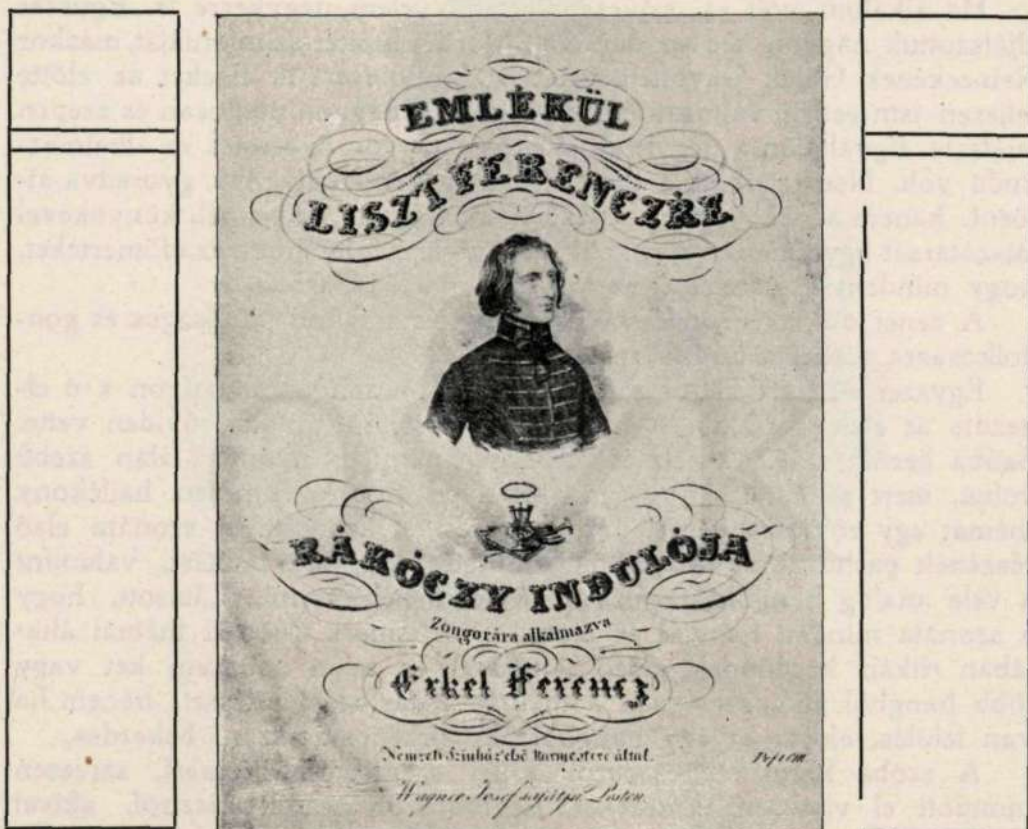
mintha valami titkot leplezett volna le. A gyengébb és sebezhető részleteket, a némileg visszatetszőt és szokatlant azonnal meg szokta állapítani és felderíteni.

A teljesen újat és szokatlant is mindjárt megértette. E tekintetben az öreg művészek különbözők. A legtöbbszörnek az a meggyőződése, hogy ő a művészet egy ágában elért mindent, ami lehetséges, újabb és másfelé vezető irányt nem is tud elképzelni. Az öreg Cherubini csodálva hallgatta a nála csak kevéssel újabb Spohr egy quartettjét, mindent újnak és különösnek talált és megismételtetve is ámulattal hallgatta. Erkelről ellenkezően tudjuk, hogy az újhoz alkalmazkodott és írásmódját, a körülötte változó zenevilággal haladva, folyton változtatta,

igy a fiatalabb korában általános, egyszerűbb harmoniai rendszerről lassankint az új romantikusok modern, gazdagabb harmoniai rendszerére tért át s a régi homofon írásmód után a mesterségesen kontrapontozott szólamszövedékekben is nagyon gyakorlottnak mutatta magát.

A zene legújabb irányait már nem ismerhette meg, az egymást keresztező, kúsztált irányban ismeretlen vidékek felé vezető utakat már nem látta. Az ő zeneértelme azonban világosan tájékozódott volna itt is.

Zenélésünk közben, de leginkább az előre megállapított műsor lejátszása után sokszor ő maga is a zongorához ült. Játéka még ezen

Erkel műve 1840-ből
(Nemzeti Múzeum könyvtára)

időben is nagyon élvezhető volt. Finoman, izlésesen, tisztán, egyenletesen játszott. A zenefrázisokat szépen, kerekdeden adta elő. Skálái bátran, gyorsan, biztosan futottak, oktávákban és telt akkordokban azonban kis és gyenge kezeivel nem érezte magát biztosnak, azért ezeket óvatosan és az időmértéket meglasztva játszta. Trillája is darabos volt, mert ujjai nem voltak már eléggé ruganyosak.

Legszívesebben Hummel darabjaiból játszott. Az a-moll Concert első részét egyszer kívülről eljátszta nekünk s mondta, hogy a h-moll Concertet is kívülről tudja. Eljátszta még Szuboriccsal Hummel

gordonka-szonátáját s kedves darabja volt még Hummel szép Asz-dur *Larghettója*.

Ismeretes, hogy nyilvánosan utoljára 1890. évi november hóban játszott, mikor 80 éves kora betöltése alkalmával a filharmoniai társulat diszhangversenyt rendezett a tiszteletére. Ez alkalommal Mozart d-moll zongora-koncertjét játszotta, az első részhez általa szerzett kadenciával.

A szépen dolgozott kadenciát nekünk is eljátszotta és részletesen elmagyarázta, hogy Mozart témáiból melyiket hogyan használta fel a kadenciában. Azt is elmondta, hogy a hangversenyen nagy trémája volt s ezért a felét sem bírta megmutatni annak, amit tud.

Ha alkalom volt rá, szívesen játszott velem négykézre is. Egyszer eljátszottuk nagyon kedves darabját, Mozart Jupiter-szimfóniáját, máskor Reineckenek Gluck Gavotteja felett irt *Improvisata*-it. Ezeket az előtte teljesen ismeretlen változatokat első látásra nagyon pontosan és szépen lejátszta. Egyáltalán a négykezű játékokban nagyon figyelmes és alkalmazkodó volt. Nem szokott a nehezebb helyeken elnagyolva, gyorsítva átörni, hanem az első látásra kevésbé áttekinthető helyeknél, könyökével játszótársát figyelmeztetve, inkább valamivel meglassította az időmértéket, hogy mindent tisztán és kihagyás nélkül előadhasson.

A zenei dolgokról vele való beszélgetés nagyon tanulságos és gondolkozásra serkentő volt.

Egyszer Mozart F-dur szonátája feküdt a zongoraállványon s ő elkezdte az elejét játszani. A negyedkóta felütést feltűnően röviden vette. Szóba került, hogy a felütés c-hang némileg nyújtva talán szebb volna, mert szokatlan, hogy Mozart ilyen szép, érzelmesen hajlékony témát egy rövid felütéssel kezd meg. Erkel azonban a szonáta első részének párhuzamos helyeiből kimutatta, hogy a felütést, valamint a vele analog hangokat egészen röviden kell venni. Látszott, hogy a szonáta minden hangját és részletét jól ismeri. Mozart témái általában ritkán kezdődnek előző felütéssel és talán sohasem két vagy több hangból álló, szervesen a témához tartozó felütéssel, hanem ha van felütés, akkor ez egy hangból álló praepositio-szerű bekezdés.

A szóba került zenészekről, kiket személyesen ismert, szívesen mondott el visszaemlékezéseket. Legtöbbször beszélt Lisztről, akivel első pesti hangversenyzése óta bizalmas baráti viszonyban volt, de úgy látszik, kettőjük közt mindig valami lappangó versengés volt a háttérben.

Elbeszélte nekünk a diszkard ünnepélyes átadásának jelenetét (1840 január) és elmondta, hogy Liszt akkor, közvetlenül a kard átnyújtása előtt a Rákóczi-induló átíratát nagyon pongyolán és elsietve zongorázta el s utána Erkel előtt nagy izgatottsága és kimerültségével mentette magát.

1856-ban Liszt *Esztergomi ünnepi miséjét* Erkel tanította be, Liszt csak az utolsó próbákat vezette. Erkel a mise zenéjét nagyon komoly és érdekes munkának tartja, de mint mindig, akkor is szokása volt a zeneművek gyengébb oldalait kutatni és leleplezni. Ebben az időben Liszt és Erkel egy napon együtt mentek át gróf Karácsonyi Guidó estélyére s Erkel a kocsiban való bizalmas együttlétet alkalmasnak

tartotta arra, hogy az esztergomi mise némely részlete elleni kifogásait és aggályait közölje Liszttel. A *Gloria* végén egy szélesen dolgozott fuga van, melynek témája az ősrégi rituális gregorián Gloria-intonáció alapján készült, melyet Liszt a *Cum sancto Spiritu* szövege szerint, negyed kótákra darabolva, nagyon hatásosan alkalmaz. Maga a téma hatalmas és különösen diadalmasan hangzik, amikor a harmadik hangköz átugrásával egyenesen a quartra szökik. A gregorián hangok azonban rövidesen véget érnek s Liszt a téma kinyújtására még hozzáad

Job. Nep. Hummel

(Fabó B. gyűjteménye)

néhány taktust, kifejezésnélküli, csak időt kipótló hangokból, melyek nem méltók arra, hogy a hatalmas rituális témát egyensúlyban tartsák s ezek közben idő előtt belekezd a második szólam: a *társ*. Általában az egész kontrapontozás kuszált és kezdetleges. Ezeket mondta el Erkel Lisztnak s hozzátette, hogy a komoly zene nagyon szigorú dolog s a művészetben az akarás és a tudás gyakran nem fedik egymást. Liszt előbb izgatottan, azután elkomolyodva hallgatta Erkel, végül könnyezve borult rá s azt mondta neki, hogy igaza van és neki még sokat kell tanulnia.

Liszt ebben az időben Weimarban lakott s ez a korszaka életének, mikor komoly zeneköltői becsvágya oly magasra emelkedett. A *Gloria* fugáját is még egyszer alaposan átdolgozta s új alakjában sietett azt megküldeni Erkelnek.

Egy másik esetben Liszt hozta zavarba Erkel egy nagy zenekar élén.

A „hangász-egyleti zenede“ alapítása 25-ik évfordulóján, 1865-ben nagyszabású hangversenyeket rendeztek. A többi közt előadásra került Liszt *Divina commedia* szimfoniája, illetve ennek csak első része, a *pokol*. Egyik próba alatt, ezen első rész közepén, ahol a tomboló, vad zenekari zaj egyidőre lecsendesedik és elkezdődik Francesca da Rimini és Paolo jelenete, kik itt elpanaszolják végzetes földi szerelmük szomorú történetét, Liszt félbeszakította a zenekart, azzal, hogy e részletet szeretné távolabbról, a terem végéből hallani és felkérte Erkel, hogy vegye át a zenekar vezetését. Erkel a művet nem ismerte s a vezérkönyvet még nem is látta, de kénytelen volt engedni. A részlet, mint ismeretes, $\frac{7}{4}$ taktusban megy, mely néha szabálytalanul váltakozik $\frac{4}{4}$ -el és kezdetben elég simán ment, de amikor a $\frac{7}{4}$ -be beosztott dallam-frázist utánozva követi mindegyik ütemben annak $\frac{4}{4}$ -be összevont kicsinyítése, Erkel elvesztette az átnézetet, zavartan dirigált s a zenekar kúszaltan kezdett játszani, úgy hogy kénytelenek voltak a terem végéből a gúnyosan mosolygó Lisztet visszahívni a zenekar élére.

Berlioz-val 1846-ban ismerkedett meg Erkel, mikor az pesti hangversenyeit rendezte. Eről csak azt mondta el Erkel, hogy téves az a forgalomban levő adat, mintha Berlioz a Rákóczi-indulót a városligetben cigányzenekartól hallotta volna először, mert azt Erkel ismerette meg vele, ő játszotta el neki az induló zongora-átíratát.

Wagnerrel először 1863 júliusban találkozott, mikor az Pesten a Nemzeti Színházban két zenekari hangversenyben bemutatta műveit. Akkor a legnagyobb feltűnést a *Walkürök lovaglása* keltette. Erről beszélt Erkel, hogy Wagner a próbákön nem volt megelégedve a hegedűsökkel, akik a ciklázó villámokat festő hangfutamokat nem tudták a kedvére eljátszani. Úgy játszták, mint egy hegedű-gyakorlatot, óvatosan, vígyázva és lassan, végre Wagner azt mondta, inkább ne játszzák pontosan, hanem szabadon és gyorsan.

Egyszer zenei időmértékről volt szó és arról, hogy a gyors méretű részek inkább eltűrik a mérséklést vagy gyorsítást, mint a lassúbb részek. Erkel elbeszélte, hogy amikor a pesti városi német színházban, hol ő második karmester volt, Rode francia hegedűművész hangversenyt adott, a próbán eljátszták előtte Boieldieu *Jean de Paris* operája nyitányát. Az Allegro megkezdésekor Rode megállította a zenekart és lassúbb időméretet kívánt, egy hegedűt kért és maga játszotta el az Allegro kezdő ütemeit és pedig feltűnő lassan, kijelentve, hogy ez a darab hagyományos időmérete. Általában a régibb francia zene nem ismerte az Allegrók vágatóan gyors tempóját, melyet Habeneck, a Conservatorium zenekarának vezetője hozott divatba az ő virtuoz zenekarával. (Erkel itt az illető hegedűművész nevében tévedt, Rode nem hangversenyezhetett az ő karmestersége idejében a pesti német

színházban, mert Erkel ott 1836—37-ig volt karmester, Rode pedig már 1830-ban meghalt. Lehet, hogy Baillot vagy talán Bériot volt az a művész.)

Egyszer Mosonyiról volt szó, Erkel dicsérte mély zenei tudományát s elmondta, hogy *Szép Ilonka* operájának szövege előbb nála volt, többször elolvasta és gondolkozott is azon, hogy ő fogja azt megzenésíteni, de nem találta elég hatásosnak és érezte, hogy nem fogja megtalálni, hogy a kétféle alakban szereplő Mátyás királyt hogyan énekeltesse.

Egyszer, mikor Volkmann G-dur quartettje volt a műsoron, szokása ellenére nagyon melegen dicsérte a művet; elmondta, hogy az nemcsak a szép motívumok, különösen a 3-ik rész bájosan ringó, bölcsődalra emlékeztető dallama miatt, de különösen azért is becses, mert Volkmann második zenei természete nem jelentkezik benne. Azután úgy jellemezte Volkmann zenéjét és írásmódját, hogy rendesen bölcs és nyugodt, minden gondosan ki van dolgozva nála és kiszámítottan javítva, főjellege a szépség, a tiszta és finom báj, de sokszor azután egy csapásra elveszti ezt a nyugodtságát s mintha ezzel a szép iránti érzéke is elhagyná, izgatott, viharos, szertelen lesz és elsodorni engedí mindazt, ami zenéjében bájos volt. Ilyen az a-moll quartett, a b-moll trio, az ünnepi nyitány, a d-moll szimfónia és más műveinek sok helye.

Feltűnő volt, hogy Erkel a magyar zenéről nem nyilatkozott, csak röviden, egy-egy szóval, néha tiltakozó rövid kijelentésekkel, mintegy veto-jogot gyakorolva. Nem volt közlékeny abban, a mivel egész hosszú életén át foglalkozott, amibe mindig el volt mélyedve s melynek a törvényeit kutatta folyton. A magyar zene rejtélyét csak műveiben igyekezett megfejteni, szavakkal nem közeledett feléje, mintha attól tartott volna, hogy a szavak a képet, melyet róla magában megalkotott, szétosztatják.

Egyszer azt mondta, hogy az *Eroica* gyászindulójánál mindig régi magyar főurak ünnepélyes komor menetére gondolt.

A *Névtelen hősök*-ről panaszosan mondta, hogy abban sok új zene-képletet, még ismeretlen hang-alakzatokat és írásmódot alkalmazott, de mindezeket úgyszólván senki észre se vette.

Boccherini egyik quintettje után, melyben egy gyermekded *Alla Turca* zárórész van, Erkel mosolygott a rococo török zenén és kijelentette, hogy ez azért érdekelte őt, mert most török tábori zenén gondolkodik, amely új operájának egy részlete lesz.

Az *Immetullah* című opera szövegét Jókai eredetileg Kern Leó számára írta, aki egy pesti nagykereskedő cég főnöke, de emellett nagy általános műveltségű és kitűnően képzett zenész is volt. Miután *Benvenuto Cellini* című operáját sikerrel adták elő az 50-es évek elején a Nemzeti Színházban, egy második és pedig magyar tárgyú dalmű megírását tervezte. A szöveg később, a 80-as években került Erkelhez, akinek nagyon megtetszett és el is kezdte megzenésítését. Tartalmát Immetullah török rabnő szerelme és Kemény Simon hősi halála képezi.

Kemény Simon török fogságba kerül, ahol megszereti őt a török rabnő. Szomorú dalokat énekelnek, a török leány a reménytelen szerelméről, a magyar vitéz pedig elvesztett távoli hazájáról és tőle elszakított neje és gyermekeiről. A török leány lemond szerelméről és egy szabad utat nyitó gyűrűvel elősegíti Kemény szökését. A második rész a törökök táborozásával kezdődik, megtörténik a szebeni ütközet, melyben a Hunyadi öltözetét és fegyverzetét viselő Kemény Simon hősi halált hal. Tábori ravatalánál szomorú versengés folyik Immetullah és Kemény neje közt, hogy melyikük szerette jobban az elesett vitézt, Immetullah-e, aki most meghal utána, vagy pedig a neje-e, ki halála után is életben marad, hogy felnevelje gyermekeit. Végül a török vezér is elérzékenyül és kijelenti, hogy a magyar olyan derék nép, hogy azt legyőzni nem lehet.

Mikor egyszer Erkel a zongora mellett ült, kértük, hogy játszszék az új operából valamit, de azt mondta, hogy abból nincs oly kerekded, előadható részlet, amit el lehetne játszani.

1890. év nyarán egy *Magyar album-lapot* komponált Jelenik Zsigmond részére mélyhegedüre, zongorakisérettel. Ez egy szép magyar dallam, busongó csendes choriambusokban. Mikor eljátsztuk, elmondta, hogy Jelenik rózsadombi nyári lakása kertjében, ahonnan szép kilátás nyílik a Margitszigetre és a Dunára, támadt a kis mű eszméje. Egy magányos csónakázóra és csillagos éjszakára gondolt, és hozzá a régi magyar időkre.

A cigányokat nem szerette. Erőszakos hangsúlyozások, a rythmus elcsavarása, önkényes tempóváltoztatások, sokszor játszott és megunt daraboknak szeszélyes elferdítése: ezeket kifogásolta leginkább zenéjünkben. Még azt is elpanaszolta, hogy mikor fiatal korában Kolozsváron zenetanár volt, egy cigányzenész elcsalta tőle értékes hegedűjét oly módon, hogy elkérte tőle kölcsön s mire vissza kellett adni, titokban a fedéltartó czövek alá egy krajczárt dugott, amitől a hegedű, ha játszottak rajta, csörömpölt és zörgött. Azután elhítette Erkelrel, hogy a hegedű, melyen külsőleg semmi hiba sem volt látható, egészen elromlott és legfeljebb ő használhatná csak arra, hogy a gyerekeit azon tanítaná hegedülni, mire Erkel néhány pengőért átengedte azt neki.

Műsorunkból legjobban érdekelték őt a zongorára írt kamara-zenedarabok. Úgy látszik, legjobban megszerette St. Saens A-dur quintettjét, mert többször kívánta hallani.

Metzdorff Richard e-moll quintettjét, mint újdonságot, előtte próbáltuk legelőször, mikor a vonósaink még egyáltalán nem ismerték. Szokása szerint mellém ült a zongorához, figyelemmel kísérte a partitúrát s mikor nem értettük meg egymást teljesen, ő is magyarázott és hozzászólott a bonyolódott szólamfűzéshez. A 3-ik részben érdekes, komoly változatok vannak egy lassú, csendes dalra, melyek közül az első, a vezérhegedű bravuros, szabad változatai, különösen megtetszettek Erkelnek, mert többször megismételtette.

Másik újdonságunk volt Sinding e-moll quintettje. Különösen érdekelte őt benne a zongora-szólam modern új írásmódora. Nagyon figyelt

rá és noha mellettem ült játékközben és a lapokat fordította, játék után külön is elővette a kótát és még egyszer jól megnézte a jellemzőbb, kiválóbb helyeket. Nagyon tetszett neki ez az érdekes újszerű zene, az Andante szép harmoniai és az északi népdalokra emlékeztető lágy dallama, továbbá a merészen tervezett záró rész, az egyszerű szép norvég népdal állandó, mindig gazdagabb és fokozatosan emelkedő körüljátszása és a chromatikusan viharzó *Coda*.

Schumann zongora-négyese utolsó részénél figyelmeztetett minket, hogy a gyakran visszatérő, lefelé futó hangfigura azonos a *Jupiter-szimfonia* utolsó részének, a fugának egy hangfigurájával, valamint Schumann zongora ötöse első részének, különböző hangszerek által felváltva játszott dallama azonos Rossini egy rég elfelejtett *Corinthus ostroma* című operája nyitányának dallamával.

Játszottuk még neki Dvorak A-dur, Goldmark B-dur, Rubinstein g-moll és Raff a-moll quintettjeit. Úgy vettük észre, hogy Erkel a nemzeti kamarazenében jobban rokonszenvezett a norvég, mint a szláv zenével. Grieg a-moll szonátája zongora és gordonkára nagyon érdekelte őt. Tetszett neki a merész, idegenszerű, lendületes zene és a sajátos harmoniak. Dicsért minket, hogy ilyen különös, újszerű zenével foglalkozunk és tréfásan mondta, hogy ő egy évi tanulás után se tudná az ilyen telt és tömören írt zongorátélt eljátszani.

A szláv zenéből figyelmét különösen Napravnik g-moll zongora-hármasa keltette fel, melyben következetesen és nagyon ügyesen csupa szláv motívum van felhasználva, melyek azonban feldolgozva és szétbontva sokat vesztenek érdekességükből. A 2-ik részben egy bájos naiv délszláv lassú táncdal van feldolgozva, a záró részben pedig egy rövid orosz táncz, gazdagon és változatosan körüljátszva, melyben a zajos élénk hangfolyamatot kétszer megszakítja egy busongó, szenvedélyes, lágy ének, mire a mozgalmas hangfigurák újra tüzesen üzik egymást, míg az első egyhangú táncdal folyton ismételve áthangzik s végül vad és kábitó zajban mindent magával ragad.

Ha Erkel valamely zene nagyon megkapta, hallgatni szokott utána s gondolkozva lehajtotta a fejét, látszott, hogy lelkében valami mélyen megindította. Cherubini Esz-dur vonós-négyesében van az a gyönyörű lassú rész, szabad változatokkal, köztük néhány olyan, mintha szabadon csapongó rögtönzés volna, megfeledkezve az időmértékről és a taktus-részek beosztásáról. Schumann itt egy aggastyán csodálatos, mélyértelmű, különösen hangzó beszélgetéseit hallotta. Erkel azonban teljesen átérthette, mit mond itt a szigorú, komoly, lángeszű zenész. Ez egyike azoknak a mindig ritkábban jelentkező ábrándoknak, melyek némely helyén a beosztásról, ütemről és ütemi rendről szóló szabályok mintegy mellőzhetnek s melyeknél nem a számolás rendje, hanem valami szabadabb, magasabb rend vezeti a beosztást, nem a hangkörök egybeállítására rimel, hanem a párhuzamos eszmék egybekapcsolódása. Ha ez vezet, akkor valami újat és különöset hallunk, és volt zenerendszer és most is kell ilyennek lennie, amelyben az uralkodik.

Műsorra került még Onslow C-dur vonós-ötöse, melyben az a

nevezetes, hogy a *Trisztán és Izolda*-nál legalább 50 évvel régebb mű Andantejének egyik édes dallama feltűnően hasonlít Izolda halálának zenéjéhez.

Legutoljára (1892 december 30) Brahms f-moll quintettjét játsztuk el Erkelnek. Gyászos és vigasztalan zene, minden szürke és komor; már a párhuzamos quint-menetek, mint valami különös elsuhanó vázalakok, izgatott hangulatot keltenek. Sirások beszélgetéseit és szomorú tanításokat hallottak ebben. A viharos és szenvedélyes záradék csak fokozza még a nyugtalan hangulatot. Erkel nagyon érdekelte, bele-mélyedt, de nem nyilatkozott róla.

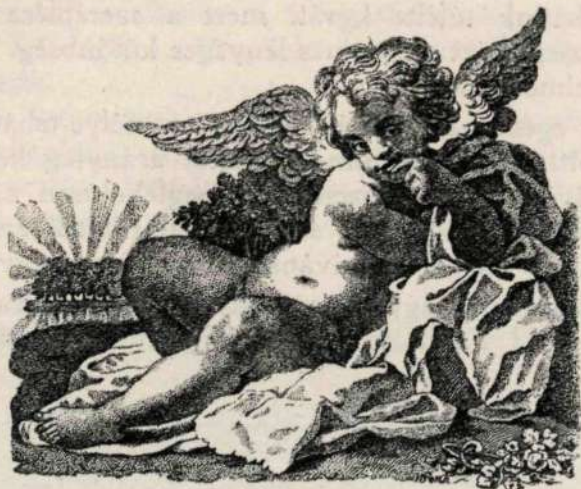
1892 és 1893 közti télen már ritkán jött el közénk. E helyett orvosától folytonos betegeskedéséről értesültünk s végül egy szokatlanul zord tavasz végén (1893 június) örökre eltávozott. Megtalálta azt a szép, árny nélküli országot, melynek a költő szerint a földön előhírnöke a zene, de itt az öreg művész elé nem jöttek küzdő társak, olyanok, akiknek munkáját folytatta s a kikkel együtt alkotott és dolgozott volna. Szinte példa nélkül egyedül állva, elszigetelve teremtette meg élete munkáját s abban, amiben nagyot, kiválót alkotott, sem tanítómestere nem volt, sem tanítványa.

Már nem akadály a magyar zene művészi kiművelésének a tanultság és zenei képzettség hátramaradása; most, lehetne mondani, az ellenkező oldalról igyekeznek a rejtélyes erősséget megközelíteni, de nem tudhatjuk még, milyen közel jutottak hozzá és mikor érik el.

Erkel az, aki legelőbbre vitte a magyar zene ügyét és még most is a távolból és rejtve versenyez minden ily irányú munkával, ő, aki minden építkezési anyag nélkül megteremtette a magyar operát és akinek előbb egész rendszert kellett megalkotni és a tartalmát korábban készült minták nélkül kitölteni.

Az öreg mester egyedül haladt a magyar zene keskeny oldal-ösvényén, mely nem érintkezik a tőle messzeeső széles utakkal, de az is előre, új irányok felé vezet.

ERKEL FERENCZ KÉPMÁSAI.

Irta: FELVINCZI TAKÁCS ZOLTÁN.

Nagy zeneszerzőnk pályafutása nemzeti életünk egyik legszebb korszakába esik. A XIX. század első három negyede egyébiránt Európaszerte az idealizmus kora volt. A népszabadság, az általános jólét érdekében folytatott nagy küzdelmek az embereket altruistákká tették. A gyors szellemi és anyagi fejlődés érzete idealizmust csepegtetett a lelkekbe.

Ha igaz képet akarunk szerezni a közelmultról, ismernünk kell nemcsak az eseményeket s azoknak külső és belső okait, úgy, amint azok megfigyelők írásaiban s önvallomásokban olvashatók, hanem érzékelhető képet kell alkotnunk magukról a kor szerepvivőiről. A külső, a fellépés, az arczkifejezés, a tekintet sok mindent elárulnak, amit az ember maga tudatosan sohasem juttat kifejezésre. Külsőnk és lelki életünk egymást szokták magyarázni. Aki gyakran tapasztalja, hogy a látszat csal, az rendszeren látásában keresheti a hibát.

Apáink s nagyapáink egyenesebb gondolkozású emberek voltak, mint mi vagyunk s férfias erényeik nemcsak tetteikben jutottak kifejezésre. A nemrég letűnt kor emberei és a most szereplők közt külsőleg is megállapítható bizonyos különbség.

A művészi alkotásokban hangsúlyozottan jut kifejezésre a korok és egyének sajátos vonása s épen ezért úgy művészet-, mint művelődéstörténeti szempontból nagyon hálás feladat egy-egy nagyember különböző időből származó képmásainak összehasonlítása.

Erkel Ferencz hosszú életén át az idők alapos változásának volt

tanúja s mondhatjuk túlélte korát, mert a szereplése által betöltött időszak egyes fázisai közt még nincs lényeges különbség. Ő még teljesen a nemzeti küzdelmek embere volt.

Az elismerés egész pályáján át kísérte; személye tehát mindig érdeklődés tárgya volt. Képmása mindazonáltal aránylag kevés maradt az utókorra. A művész nagyon szerény s meglehetősen zárkózott természetű ember volt. Azt mondják, alig lehetett rábírni arra, hogy az öt megörökíteni akaró művészek kívánságának eleget tegyen.

Első arcképei nem nagyigényű művek. 1841-ből való egy gondos kivitelű kőrajz Eybl Ferencztől.* Derékig ábrázolva látható rajta a

Erkel Ferencz 1841-ben
(Eybl Ferencz kőrajza)

művész, sötét frakkban, fehér mellényvel és fekete nyakkendővel. Fejét kissé lehajtja s önmagába merültnek látszik. Arcza, szemei melancholikus kifejezésűek. A kis képmásban egészen benne van a kor felfogása. A Biedermeier-izlés megnyilatkozása nemcsak az arc édesbús kifejezése, hanem a csillogó, göndör fekete haj, a jól ápolt

* Jelzése lent balról: „Eybl. 841.“; jobbról: „Ged. bei A. Leykum in Wien.“ A kép alatt középen névaláírás. A Hunyadi László első előadásának 50-ik évfordulója alkalmával kiadott színlap szintén közli ez arcképet. (1894 január 27.)

bajusz és körszakáll, valamint a kifogástalan ruha takaros, figyelmes rajza, mely a valóságban előforduló formákon mindenütt csinosítani, símitani igyekszik.

Az Eybl-féle lythographia után kor szerint a Barabásé következik.* A magyar arczképfestés atyamestere szintén oly művészi hitvalláshoz tartozott, amely szerint a természeti forma módosításra szorul, felfogásában azonban természetesebb alapon állott, mint osztrák kortársa. Barabás

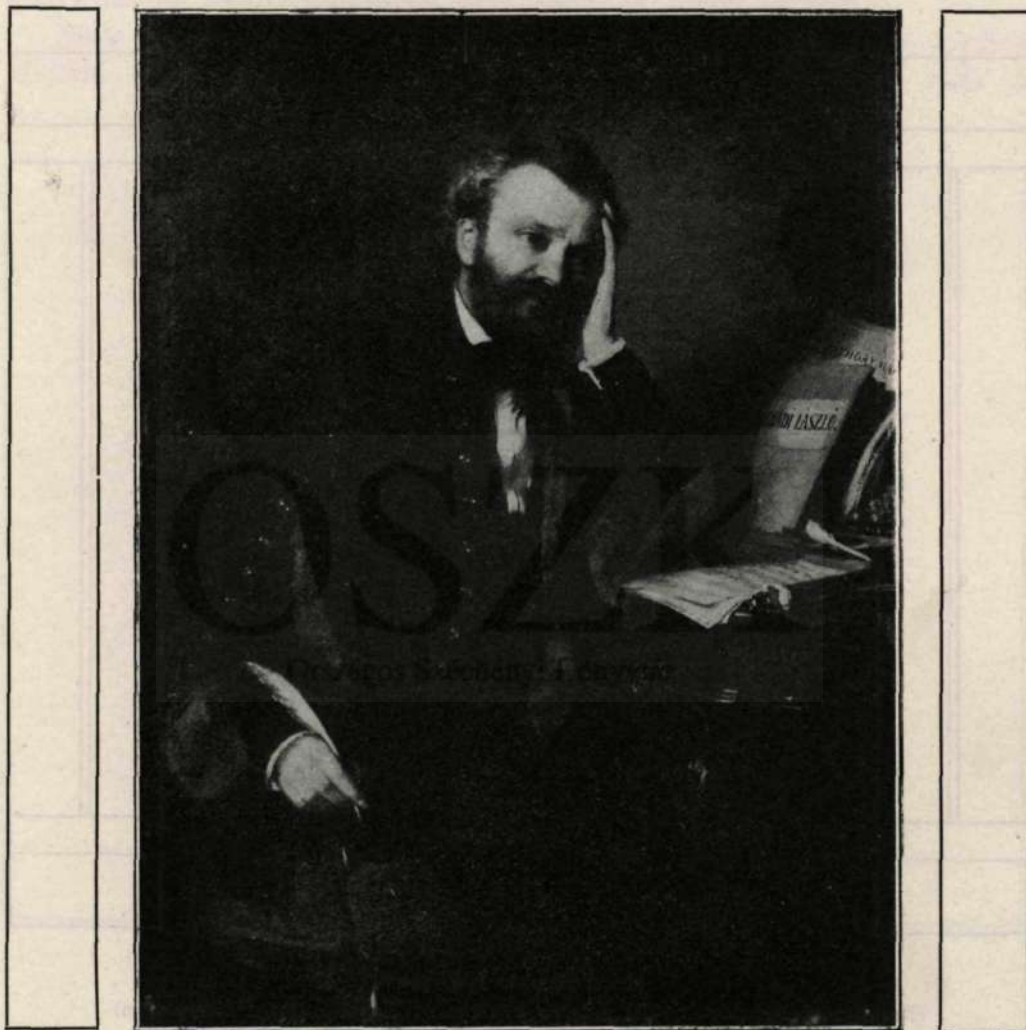
Erkel Ferencz 1845-ben

(Barabás Miklós kőrajza. A Magyar Történelmi Képcsarnok példánya után)

a magyar faj lelki életének egyik legjobb kifejezője. A szélsőségektől távol áll. Nem túlságosan szenvedélyes és nem túlfinom. Korának idealizmusa őt is a tetszetős, kellemes formák alkotásához vezette, az emelygösségtől és szentimentalizmustól azonban távol maradt.

* Jelzése lent jobbról: „Barabás M | 1845 | Nyom. Walzel A. F. | Pesten.“ A kép alatt a közepén névalírás. A lap alsó szélén: „Arczképcsarnok a Honderühez. — 2. sz. — Kiadja Petrichevich Horváth Lázár.“ Megjelent a „Honderü“ 1845. évi 4. számával, mely hozzá „N. L.“ jelzéssel rövid kísérő szöveget is közöl.

Erkel Ferenczről készített kis körrajza, mely nem tartozik nevezetesebb művei közé, szintén kedves, derült jelenséget mutat. Fialatos, kissé mosolygó arcza, a távolba merülő tekintet, kevésbé gondolkozó fő, mint az Eybl-féle képen, de ahelyett több valóságosság a részletek rajzában. A hajfürtök is rendetlenebbek, mint az osztrák művész lapján. Az öltözet ezúttal sötét kabát és mellény; a nyakban fekete csokor.

Erkel Ferencz 1855-ben
(Györgyi (Giergl) Alajos olajfestménye a Magyar Történelmi Képcsarnokban)

1855-ben készült Györgyi (Giergl) Alajos műve, Erkel Ferencz első nagyobb olajfestésű képmása. Ez arckép először a Zenede tulajdona volt, honnan mint ajándék került a Nemzeti Múzeumba.* A Magyar

* Jelzése lent a jobb sarokban: „Giergl A. Budán 855.“ D’Isos Kálmán úr lekötelező szivességének köszönhetem az ajándékozásra vonatkozó két levél szövegének hiteles másolatát. Érdekes voltuk miatt szükségesnek tartom mindkettőt szöszerint közölni. — A Zenede ajánlata a következő: „Nagyságos Igazgató Ur! A magyar nemzeti múzeum képcsarnokának

Történelmi Képcsarnok felállításakor ez a festmény is az utóbbi gyűjteménybe jutott. Ott függ most is az úgynevezett művészteremben.

Az ötvenes és hatvanas évek művészetének egyik legjellemzőbb példájával állunk itt szemben. A művész célja nem az volt, hogy egyszerű arcképet fessen. Művét történelmi és jelképes motívumokkal gazdagította. A korszellem követelményeinek adózott tehát. A kép a mai felfogásnak, mely szerint a tisztán artisztikus szempontok nagyobb figyelmet igényelnek, nem is felel meg.

A zeneköltő karosszékben ül. Baljával íróasztalára könyököl s fejét tenyerébe hajtja. Előtte hangjegyzet s leeresztett jobbában lúdtoll. A komponálás motívumának közbejátszásával tehát a képmás történelmi jelenetté változott. A festő ezzel még mindig nem elégedett meg, hanem kifejezést akart adni egy kép keretében Erkel egész zenetörténeti jelentőségének és magyar voltának is. Az ábrázoltat sötétvörös bársony attilában állítja elénk, melyet világosabb, rövid meggyszínű zsinórok s fénylő kristálygombok díszítenek. A ruha kellemes sötét tömegét itt-ott a karmazsin selyembélés világosabb foltjai élénkítik. A festői összhangot semmi sem zavarja. Az asztalon egy zeneszerző bronz mellszobra s előtte „Hunyadi László“ és „Báthory Mária“ egy-egy kiadása. A czimlapokon a betűk ép oly hangosan beszélnek, mint bármely művészi szempontból jelentős motívum. Az asztalról a díszes karmesteri pálcza sem hiányzik, melyet Erkel 1845-ben tisztelőitől kapott. A művészi ízlés erősen hajlott abban az időben a halmozottság felé s annak megfelelően e képen is nemcsak a festői szempontból érdekes részletek szaporítása, hanem azoknak egyformán gondos kidolgozása is észlelhető.

Felfogás dolgában közel áll e festményhez Canzi Ágost 1861-iki kőrajza a „Bánk bán“ Rózsavölgyi-féle kiadásának czimlapján.*

honfittársaink arcképeivel gazdagítása kettős kegyelet tanújele. E kegyeletet a pestbudai hangászegyleti Zenede igazgató Választmányja hírneves, s a zenészet világában érdem szerzett honi művészek emlékével, s a már is Egressy Benjamin zeneműszerző arcképének átadásával tettelegesen célul tűzte ki, — és azt kitelhetőleg elérni, s ápolni — legbüszköbb óhajtása; evvel egyszersmind a haza szent oltárára hálás emléket letenni, s nemzeti érzelmeink tanújeleit adni — vélvén. Annál fogva kérjük Nagyságodat, miszerint Erkel Ferencz érdemnagyi honi művésznök arcképét, melyet Méltóságos Gróf Pejácsevics János úr ő nagyságának nemes nagylelkűségéből kapni szerencsénk volt — a magyar nemzeti múzeum képcsarnokában alkalmas helyeni leendő kifüggesztése végett átvenni méltóztatnék. Nagyságod számtalanszor tapasztalt nemes pártolását ezennel is kérvén, kérésünk teljesülendését kegyességébe ajánlva minden tisztelettel vagyunk Nagyságod hivatalos szolgálói Pest, 1856. Márczius 22-én Bátor Prónay Gábor zenedei Elnök, Ritter Sándor egyleti titkár“. — A Nemzeti Múzeumtól a következő válasz adatott: „Méltóságos Bátor Ur! Vevén f. hó 22-én költ becses levelét s az avval küldött, Erkel ünnepezt zeneszerzőnket ábrázoló arcképet, van szerencsém ezért Múzeumunk nevében annál is inkább hálás köszönetemet kifejezni, miután ez nem az első alkalom, a melynél a budapesti hangászegyleti zenede bebizonyítja, mennyire iparkodik a tudományok és művészetek fejlesztése által leginkább elérhető nemzeti művelődést előmozdítani, és mennyire át van hatva azon meggyőződéstől, hogy hazai intézeteink csak kölcsönös gyámolítás által virágozhatnak fel valóban. Nem hallgathatom el itt méltóságos gróf Pejácsevics János urat sem, kinek nagylelkű készsége által a Tisztelet Zenedének a legújabb hazafi tette tetemesen könnyített. Mély tisztelettel Méltóságodnak alázatos szolgálója Pesten, 1856 márczius 25-én Kubinyi Ágoston. Méltóságos tóprónai és blatticzai b. Prónay Gábor úrnak, több jeles rend vitézének, s a budapesti hangászegyleti zenede Elnökének mély tisztelettel Pesten“.

* Megjelent önálló műlapként is. Jelzése lent jobbról: „Canzi Ágost 1861.“ A „Bánk bán“ czimlapján a művész alakja csak térdig látható, az önálló lapon az alsó lábszár közepéig.

Az ábrázolat ülő helyzetben látjuk. Jobb karját a „Bánk bán“, „Hunyadi László“ és „Báthory Mária“ asztalra helyezett kötetein pihenteti. Öltözete sötét magyar ruha. Az osztrák származású festő, ki szintén a „szép formák“ embere volt, nagy szeretettel dolgozott művén; az arcznak komoly, méltóságteljes, rezervált kifejezést adott s különös figyelemre méltatta Erkel híres szép kezeit. Az asztalon fekvő könyvekre a művész nagyságát jelképező babérkoszorút helyezett.

Erkel eddig tárgyalt négy képe az] ezután említendőkhöz viszo-

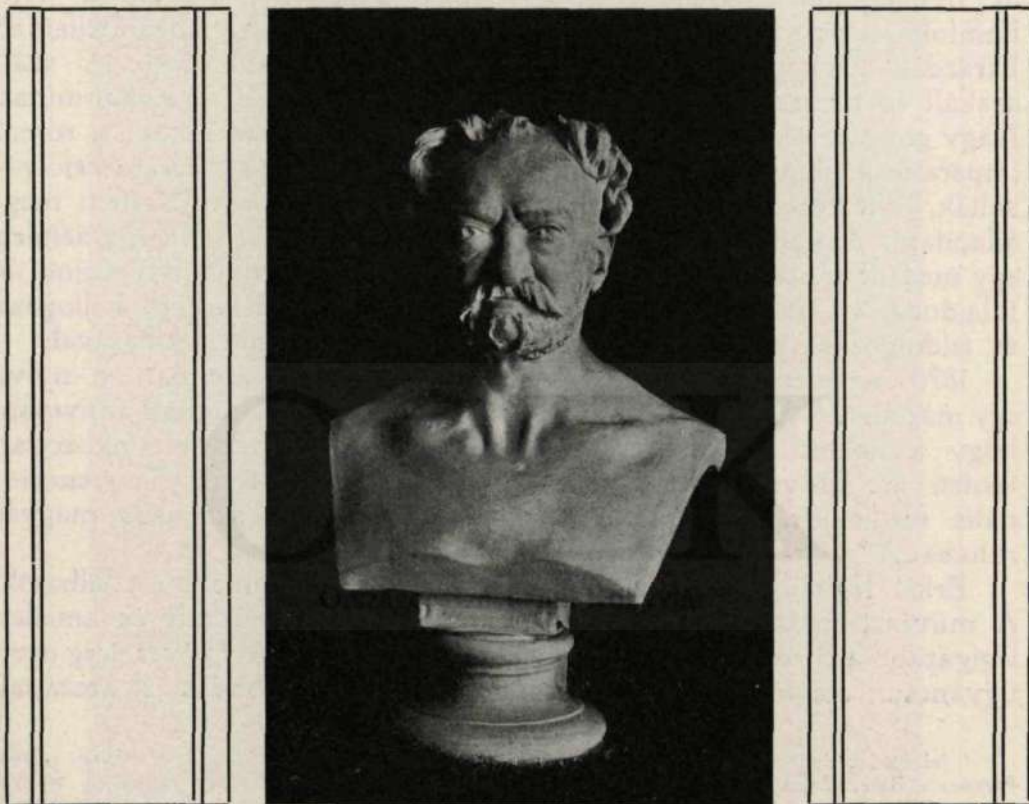

Erkel Ferencz 1861-ben. Canzi Ágost körrajza
(A dr. Fabó B. gyűjteményében lévő példány után)

nyitva külön csoport gyanánt fogható fel. Egyformán jellemzi mind a négyet az eszményiség, a formák, illetőleg vonalak bizonyos kellemes, nyugodt összhangjának keresése. A művészi összhangot ma már más irányban keressük, de azért a Barabásék törekvését legkevésbé sem helyteleníthetjük. Amilyen a kor, olyan a művészete s a festő, ki valamely nagy kortársa képét az idők szellemének megfelelő formában állítja elénk, jól jellemez, annál jobban, minél nagyobb ember képét örökíti meg. A kiváló szellemek képviselik legjobban koruk felfogását.

Művésznünk külseje az 50-ik életév körül lényeges változáson mehetett át. Erről tanúskodik egy Marastoni József-féle körrajz 1862-ből.* A vénülő ember haja erősen megszőrkült. Arczvonásain sztoikus nyugalom; a száj körüli formákon bizonyos keserű kifejezés ül. A kis mellképet nem rajzolhatta a művész nagy elmélyedéssel; nem igyekezett magát beleélni az ábrázolt lelki világába. Az arczformák rajzát a Marastoninál gyakran észlelhető akadémikus keménység jellemzi.

Több ihlettel dolgozott Marastoni egy 1865-ből való kör rajzon,

Erkel Ferencz 1883-ban. Strobl Alajos szoborműve
(Eredetije az Országos M. Kir. Zeneakadémia üléstermében)

mely hat mellképet egyesít. Erkel, Liszt, Reményi, Ábrányi, Mosonyi és Volkmann láthatók rajta.** A formák rajza ezúttal sem tanúskodik szigorú megfigyelésről, de azért egészben véve jónak mondható.

* Jelzése lent balról: „Marastoni Jós. 1862.“ Írás a kép alatt: „Erkel Ferencz | a nemzeti színház karnagya. — Melléklet a Gombostűhöz. — Június 1-eje 1862. — Nyomt. Engel és Mandello Pesten, 1862.“

** Jelzés lent baloldalt: „Marastoni Jós. 1865“. Aláírások lent: „Erkel Ferencz — Liszt Ferencz — Reményi Ede | Ábrányi Kornél — Mosonyi Mihály — Volkmann Róbert“. Alább: „Emléklap a budapesti Zenede negyedszázados ünnepélye alkalmára 1865 augusztus havában. Melléklet az „Ország Tükré“-hez, kiadja és nyomatta Deutsch Testvérek műintézete Pesten“.

Az arczon mély gondolatok tükröződnek vissza, de kellemesebb, derültebb kifejezéssel párosulva, mint a három évvel régibb képmáson. Szerencsésebb ez az arczkép azért is, mert a fejmozdulat következtében a homlok s nem a száj formái dominálnak a többiek felett. Az értelmiség ennek következtében méltó kifejezésre jut.

Ernszt Lajos úr gyűjteményében látható Erkelnek egy életnagyságot meghaladó gipsz-mellszobra Dunaiszky Lászlótól. A mű félig klasszikus, félig barokk érzésből született. A mell és vállak meztelenek. A fej félig jobbra fordul és nagyon kevésse előrehajlik. A formák nagy lendületűek, de nyugodtabbak, szelídebbek a természetesnél. A kifejezés a nyílt homloknak és szemeknek köszöni sajátos jellegét. A száj körüli jellemző barázdák lefokozottak. Az ajkak plasztikája hangsúlyozott. A száj, szakáll és bajusz a kor izlésének megfelelő összefoglaló formákat mutat. Nagy gondolatok nyoma nem látszik a fejen. Kifejezése inkább a római imperator-képmásokéra emlékeztet, melyek a művészt bizonyára befolyásolták. Keletkezési idejét minden utánjárásom daczára sem tudtam megállapítani. Azt hiszem azonban, hogy 1865 táján készülhetett, egyidejűleg egy medaillon alakú gipsz domborművel, mely szintén Ernszt Lajos úr tulajdona. Ez utóbbin a fej a természetesnél valamivel kisebb. Felfogása és feldolgozása ellenben nagyon megegyezik az előbbi alkotásával.

1870-ben jelenik meg újra egy névtelen körrajz* s tizenhat év múlva egy második.** Mindkettő mellkép s megfelelhet a valóságnak annyiban, hogy a hajlott kor nyomát az évek szaporodása szerint fokozottan tünteti fel. Művész szempontról egyik sem számottevő. Konvencionális mellképek, a Marastoni-féléhez hasonlóan, a szokásos magyar ruhában.***

Erkel legjobb képmásai az Országos Zeneakadémiában találhatók. A művészt ábrázoló összes művek közt a legartisztikusabb és amellet legigazabb a Strobl Alajos-féle gipsz-mellszobor.**** A 73 éves öreg úron ugyancsak meglátszik már a törődöttség, sőt a lemondás is, arczának

* Jelzése lent jobbról: „Nyom Reiffenstein és Rösch Bécsben.“ A kép alatt koszorúban: „Erkel Ferencz a Batori Mária, Hunyadi László, Erzsébet, Bánk bán, Dózsa György című, a magyar operastylt megalapított remek dalszínművek, s a legszebb magyar dalima, a „Kölcsey-Hymnusz“ halhatatlan szerzője. Alatta: „A Budapesten tartott s Erkel F. kitünő művezetése alatt végbement országos dalártnepély emlékeül kiadta Wahot Imre 1870.“

** Jelzése lent balról: „Ny. Pataki J. Budapest“. Alatta: „Erkel Ferencz a magyar dalmű megteremtője, a nemzeti színház főzeneigazgatója, az országos magyar királyi zeneakadémia igazgatója, Ferencz József rend lovagja, az összes hazai dalárdák főkarnagya stb. stb. — Az orsz. m. kir. zeneakad. hallgatói Erkel Ferencz igazgató és tanár úr névünnepeének alkalmára 1878 október hó 4-én.“

*** A teljesség kedvéért meg kell még emlékeznünk négy fametszetről, melyek közül az első derékig ábrázolja Erkelt, a többi mellkép. A legkorábbi Pollák Zsigmond műve s megjelent a „Vasárnapi Ujság“ 1860. évi 4. számában. A másodikat — Ruzs Károlytól — a „Vasárnapi Ujság“ 1869. évi 5. száma és a „Tarka Világ“ ugyanazon évi folyama (138. l.) közli. A harmadik — ismét Polláktól — a „Vasárnapi Ujság“ 1874. évi 9. számában látható és a negyedik — Haske Ferencztől — a „Magyarország és a Nagyvilág“ 1874. évi 9. számában jelent meg. Legjobb a Ruzs-féle. Technikai szempontból mindenik megállja helyét. Művész színvonalon egyik sem áll.

**** Készült, mint a jelzés mutatja, 1883-ban. Egy második példány Erkel István úr tulajdonában Újpesten.

vonásaiból azonban oly méltóságteljes komolyság sugárzik ránk, amely határozottan elárulja a magasabb szellemi hivatottságot.

Strobl nagyon jól fogta fel feladatát. Emlékszerű művet alkotott és amellet hiteles képet adott a művészlől. A mellet és vállat semmi

Erkel Ferencz 1885-ben
(Balló Ede olajfestménye az O. M. K. Zeneakadémia üléstermében)

ruha sem fedí. A fej teljesen mozdulatlan. A részletek kidolgozása legkevésbé sem aprólékos, az egyéni vonások azonban annál inkább hangsúlyozottak. Bölcs számítást látunk abban is, hogy az arczkifejezés minden ereje a homlokon összpontosul. A homlokcsont kidudorodásai, az összehúzott szemöldökök közti függélyes barázdák a legbeszédesebbek

az összes formák közt. A száj mozdulatlan és kevésbé élesen formázott. Az eszményítés annyira jól sikerült, hogy a szemlélő a szigorúan megfigyelt és teljesen egyénileg felfogott formák dacára sem érez kapcsolatot saját maga és az ábrázoltnak tisztán intellektuális lénye közt.

A kitűnő mellszoborral egyidőben készült az Erkel Ferencz egész alakját ábrázoló szobormű, mely kőből faragva az Operaház homlokzatát díszíti. Az ábrázoltat ülőhelyzetben látjuk rajta, lehajtott fővel,

Erkel Ferencz géniusza
Ipoly Sándor olajfestménye
(Eredetije az Országos M. K. Zeneakadémia üléstermében)

magyar ruhában. Térdét lepel fedi. Mozdulata kifejezésteljes. A mű kompozíciója logikus. Művészi értékét fokozza a tartalmi és formai ellentét közte és a párdarabja gyanánt szereplő Liszt-szobor közt. Nagy hibája, hogy nem öntötték bronzba. A finomságokat nem lehetett a kő-alakba belevinni.

Két évvel később festette le Balló Ede a nagy mestert.* Az akkor

* Jelzése: „Balló Ede 1885/Op. 2.“

még pályája kezdetén álló művész nagy energiával dolgozott és sikerült is egy rendkívül lelkiismeretesen megrajzolt reprezentatív arcképet alkotnia. Erkelnek térdig látható alakját ülő helyzetben ábrázolja, fekete ruhában, sötét háttér előtt.

A kép Balló rajztudásának egyik legszebb példája, szerencsésnek azonban nem mondható. Az ábrázoltban ugyanis több látható az akadémiai igazgatóból, mint a művészből. Mozdulata kissé feszélyezett, kiszámított. Látszik rajta, hogy tudatosan ült a festőnek, úgyszólván együtt dolgozott vele. Az alálátással rajzolt fej sem ad Erkelről oly jellemző képet, mint a gondolatokba merülten lehorgasztott. Nála a nehéz homlok uralkodott a többi formák felett. Balló ennek dacára a száját tette a megfigyelés középpontjává, minek következtében az ajkak kesernyés kifejezése kelletlenül nagyobb jelentőséget nyert. Mindent összevéve, e festmény természetesen nagyon becses dokumentum.

Megbízhatóság tekintetében méltó vetélytársa egy Zilzer Antal-féle olajfestmény a Nemzeti Zenede hangversenytermében. Derékig látjuk rajta a mestert, szemközt, egyszerű fekete ruhában. A festő az öreg úrnak éveken át sakkpartnere volt s a képet a mester halála évében festette még élet után. A mű érdeme az élesen megfigyelt formák plasztikus feldolgozásában van. A színekre nem fordított a festő sok gondot s az idő is ártott nekik, amennyiben már erősen megfakultak. A mű felfogása sem artistikus, rajza azonban gondos és a jellemző formákat jelentőségük szerint hangsúlyozó.*

A mester szellemének nagyságát Ipoly Sándor igyekezett egy költői felfogású nagy kompozícióval dicsőíteni. Erkel életének legfontosabb mozzanatát, a Bánk bán születését választotta ki e célból s annak adott eszményi formát.

A költő egy szinpadszerűen emelt helyen álló zongora mellett ül s lehajtott fővel mélyen gondolkodik. Tollat tartó jobbkezevel hirtelen mozdulatot ír le; baljával görcsösen szorítja a hóna alól előtűnő szék karját. A kép túlsó felén Bánk bán ködszerű alakja. Előtte a lehanyatló királyné. Alul egy hárfázó aggastyán és a zenekar tagjai láthatók. Az utóbbiak és a művész közt hegedülő, eszményi női alak lebeg.

A kompozíció túlterheltségben és a szükséges hangsúlyok hiányában szenved. A főalak a kép legjobban sikerült része. A háta mögött alkalmazott vörös kulíssa azonban már ront a hatáson s a mellékalakokról és a háttér többi részéről ugyanaz mondható. Szerencsés ötlet születése a géniusz, mint összekötő alak a költő és a zenekar közt, annál kevésbé tarthatjuk azonban annak a hegedűsök hátulról festett nagy fejéit. Bánk bánnak és a királynénak elhelyezése hibás. Az utóbbi azt a benyomást kelti, mintha kétségbeesetten fejéhez kapva a zongorára vetné magát. Mozdulata nem is annyira rá, mint inkább Melindára

* Ellinger Ede fényképe után készült két Pollák Zsigmond-féle fametszet. (Az egyik a Vasárnapi Ujság 1888. évi 51. számában, a másik az Ország-Világ ugyanazon évi folyamának 817. lapján.) Ugyancsak fénykép után festette le a művészt Márk Lajos a fülharmonikusok egyesülete számára.

vall s csak a korona adja meg a magyarázatot arra, kit kell benne látnunk. A háttér általános hibája, hogy nélküli a kellő mélységet.

A nagy festmény, mely a felfogásában rejlő hibák mellett szép rajztudásról tesz bizonyosságot, tizennégy évvel ezelőtt keletkezett. Azóta Erkel géniusza nem inspirálta művészeinket. Vajjon fogja-e valaha? Azt hiszem, igen, ha majd egy új nemzedék új felfogással fogja megírni a magyarok történetét.

ERKEL HANGSZERELÉSE.

Írta: BAUER ALBERT.

1836-ban hívták meg Erkel Ferenczet a pesti német színház másodkarmesterének, aki ezt az állást hosszabb megfontolás után el is fogadta és a fiatal, nagyképzettségű zenész belekerült az exponált karmesteri székbe, ahol a muzsikus leginkább ki van téve az áramlatok és impressziók egész tömegének. Így volt ez Erkellel is. A sok példa szeme előtt volt, lelkesítette, munkára biztatta, az új milieu pedig, ahová belekerült, tudásának érvényesülésére alkalmasnak látszott.

A fiatal mester nem is késett soká a munkával és nem maradt tétlenül: 1840-ben megírta első operáját, Báthory Máriát. Ennek az operának habár nem volt maradandó sikere, mégis óriási jelentősége van a magyar operairodalom történetében. Csak egy rövid pillantást kell vetnünk visszafelé és a Báthory Mária instrumentációjának niveaujára és máris szemünkbe ötlék az az óriási űr, melyet Erkel úgyszólván átugrott az ő kezdő hangszerelésével. Ruzicska, a magyar opera megalapítóinak legkiválóbbja, csak ír az ő naivan kis zenekarának néhány hangszerére, de használni nem tudja őket. A többiek, pl. Thern, csak küzdenek a hangszereléssel, itt-ott még kuriózumokhoz is folyamodnak (a „Svatopluk“ című opera tárogatószólója), de csak ephemer sikereik voltak, maradandót egyik sem alkotott és utánuk szinte csodamódra lép fel Erkel az ő nagy zenekarával, fokozatosan javuló, de már Báthory Máriában is ügyes hangszerelésével, zenekarismeretével és invencziójával. Báthory Máriát ugyan nem szabad a mai instrumentáció mértékével mérni és egész kompozícióját a mai kritika szemüvegén nézni, valamint a történelem egyéb faktumait és műveit

sem szabad korukból kiemelni, milieujökből kiszakítani. Különben is oly derekas, tisztességes munkát végzett Erkel evvel a művével, hogy csak a legnagyobb szeretet és hála hangján és kritikájával lehet ennek a kis operának instrumentációjáról megemlékezni. Zenekara 2 flóta, pikkoló, 2 oboa, 2 klarinét, 2 fagott, 4 kürt, 2 tromba, 3 posaun és ophikleide, ütőhangszerek és a vonósötös, tehát modern, nagy zenekar, melylyel instrumentáló pályájának kezdetén is ügyesen bánik Erkel. Az opera instrumentációját jellemzi a sok flótaszólo, melyet egyaránt használ úgy az énekrészek uniszon kíséretére, mint a zenekar melódiáinak nehéz figurálására. Erkel nagyon ismerte és szerette a flótát,* alkalma is volt rá, hogy jó szerepeket adjon neki, hiszen ott ült a zenekarban a két Doppler-testvér, a híres flótavirtuóz-pár. A flóta szeretete, amint később említeni is fogom, a Hunyadiában jutott még inkább kifejezésre, ahol még nagyobb szerep és nehezebb szólók jutottak a fafúvók királynéjának. A kürtöket is különös előszeretettel használja a fagottal együtt, részben melódiakerősítésre, részben állandó harmóniára. Különösen a fagottoknak ad a Báthoryban még redukált zenekar esetében is helyet. És ennek a két hangszernek ily gyakori szerepeltetése megindokolt nála, aki mindig bizonyos mértékben decens muzsikát irt és nem szerette a rítkító színű kíséretet, különösen a fúvóhangszerek kíséretéből nem csinálva abuzust. A fagott, az ő vonóhangszerekhez oly jól simuló hangszinbeli semlegességével alkalmas a díszkrét fúvó-harmóniaképzésre. A hangszerek különben még nem igen lépnek fel szólisztikusan, kivéve a már említett flótát és pár klarinétfutamot, de a kürtök és fagottok már szólisztikusan is szerepelnek a herczeg áriájában, elég ügyesen megszerkesztett kíséretet adva.

Az opera fénypontja úgy az énekszerep kidolgozása, mint hangszerezés szempontjából Mária románcza, de a sok flótaszólo, ez a nem túlságosan változatos hangszin később meglehetősen egyhangúvá teszi a vonósötösön kívül még figuráló klarinétfutamoktól kísért áriát. Itt látszik meg először Erkel nagysága a koloratur-énekáriák megkomponálásában, abban a fajában a magyar operaáriának, melyben nem érte őt utól senki. Nem lehet csodálkozni, hogy Erkel oly szeretettel alkalmazta a koloratur-hangot hösnőinél, hiszen a cikornyás, szentimentális kor kívánta ezeket a hösnöket és másutt is, épen a közönség ezen igényének megfelelőleg, a mesterek mind szerepet juttattak operáikban a koloratur-hösnöknek. Erkel követte e példát, de nem maradt az utánzó tanítványok sorában, önállót, eredetit alkotott az ő magyaros koloraturáriáiban, melyeknek jó részük van az operái sikerében. Az opera további része váltakozó ügyességgel, rutinnal van meghangszerezve, néha igen nehéz szerepet róva az énekesek és énekesnők elé, így például Mária többször énekel a mű folyamán d''' és c'''-at is. A darab instrumentációjára erős hatást gyakorolt az akkor divatos német-olasz

* Már pozsonyi mestere, Klein Henrik is gyakran korholta partitúra-próbálkozásaiban a flóta és a klarinét túlságos használatáért. Azonban ez a két hangszer a régi kis cigányzenekarnak, amelyet Erkel hallhatott és bizonyosan keveselt is — legelső bővítése; azonkívül akkoriban a „csákán” (Stockflöte) igen elterjedt szaloninstrumentum vala, melynek egész hangjegyirodalma volt;

Hangszerelése a drámai helyeken kifejező, naivságában üde, jóleső, olyan az ouvertürje, mint egy magyaros, kisebb szabású szimfonikus költemény, melyben azonban még mindig túlsok a flótaszólo és még erős hatása látszik Meyerbeernek és Rossininek. De eredeti, bájos és mindig frissen meghangszerelt munka, mely még mindig kedvesebb

Allegretto *Cabaletta Einlage Hunyad: Kéziratj. n. 69*

Allegretto al Canto.

Flauto
Fagotto
Oboe
Clarinetto
Fagotto
Tromba
Tromba
Tromboni
Ophicleide
Tromboni
G. Capo
Alamo
Violin
Viola
Cello
Basso

Cabaletta (Maria Einlage) Hunyadiból
(Nemzeti Múzeum kéziratára)

egy egészséges fülnek, mint sok korabeli savanyú német professzor muzsikája. A hangszerelése egy tökéletesedett Báthory-hangszerelés a gyakorlatlanság hibái nélkül és fényesen kidolgozott énekrészekkel. Trombita helyett flügelhornt használ, ezt az akkor még új hangszert, melynek mechanizmusát csak 1830-ban találták fel; László motívumát hozza vele, igen jól eltalálva a mindnyájunk által annyira ismert

melankólikus motívum hangszínét. Folyton újít, hangszint és hangulatot keres, de nem erőlteti őket, izléssel figurál a trombitákkal és a posaun-kórusral megrázó gyásztaktusokat fúvat Cillei halálánál. Az áriákban még mindig használja a klarinétok és flóták figurálását, de már gyakori kürt- és oboaszólokkal érdekesebb hangszínezetet adva nekik. Kórusai, fináléi pompásak, de nem zajosak, ügyesen megharmonizált, erőteljes számai az operának. Az oboát, melyet Báthoryban még nem használt kiválóan, most már többször és jobban használja, különösen a negyedik felvonás börtönjelenetében, László kétségbeesett lelki töprengését illusztrálva ezen a decens, melankóliára annyira hajló hangszínű hangszeren. Egyáltalában mindjobban bánik Erkel ebben az operában a zenekar hangszíneivel, igen ügyesen alkalmazva a hárfát, kürtöt mint részben szólisztikusan domináló hangszereket. Emlékezzünk csak vissza az itt reprodukált „Mária Einlagera“ a harmadik felvonásból, mily decensen, finoman kísérik a kürtök, flóta és a hárfa a mesterien kidolgozott ének-szólamot, bájosan egybefonódva, díszkrét harmóniákkal.

Amikor a király a partitúra szavai szerint „Aggódva sétál fel s alá“, a klarinét jellemzi a király töprengését, aggodalmát, szólisztikusan lépve előre váltakozó, regiszteres hangszínével, elég jól fedve a király ingadozó észjárását. Cillei gonosz szándékát a basstuba (ophicleide) nyolczados mélységbe menő futamai jelzik, sötéten, fenyegetőleg. A hangulatfestésben nem nyúlt itt sem Erkel a komplikált, erőltetett zenekari hangszínekhez, hanem a hangszerek természetes színezetét használta fel, mindenütt hatást és kellő hangulatot teremtve. A mű többi instrumentális részleteit nem akarnám mind felsorolni, csak a negyedik felvonás megrázó, nagy zenekarra instrumentált fináléjára és gyászindulójára utalok, mely valósággal zokogva, elementáris erővel hirdeti Erzsébet nagy fájdalmát és a fiatal hősnek megindító gyászzenét ad.

Hogy ne csak az egyes kényesebb fúvók sikerült szerepeltetéséről és evvel a zenekar különösebb koloritjairól szóljak, utalok arra, hogy mily sikerrel használja Erkel az első felvonás marschában a vonós-együttest és mily díszkrét, kedves kíséretet ad a szólócsellóval az anya és két fia remek terzettjénél a második felvonásban, melyben különben az ének-szólamok kontrapunktikus, kánonikus kidolgozása is teljes elismerést érdemel.*

A szabadságelnyomatás korszakában mintha érvényesült volna Erkelnél is, hogy „inter arma silent musae“, és a mester nem is irt 1860-ig semmit, de a hosszú hallgatásnak, a fáradhatatlan tanulmányoknak meg is volt a sikere, megszületett a legszebb magyar opera, a Bánk bán. Mintha egy egész nemzet fájdalmát, szenvedését akarná tolmácsolni és reprezentálni az opera, annyi megrázó, annyi drámai van a muzsikájában, ezzel együtt természetesen az indulatok oly hű kifejezőjében, a zenekarban. A Bánk bán-instrumentáció maga a meg-

* Hogy milyen felfogás uralkodott akkor a hangszerelés erősségére vonatkozólag, jellemző, hogy Bartay András — aki maga is igazgatója volt a Nemzeti Színháznak — nem sokkal rá mint helytelen dolgon mulat, hogy „Hunyadi László“ vérpadjelenetében szegény Szilágyi Erzsébetnek (Schodelné) az egész zenekar unisono és fortissimo kísérete mellett kell énekelni. („Művészeti Vezérfonal“ Pest, 1846.)

testesült fájdalom kifejezője az ouvertürtől egész a hatalmas záró gyászkórusig. Zenekara is már más, mint eddig volt. Angolkürt, a melan-

23

Flg.
Corn.

szűzök legyél, ma rád múlnék a puppá legyél, ma rád múlnék a puppá legyél, ma rád múlnék a puppá legyél

adesso
rit.
Grand Forte
au piano

a példánál a végén a fűzője

Bánk bán. Bortal vége
(Nemzeti Múzeum kéziratára)

kóliának és fájdalomnak ez a hivatott kifejezője, a magyar néplélek búsongásának néha görcsösen zokogó hangszere: a czimbalom, a troubadourok hangszereire emlékeztető viola d'amoure és a romantikus lovag-

kornak méltó reprezentálója, a hárfa is benne vannak a zenekarában, épen ennek a négy hangszernek hatalmas szőlőjével.

Az ouvertürben a főszerepet a vonószekkar viszi, később szólnak bele a fúvók, hogy ismét átadják a szót a vonósoknak és néhány rövid

247.
129

Közönség
ne menj távozni so nem vylta pa nemzetem

Vcl. a.
Vcl. b.
Fag.

I. felvonás finale. Bánk bán
(Nemzeti Múzeum kézírattára)

klarinét- és flótaharmóniának. Kórusai már önállóbb szerkezetűek, magyarosabb ritmikával és már kevésbé sablonos záradékokkal; zenekari kíséretük telt, de nem túlzajos, a basszus erősítésére egyformán használva a posaunokat és fagottokat. A hangulatfestés is mindjobban

sikerül Erkelnek, néha valósággal remekel a zenekarral és a hangszínekkel. Az alakjai jellemét és lelki milieujöket pl. rendkívül érdekesen festi az Ottó és Melinda nagy duettjében, összekapcsolván a herceg izgatott, lüktető hangon elmondott kísértő szavait, melyeket szaggatva kísérek a fagottok, kürtök és mélyvonósok, Melinda c''-ig felmenő vonakodó énekszólamával, melynek koloratur-kiképzése szinte a nő menekülni igyekvését mutatja, szalad, repül az ének és illusztrálja Melinda vonakodását. Biberach a Mefisztója Ottónak és ennek a sötét, gonosz embernek a zenekari milieuje is megfelel egész lényének, a klarinét recsegő, mély hangjai, basztuba és mélykürt kísérik monológiá-

Az angolkürt, czimbalom, viola d'amour és hárfá-quartett kezdete. Bánk bán
(Nemzeti Múzeum kéziratára)

ban. És a kontraszt erre a felvonás fináléjában van: Melinda végtelenül bájos, olaszos modorban írt áriája („Szép kis multság, azt mondhatom“), előbb a vonósok domináló melódia- és szaggatott harmóniakíséretével, majd simán, gördülékenyen a két klarinét hárfaszerű figurálásával csupa szüziesség, kissé szentimentális naivitás, melyre a záró ensemble képez méltó folytatást kánonikus, nagy tudásra valló kidolgozásával. Melinda szerepe mindinkább uralkodik az egész ensemblen, erős feladatot róva alakítójára, még kényes koloraturrészeivel is áthangozva a különben kissé erősen instrumentált finálén, melyben nagydob és cintányér is fokozza a zenekar pompáját. És joggal írhatta a mester

1860 szeptember 15-én a partitúra végére: „Hála Istennek, vége az első felvonásnak“; mert remeket alkotott.

A második felvonás telve van drámai részletekkel, szinte sir a zenekar. Bánk bán áriája alatt (Magyar hazámnak etc.) hárfa, oboa a kiemelkedőbb hangszerek, a zenekar pedig csendesen zokog, míg minden elcsendesül és belép tompa üstdobütések között a paraszt, Tíborcz, az elnyomott, keservesen tengődő párja és panaszkodik a nagyúrnak. És ez a panasz úgy van meginstrumentálva, hogy aki egyszer hallotta azt az égbekiáltó crescendót, a vonósok egyre élénkebb figurációit, a fafúvók magas sirását és végre az egész zenekaron a panaszt eleméntáris erővel elzokogni, az már meghajlik Erkel drámai instrumentációja előtt. De a cselekmény fejlődik, drámaibb lesz és a zene hiven szegődik a szöveghez. Melinda az anya végtelen ragaszkodásával kívánja gyermekét egy bájjal, romanticizmussal, fájdalommal és szégyenérzettel teli áriában és Bánk megdől, elábrándoz és a zenekarból mint egy álom, mint a régi, boldog napok emléke csendül fel az opera gyöngye: az angolkürt, czímbalom, hárfa és viola d'amour quartettje. Igazán Istentől ihletett muzsika ez; a házaspár, ez a két, sorstól, emberektől üldözött és a küzdelemben kimerült ember elcsendesül, mintegy megigézi, hipnotizálja őket ez a csodálatosan szép, páratlan szellemesen instrumentált zene, mely a mesés szeráfok zenéjeként hat az érző emberre. Csak pár akkord és vele sirunk, ábrándozunk a két emberrel. Fantáziaszerű, röpke gondolatok, bájosan melankólikus, sirónevető hangszínek, csípkefinom muzsika. Bánk megbocsájt Melindának és hevesen, szeretve éneklé el a pár a házasság himnuszaként felcsendülő nagy áriáját, az egész zenekar ujjongóan ünnepies kísérete mellett.

A hegedük flageoletthangjait is ügyesen használja a mester Bánk bánban is a duettet követő áriában, ahol a dívishi hegedükön szólal meg a sóhajszerű üveghang. Gertrud és Bánk nagy duettjében mesterien lépnek ismét előtérbe a hegedük, csak egy pár izgatott menet a nagy küzdelemben és — a „trónok mocska“ — Gertrud halva fekszik. Hogy mennyi természetesség, mily melódiagazdagság volt Erkelben, azt talán leginkább ennek a dallamszövése és egész szerkezete, instrumentálása bizonyítja. A drámaiság mellett oly melódikus, oly színes és bájos az egész, úgy átcsillog az egészen a magyar derűs ég, a magyar zenének még búsongásában és drámaiságában is kedves színezete, hogy drámai kifejezőteltségében is, tragikumában is megállja a helyét bármely agyoninstrumentált, telehangszínezett modern magyar zenedráma mellett is. Mert Erkel hangszínei természetesek, zenekari effektusai között egy sem erőltetett, de mindnek szerepeltetése pontosan fedí a milieut, melyre és melyben alkalmazza a mester. A harmadik felvonás az opera bravurhelye, telistele magyarossággal, fájdalommal és gyönyörűen hangszerelt helyekkel, kifejező, bánatos, gyengén szentimentális muzsika. Már az entreactja is a klarinét, üstdob és az I. hegedű szólisztikus fellépésével pompás muzsika; később pedig beléptetve a vonóshangszerek melankóliára hajló, bánatos hangszerét, a violát, már megadja evvel a hangulatot a bekövetkező felvonás siró, megható muzsikájához.

És sir is ez a muzsika: megszólal „sul palco“, a két szólópikkoló, susogásszerűen kísérve a vonósok és a czimbalom tremolójától. Majd megélnékül a zenekar, felsír az oboákon a Melinda motívuma és a vonósok tremolója, futamos menetei hirdetik a közelgő vihart. Az asszony

Allo concertato.

45

Fl. I
Fl. II
ob.
clari
fag.
corni
Melinda
Cimbalom
Viol.

Árad a fény az én szememben, a fény az én szememben, a fény az én szememben, a fény az én szememben.

„Árad a fény“ kezdetű ária. Bánk bán
(Nemzeti Múzeum kéziratára)

már nem hall semmit, csak dalol és az angolkürt, két pikkoló és az oboák csendes, álmódzó kísérete mellett belekezd gyönyörű, szívhez szóló dalába: „Volt a világon két kis madár“ című dalba. A pikkolók is beleszólnak, sirva felelgetve egymásnak és Melindának. Az ária főkisé-

retét az angolkürt képezi, a legmegfelelőbb hangszin és hangszer ennek a zokogásszerű dalnak a milieujéhez. És így megy ez az álmodozás tovább, folytatódva a klarinétok és pikkolók kiemelkedő szólamaiktól kísért sejtelmes, nehéz Álomdalban. De a megbomlott lelki egyensúlyú asszonyban felébred a feleség és egy gyönyörű, nehéz koloratúra-áriában búcsúzik férjétől, majd Tíborcz sürgető szavaira valóságos lázban énekli el vízióját „Árad a fény“ című ariában, melynek izgatott menetű dallamszövése, ritmusa és hangszerkisérete, a czimbalom és két pikkoló kiemelkedő szólamaival és a harang ritmikus ütéseitől még csak inkább izgatottá fokozott ariát egy valóságos „örülési ariává“ képezik ki, mely nemhogy elmaradna a „Lammermoori Lucia“ hasonló ariájától, hanem színes, kifejező instrumentálása által még sokban felül is múlja azt.

A negyedik felvonással bár röviden, de méltón az előbbi instrumentációhoz, zárja le Bánk bánt, a magyar zene instrumentálásának legkiválóbb operáját. Itt már gyászos minden, némileg zordon is már az unison kórus, Bánk életveszélyben forog, de a legválságosabb pillanatban megszólal a két pikkoló, Melinda stilizált motívumát hozva. Bánkot is megtöri a kettős gyász és a hárfa és két oboa, cselló szomorú meneteitől kísérve búcsúzik mindentől, nejeire borulva. A bosszú elhal és az egész kórus és a zenekar a trombita vezérszólamától vezetve kéri Isten nyugalma a sokat szenvedett, hazát és családját pusztulni látó igazi tragikus hőstől, akinek csak egy kreálója volt, akit még nem is múlt felül senki, a még most is élő Stéger Ferencz, az 50. és 60-as évek ünnepelt hőstenorja. Bánk bán a kiforrott eredeti Erkel-instrumentáció, melynek magyaros, drámai karakterizáló erejét még senki sem múlta felül. Minden mesteri kézre valló felépítése, óriási zenekarismeretet eláruló pompás instrumentációja mellett mindig üde, tiszta muzsika, melyben nem törekedett a mester arra, hogy a közönséget a kontrapunkt és a fuga szép, de száraz szövevényeivel traktálja, hanem kifejező muzsikájával és ennek karakterisztikus hangszerelésével élvezetet, szellemi táplálékot adjon az ő közönségének. És ez sikerült is neki mindvégig, még azután is, hogy az idegen, különösen Wagner hangszerelése alól egészen ki nem vonhatván magát, még eddig nálunk nem használt hangszereseket és az annyira híres hangszercsoportos és kontrapunktikus dolgozási módot is használta — nagyon is módjával — operáiban, mely új szakaszt a Brankovics című operája nyitja meg.

Ez a darab talán valamennyi között a legdrámaibb, legizgatottabb menetű, még ariái is néha recitativszerű gyorsasággal, a drámai cselekmény jellemző gyorsaságával peregnek le és minden kelléke, minden jogosultsága megvan ahhoz, hogy Erkel operái között állandó repertoiron maradjon. De itt is, mint majd mindig, a mesternek a librettó okozott kellemetlenséget. A nagy törökbarát időben a darab politikai vonatkozásai, legutóbbi repríze alkalmával pedig a hirtelen kitört szerb konfliktus akadályozták meg fennmaradását. A zenekara némileg megváltozik az előbbiekhöz képest. Így pl. az ophikleide helyett tudtommal itt ír először elő basstubát, a hangszin és kezelhetőség tekintetében sokkal alkalmasabb, szebb hangszert és valószínűleg wagneri hatás

alatt használ a Brankovicsban basszklarinétot, melynek azonban jelentősebb, hangszínének megfelelő szerepe csak az opera fénypontjában, a harmadik felvonásban van. Az első két felvonásban csak Murat és Mara duettje és Murat izgatott, keleties bujasággal meghangszerelt csábitó, csipkefinom dala válik ki instrumentális szempontból. Az opera zordon, fenségesen tragikus menetében ez a bájos dal valóságos oázis, a szerelem kitörése hevesen, fiatalon. Ugyanezen felvonásokban nagy haladást láthatunk az eddigi meglehetősen vontatott, sablonos menetű kórusokkal szemben; itt már a tömeg is izgatott, harcz közepette él és érzelmeit erősen lüktető kórusokban adja tudtunkra.

A harmadik felvonás bevezető zenéje szerkezetében, illetve hangszer-csoportosításában nagyon hasonlít a Tell Vilmos híres öt szőlőcsello bevezetéséhez. Itt is négy szőlőcsello és csello obligato viszik a főszerepet, később Brankovics áriáját is ezek látják el férfiasan szentimentális, részben unison kísérettel. Velük szól azonban a basszklarinét, melyet itt már szólisztikusan használ Erkel, már zenekari tapasztalatai révén kiismert melabús, kissé zordon hangszint. Majd beleszól a kíséretbe a kürtquartett és a többi fúvók és vonósok is, de állandóan uralkodik a zenekaron a négy cselló és a négy kürt, basszklarinét váltakozó, kontrapunktikus dallamvezetése és tömör kísérete. Egymásután érik a hióbhírek a fejedelmet. És a zenekar vele érez, az emberrel, az apával, egyre szomorúbb, reszketőbb lesz a zenekar hangja, sir az emberi érzelmek oly hű kifejezője, az oboa, az apa fájdalmától nyög, recseg a basszklarinét és a vonósquintett is vele sir a fúvókkal. Majd a második vak fia is betántorog az ősz fejedelemnek, vigasztalja apját, bámulatos finoman, díszkréten sóhajt, csendesesen zokog az apával a flóta; klarinét és a kürt szólója, a fafúvók és a szőlőhegedű fájdalmas melódiái, a hárfa emberi sóhajhoz hasonló üveghangjai kíséretével viszik el a fiút. Nem lehet csodálni, hogy az ember tolla oly szomorú szerepét említi meg minden hangszernek és majd úgy tünteti fel a dolgot, mint a fájdalom speciális kifejezőit. Hiszen ez a muzsika, az a kifejezve is végtelen fájdalom, mely emberi, mely nagyobb, mint a Walhalla önző isteneinek panaszja és fájdalma, átragad minden hangszerre — és zokog a zenekar. Erősen instrumentált, nagy ensemblekórus zárja be a felvonást, a harczba induló szerbek és magyarok indulószerű kórusa. Brankovicsban már más a fájdalom, a tragikum kifejezése, ez már nem Bánk bán szinte romantikus, idealista fájdalma, itt az apa önvádja, a szülői fájdalom realisztikus bánatának, kétségbeesésének érzelme csalja ki a zenekarból a sirást, a zokogást; és ez a zenekar már másképen zokog, más a bánata, elementáris erővel, erősen, sőt néha túlrealisztikusan jut kifejezésre és talán színesebb is, mint a Bánk bán hőseinek romantikus színezetű, decensen finom fájdalma, siralma.

Mielőtt azonban a mester egyik instrumentatív határkövének, a „Névtelen hősök“ instrumentációjának tárgyalásába fognék, egy momentum kifejlődésére akarok néhány sorban rátérni.

Erkel — mint már az előbbieik folyamán említettem — ismerte a zenekart, ismerte annak drámai és tragikumkifejező fineszeit és

ezért tehette azt, hogy az ilyfajta akcentusok nagyobbbrészt a zenekaron érvényesültek. Érdekes most már megfigyelni, hogy ez a zenekarra ruházott drámai kifejezőképesség hogyan változott, hogyan forrott ki és hol áll tetőpontján. Vegyünk sorra néhány dalművet. Báthory Mária drámaisága a néhány helyen kifejezőbb, de még a legnagyobb drámai nyugpontokon is meglátszik a zenei nyelvvel való küzdése Erkelnek, aki itt — mint már említettem — még meglehetősen sablonosan, jóllehet ügyesen használja ki a zenekar általa ismert kifejezőképességének néhány módját. A főkolorit a tuttiban a fúvókon nyugszik ugyan, de nem tudatosan alkalmazott karakterizáló hangszer-csoportok gyanánt használja őket.

Hunyadi a legnapsugarasabb Erkel-opera, a könnyed, tiszta jellemű hős jól simuló kerete; egész koncepciójában van valami az olasz zene könnyedségéből és czikornyás, behizelgő lírájából és az ismeretlenség homályából napfényre és életre keltett magyar zene öserejű, napsugaras, kedvesen bánatos karakteréből. És az instrumentációja is ilyen finom, kedves, némileg még naiv és jórészt kiforratlan, de emellett még sem anaesthetikus sohasem. Mennyire erős aesthetikai alapon áll például a negyedik felvonás nagy jelenetében, a vérfagyasztó kivégzési jelenetben a zenei kifejezés Erkel zenekarán. A jelenet és a milieu a lehetőségig véres; erőszak, sírás és gyász a színpadon — a zenekarban még sincsen fülhasogató, egetverő hangorgia, a hangszerek drámai kifejezésének túlságos és fejtetőre állított kihasználása, a fúvók végtelen fortissimói, hanem a bánat és a gyász őszinte, szinte kereketlen kifejezése dominál a zenekaron, nem téve lehetetlenné azonban a méltatlankodás és bosszú kifejezésének érvényesülését sem.

De mindez még nem hozta magával azt a speczifikus, mély érzéssel és öserejű fájdalommal telt drámaiságot, mely először teljes pompájában a Bánk bán instrumentációjában jelenik meg. Eredeti, minden ízében mesteri ez az instrumentáció, számtalan finomsággal és jellegzetességgel teli. Nem is lesz olyan bájos és mégis oly mélyen átértett Melinda, az igazi nő minden fájdalmával és bájával még egyszer megteremtve, és még egy oly szentimentális, az igazi romantikus lovag minden jótulajdonságával megalkotott Bánk, oly mélyen lesújtott Tíborcz a magyar zeneirodalomban, mint a Bánk bán szereplőie és nem lehet azt a sokféle fájdalmat, azt a nagy nemzeti gyászt méltóbban reprezentálni a zenekaron és oly milieut teremteni az alakoknak, mint ahogy azt Erkel tette. Nem túlzás ez, hiszen a Bánk bán megalkotása óta már félszázad telt el, a zenekar kifejezőképessége az úgyszólván napról-napra feltalált új hangszerekkel javult és az oly sokféle variánsban alkalmazott és kipróbált zenekari akcentusok nagymértékben megkönnyítik a drámai kifejezés lehetőségét, de mégsem akadt magyar zeneszerző, aki oly igazi, kifejezésteljes, a körülményeket annyira fedő magyar operainstrumentációt adott volna közre, mint amilyent Erkel alkotott az ő annyira és oly sokszor lekicsinylett zenekarával a „Bánk bán“-ban és a „Brankovics György“-ben. Azonban — mint már igyekeztem megvilágítani — nem egyforma a Bánk bán zenekarának színezése és

kifejezőmódja a Brankovicséval; Bánk bán még napsugarasabb, még főszerepet játszik benne a nő, Melinda, ő köréje csoportosul minden: a milieu akaratlanul is enyhébb, kedvesebb és a zenekaron sem csendül fel oly zordan, vigasztalanul a gyász és a fájdalom, mint a Brankovicsban. Itt már férfi férfi ellen küzd, nőnek csak epizód szerepe van; zord maga a milieu is, alakjai is marczonák, bosszújukban mértéktelenek a kegyetlenségig, épen nem hasonlóak szenvedélyükben a Bánk bán ideális lelkű, igazi lovag hőiséhez és annak valójához. Természetes ilyenformán, hogy az indulatok és szenvedések másképpen jelentkeznek hű illusztrálójokon, a zenekaron. Itt már a Bánk bán zenekarában annyira otthonos melankólia és bizonyos kifejezésbeli könnyedség hiányzik, helyette azonban ott találjuk a sívárságnak, a harcban eldurvult léleknek illusztrálását és ott hangzik a harmadik felvonásban az apa végtelen lelkifurdalásai alatt a zenekar legsötétebb, a fejedelem lelkiállapotát realiztikusan demonstráló basszklarinét, amely talán a zenekar memento mori-ja.

Vagy milyen más fájdalom hangzik fel a vak fiú meglátásánál és mennyire más az például, mikor a tönkresujtott Bánk feleségét és gyermekét látja halva szeméi előtt. És épen ebben a sokoldalúságban nyilvánul meg jórészt Erkel nagysága; ő, habár nem sok szenvedés érte, mégis az ő nagy lelkének érző erejével annyi fájdalmat és annyi-féle ember szenvedését, oly sok gyászos szituációt tudott megérezkelteni zenekarával és szívből jövő, kifejezésteljes instrumentációjával, hogy az ember szinte csodálkozik, mikor a „Névtelen hősök“ kedves, hogy úgy mondjuk, drámaiságmentes sujtje mellett találja a mester nevét, mint az operakomponistáét. Ebben az operában azonban megmutathatta a mester, hogy ő, aki a zenekarból annyi zokogást, annyi fájdalmat és szívhezszóló muzsikájával a közönség szeméből annyi könnyet tudott kicsalni, mennyi aranyos, keresetlen humorral tudja megáldani a zenekari hangokat, mennyi finom, decens komikumot tud a hangszerekből előhozni. Talán paradoxonnak látszik, de szerény véleményem szerint itt látszik tetőpontján állani az a momentum, melynek kifejlődésére az elébb hivatkoztam, t. i. itt áll Erkel zenekara a kifejezőképesség tetőpontján, mert oly sokoldalút produkált a mester ebben az operában, hogy itt látszik leginkább a fentemlített momentum leginkább célhoz érkezettnek, amint azt most néhány szóban, a megemlítettök által, indokoltnak is fogom feltételezni.

Most pedig, kissé nagy ugrás után talán, áttérek Erkel legbájosabb, ok nélkül mellőzött operájára, a Névtelen hősökre, melyben a mester sokoldalúsága, óriási tudása és hangszerezési művészete talán legjobban tündöklök és elégtételért kiált az opera mellőzéséért. Talán kissé hosszasan fogok vele foglalkozni, de a partitúra tanulmányozását úgy leköti a sok bájosabbnál-bájosabb, üdébbnél-üdébb részlet, hogy talán aránytalan is lesz tanulmányomnak ez a része a többihez képest, de azt hiszem, ez megbocsátható. Az operát annyira elhanyagolták, elmellőzték éveken át, hogy szinte fel kell fedeznem a magyar közönség számára és szeretetébe kell ajánlanom Erkel operáinak ezt a Hamu-

pípökéjét. Mielőtt azonban az opera tárgyalására térnek, hálás köszönetet mondok Erkel István úrnak, aki az opera partitúráját tanulmányom céljára rendelkezésemre bocsátotta.

Talán ebben a darabban mutatkozik leginkább, hogy ha Erkel akart, milyen sokoldalú, mindenképen szép munkát tudott produkálni. Hangszerelése, kontrapunktizálása, harmonizálása és az énekrészek kidolgozása oly megragadó a laikusnak, a hozzáértőnek oly kerek, szép képet ad, hogy szinte csodálatos az illetékes körök elzárkózása evvel az örökifjú, tavasziasan friss művel szemben, mely méltó helyet foglalna el bármely hazai operaszínpadon. Zenekara 3 flóta, 2 oboa, illetve angolkürt, 2 klarinét, 2 fagott, 4 kürt, 3 trombita és 3 posaun, tuba, ütőhangszerek, hárfa, czimbalom és legtöbbször osztott csellós vonószekar, tehát modern, nagy zenekar, nagyobb a mester eddigi műveinél. Az első felvonás 70 taktusnyi bevezető zenéje igen kedves, a fafúvók, kürtök és a hegedűk vezérszólamaival, finoman, izlésesen használt hárfa-ékitményeivel rendkívül jól hat; különösen a hegedűk egész zenekar kísérete felett domináló magyaros témája, melyet figurálva kísérek a csellók, valóságos gyöngy a mester művei között is.

Moderato pastorale a tempója az esti falusi hangulatot oly hiven visszaadó kórusnak, mely felelgetve, válaszolva indul meg, a klarinétok, fagottok, kürtök, figurálva a vonósoktól, adják át a szót a flótákról a hegedűknek; mindinkább egybeolvad a zenekar és a kórus, akkor aztán „alkonyatkor majd kibékülünk“ és a zenekar egyetértve fonódik össze frissen, bájosan, hogy bevezetője legyen Elek és Ilon melódikus, naívan szentimentális esti duettjének („A csillag, a csillag, a vacsora-csillag“), mely csipkeszerű, magyaros hegedűszólójával és a fafúvók gyengéd harmóniáival talán a darab legsikerültebb része. De jaj, egyszerre csak vésztojóslóan dörög a tympan, susognak a hegedűk, stakkatózva borzadnak össze a fafúvók és morognak a kürtök, bejött Csipkés uram, de elbújik leselkedni és a duett egy klarinétfutammal megkezdődhetik újra. Magyaros, Biedermayer-stílusú dolog, stilszerű folytatása az előbbinek, szinte Csokonai jut eszébe az embernek („Boldog vagyok, ha nézhetlek“). Csipkés a mesterien megcsinált quintettben is bele-belemordul, támogatva a magasfúvók sivitásától, mely ügyesen fejezi ki a derék ember dühét és mérges kedvét. A quintett nagyon helyesen, ügyesen van megkontrapunktizálva és a kifejlődés tetőfokán meg Csipkés kontrasztírozó szavain kívül egy bájosan megszerkesztett vonóskíséret is járul a rendes fúvóharmóniákhoz, amely önálló szólamvezetésével, gazdag melódikájával külön is megállaná a helyét („Rég sejtettük, rég gondoltuk“). Még a quintett elején lépteti be a mester a Bánk bánban oly gazdagságosan és sikerrel használt czimbalmot; magyaros modulálások, összekötések kivitelére használja és erősen bizonyítja ezen hangszer használhatóságát, melylyel azonban, épen mint a többi kényes hangszerrel, például az angolkürttel, sohase bánt a mester hiába.

Csipkés egy falusi Falstaff, leselkedő, irigy gentleman és a mester hozzá hűen is festi ennek az embernek apró dühöngéseit; legjobb példáját

az a hangszerkíséret adja, melylyel Csipkés szőlőjében illusztrálja a falu intrikusának lelkiállapotát és egész valóját. Dühösen vágak bele a klarinétok Csipkés mondókájába, viszik a melódiát a hegedűk, flóták és fagottok, majd a zenekar minden hangszere megijed a derék úr

The image shows a handwritten musical score for a piece titled 'Quintettino. Névtelen hősök' by Erkel István. The score is written on multiple staves, including a vocal line with lyrics and instrumental parts. The lyrics visible are 'kör- sünd reg- né- kör- ve, a'. The notation includes various musical symbols such as notes, rests, and dynamic markings.

Quintettino. Névtelen hősök
(Erkel István úr tulajdonában)

fenyegetésétől, belemordulnak a kürtök is és az egész zenekar illusztrálja az öreg úr izgatott kedélyállapotát és bosszankodását. Sáskané és Csipkés buffó-duettje magyaros, rendkívül éles komikai erőre valló nevetős duett, melyben ismét igen nagy szerep jut a fafúvóknak, erősen kihasználva

azoknak mindenféle komikus, humort kifejező tulajdonságát. Mikor már a végére jár a derék pár mondókájával, szinte tombol a humor a zenekaron, sívitanak a flóták, morognak a fagottok, pattognak az oboák és

The image shows a handwritten musical score for a piece titled "Parasznyai imája. Névtelen hősök". The score is written on multiple staves. At the top, there are several staves for piano accompaniment, including a grand staff (treble and bass clefs) and individual staves for woodwinds and strings. Below this, there are vocal parts labeled "Arap", "Do", "Par.", and "Kar". The lyrics are in Hungarian: "A nap és éj a nap - be meg hogy lent joga védelmében ne győzse". The score includes various musical notations such as notes, rests, and dynamic markings.

Parasznyai imája. Névtelen hősök
(Erkel István úr tulajdonában)

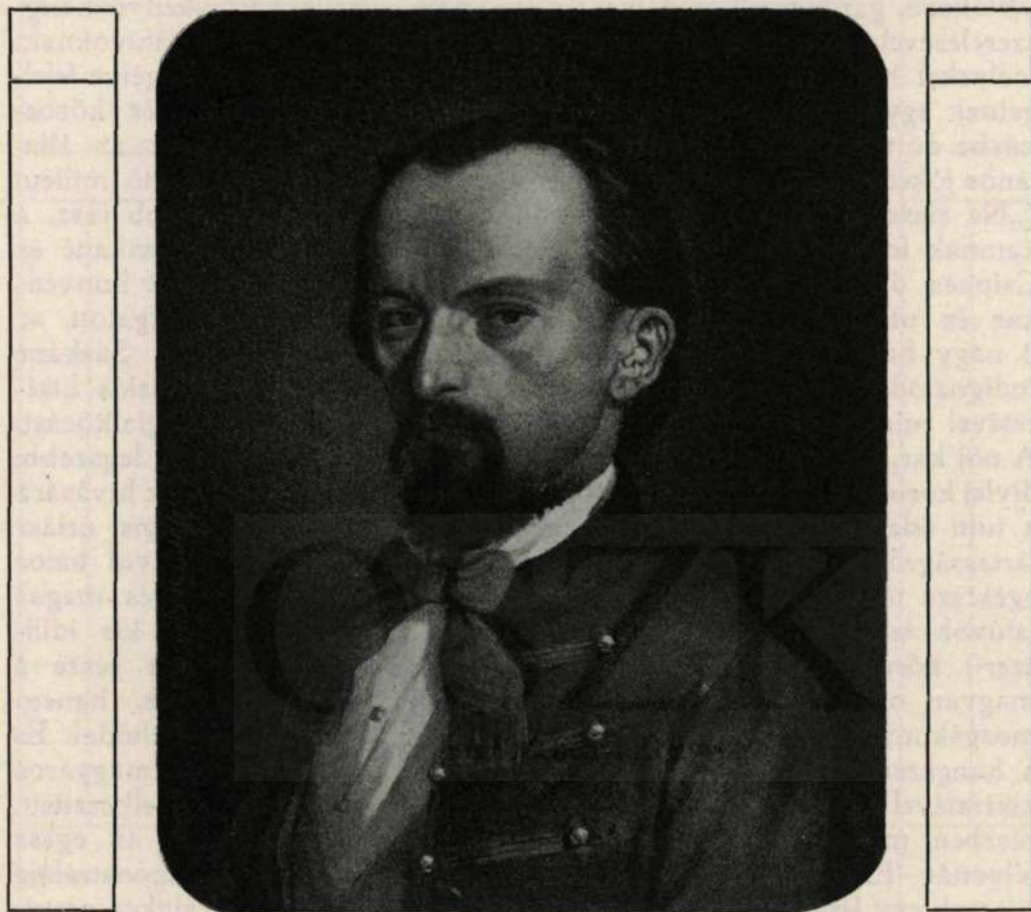
a jó pár örvendve iszik a zenekar ujjongása között előre — a fiatalok megbüntetésére.

Az első felvonás kiemelkedőbb részei instrumentális szempontból például az a hely, mikor Derék a kisbirót felhívja a község összehívására és a kisbiró a községbe indulva dobol. Naivan, de mégis

mesterileg van összeegyeztetve Derék recitativjának kísérete és a folyton távolodó dobpergés utánzása és kísérete a hegedűk ritmikus, előkés menetei és a fúvók szaggatott akkordkisérete. A pap imája az új harczért, bensőséges, orgonaszerű fúvó- és figuráló vonóskisérettel, majd díszkrét hárfaharmóniákkal igazán ünnepies hangú recitativo, melynek hangulata átterjed az egész zenekarra és teljes zene- és énekkóruson ima zendül fel a hazáért. A katonák marscha csinosan, izlésesen meginstrumentált induló, felelgető fúvókkal, de meglehetősen sablonos instrumentáció. A honvédek láttára mindenkire átragad a lelkesedés és Csipkés uramat is felszólítják, hogy honvéd legyen. Csipkés nevének említésénél is már előtör a zenekarból a komikum, már megszólal az ő méltó reprezentálója, a fagott. A honvédnek beállott Gescheid Iczig feddő szavait méltatlankodva fogadja és ezekben a méltatlankodó szavakban valósággal remekel Erkel. A hegedűk előkés hangokkal, a fúvók haragos stakkatókkal demonstrálják a nemes bácsi mérgét. Ilonka egy bájos, szüziiesen aggódó, flóta- és oboakiséretű áriában marasztalja Eleket, de mindhiába; a felvonás a harczba induló katonák kissé zajosan meginstrumentált Verbunkosával végződik.

Az opera fénypontját képezi, szerény véleményem szerint, a bájosan, üdén megcsinált, Ilonka szólóját képező Románcz („Ki mondja meg, hol lehetsz angyalom“). Osztott vonósok, fúvók rendes összeállításban képezik a zenekart és a tények mutatják, hogy Erkel nem hiába alkalmazott itt divisi vonószzenekart. Az a bámulatos gyakorlottság, melylyel a mester már, a mint említettem is, a vonóshangszereket használja Brankovicsban is, ebben az operában éri el talán tetőpontját, itt mutatta meg a mester, mennyi minden hanghatást lehet a vonószzenekarból hozzáértőleg, mesteri kézzel kihozni. Szerenádszerű, finom bevezető zenekari rész után Ilonka énekel. Kezdetben a dallam szakadozott, sóvárgó, szinte recitativszerű, csak egy-egy utánahangzó sóhaj a flótákon és az oboán emelkedik ki a zenekarból. Később mind teltebb lesz a zenekar, lassan belebúgnak a kürtök, fagottok és a vonószzenekar részben unison kísérettel, cigányos, magyaros ornamentikájú hegedűszólójával mind erősebben szegődik illusztráló kíséretéül a lányka panaszaínak, jegyese utáni sóvárgásának. Oly átlátszó, világos az egész és minden mesterkéletlensége dacára is oly mesteri, hogy joggal mondhatjuk Erkel egyik legszebb alkotásai között. A zenekar is, a szólísta is alábbhagynak a sóvárgással, elhal az egész, szaggatottan felel egymásnak még pár taktuson a flóta és a hegedű, majd egy rövid E-akkord végétveti a panasznak. Majd új sejtés fut át a klarinéton és Ilonka a primhegedű állandó unison kísérete mellett engedi át magát a reménynek. Itt a szerep meglehetősen követeléseket támaszt a kreálójával szemben, valósággal koloraturás szerep flóta és I. hegedű kiemelkedő kísérő szólamaival. Egyszerre felcsattog, átsikamlík a zenekaron Iczig úr motivuma, a hegedűkön és a fagotton, a zsidófiú örömhirt hoz Ilonnak. Érdekes, hogy a jellemzésben, a komikumban milyen kiváló tudott produkálni már első kísérletre is Erkel; Csipkés nevének említésénél is már felpattog a fagott, komikusan ugrál a flóta, jellemezve

a nemes úr nem épen komoly alakját. Az is mesteri, hogy a zsidó honvéd és Ilon közt megbeszélte szökési jelt, a bagolyhuhogást mily találóan idézi elő a szerző: előkés, pattogó futamrészek — és hamí-

Doppler Ferencz

sítatlan bagolyhuhogást hallunk a brácsa, hegedű és a fúvózenekar hangjaiból.

Általában az egész második felvonás telistele van az őszinte, mesterkéletlen jókedv és öröm kifejezésével, a naivság és helyenként a nem bántó szentimentalizmus instrumentális illusztrálásával. Kerek, részarányos a muzsikai elemek eloszlása. Nem terjeszkedhetem ki, bár-

hogy is megérdemelné a tárgy, a felvonás oly sok, instrumentálisan kiváló helyére már csekély tanulmányom részarányossága miatt sem, de egynéhány helyre rámutatok még.

A humoros részek közül a magasfúvók nevetésétől, ugrándozó spikkatós vonóshangszerektől kísért Csípkés—Ilonka-duett válik ki: váltakozó, gazdag rithmusaival és finoman, rusztikusan jókedvű hangszerezésével, sok munkát adva a kíséret finomságában a fafúvóknak, melyeket itt is mesterien használ Erkel; kánonikusan, nevetgélve felegetnek egymásnak a flóták, klarinétok, oboák és fagottok és közbe-közbe dörmögnek a kürtök is, itt-ott maguk is belevegyülve az általános jókedvbe, mely a Csípkés bátya örömeinek szolgáltat méltó milieut („Ne siess, özikém“). És még sok-sok ügyesebbnél-ügyesebb rész, a katonák indulója, mely egyben zenekari kíséretet képez a Sáskáne és Csípkés duettjéhez, a tüzzel, ujjongó lelkesüléssel megcsinált honvédkar és utána Sáskáne asszonyom dühöngése a vonósok izgatott, az ő nagy haragját méltányolni látszó kíséretével, Csípkés és Sáskáne indignálódó duettje a vonósok és kürtök kánonikus, imitációs kíséretével mind-mind megérdemelnék a velük való részletes foglalkozást. A női kar, mely Erkel összes kórusai közt talán a legüdébb, legszebb, dívísi kórusbeosztással és szólókórusal van egybekötve, melynek hívására a tutti felel („Kelj fel kis lány, kelj fel“). Egyszerű és mégis óriási jártasságról tanúságot tevő száma ez az operának, rendkívül bájos egészszé tömörülve a kórus a melódiát vívő I. hegedűkkel és magas fafúvók izléses figurálásával. Oly naiv, bájos, hangulatos kis idílszerű kórus, amilyenben még Erkeltől sem sokszor lett része a magyar operának, nem vontatott, szünnélküli sablonkórus, hanem mozgékony, pattogó rithmusú, jókedvtől sugárzó hajnali keltődal. És a hangszerezése is ilyen üde; a vonósquintett cigányos, magyaros kíséretével a fúvók nagy tudással és körültekintő finomsággal elkészített, részben melódiavívő ensembleban egyesülnek. De mintha az egész felvonás Erkel sokoldalúságának volna hirdetője és demonstrálója — csak egy lépés a partitúra menetében — és Sáskáne és Csípkés nevetetik meg a zenekart és kórust. És igazán mulat is rajtuk mindegyik. A kórus kissé disszonánsan, éles harmóniában kifejezett nevetése, a vonósok stakkatói és futamai és az oboák, flóták kaczagásszerű rövid menetei csak fokozzák az ellentétet az előbbi naivan finom, decens dal és a mostani általános, zajos ujjongás között. És csak erre akartam konkludálni: itt látszik meg, még talán ezen kissé hiányos ismertetés után is, hogy az agg mester milyen sokoldalú tudással, mennyi aranyos humorral és milyen nagy zenekarismerettel rendelkezett, midőn ezt a halhatatlan, de ok nélkül elhanyagolt és figyelmen kívül hagyott operáját írta és egész hangszerezési tudását, a zenekari finesseket annyira ismerő nagy készültségét beletemette.

Még röviden szólok a harmadik és negyedik felvonás gazdag, színes instrumentációjáról, melyben nagy helyet foglalnak el a pusztán instrumentális számok, például a harmadik felvonás karakterisztikusan meghangszerezelt, néha kissé zajos „Fegyvertáncza“. A vonószenekar

néhány bevezető, népdalmotivumos taktusa után a fagottok és a mélyebb vonósok, majd az egész zenekar kíséretével énekli az összes kórus az érdekes, himnuszszerű tábori dalt, majd a mazurkatempóban

Lippóczy Károly

tartott, nagyzenekarú, pregnáns rithmusú bevezetés után a két lengyel tiszti eredeti melódiájú dala következik, állandóan foglalkoztatva a mazurka színezetének, kissé erős menetének megfelelő hangszíni fafúvó-

kat és magaskürtöket. A kórus szavaira echoszerűen, lágyan használja a kürtöket, négyet egyszerre, majd megelégnékül a kórus és a zenekar, himnuszszzerűen zárva be a kórust a hárfa kitartott akkordjaival, a fagottok, posaun és basztuba kontrapunktizáló menetei kísérik a zenekar fortísszímóját. Sokszor lép előtérbe a zenekarban a cigányos ríthmikával, ornamentikával ellátott vonószeneke, illetve a szólóhegedű. Elek dala („Szellő, szellő, vándor szellő“) a mélyebb fafűvők, kürtök és vonósok részben unison kíséretével és a kissé túlszínpadiasan megcsinált tábori esküvő a dobok pergését kísérő hasonló vonószenekevel, a markáns ríthmusú, trombitaszólós fegyvertáncz igen hatásos számai a harmadik felvonásnak, az utóbbiban talán legfényesebben hangzó ensemble instrumentációját teremtette meg a mester. Rövid, a trombiták és kürtök vezető szólamaival ellátott utózene zárja be a kistartamú, úgyszólván csak kórusokból és ensemblekből álló harmadik felvonást.

A negyedik felvonásban, mivel a templom előtt játszik, a mester a zenekarban harangjátékot is akart alkalmazni, de később a partitúrából törölte a szólamot és harangot alkalmazott a hangulat erősebb festésére, melyet a később következő templomi kórusban igazán meg is talált. Elek recitativóját a szólóhegedű kíséri, ismét előtérbe léptetve a cigányos ornamentikát, majd pedig a finoman siránkozó, decensen simuló oboa és a redukált vonószeneke szolgál halk kíséretül a párjavesztett fiatal ember panaszainak.

Majd megszólal az orgona és a kórus, pompásan jellemezve a pár taktussal is a magyar nép temploménekátalakító tulajdonságát, melylyel a legszigorúbb egyházi ríthmust is átalakítja a maga szájaize szerinti ríthmussá. De díszonáns hangok merülnek az ájtatos hangok közé, a jól ismert pár, derék Csípkés uram és Sáskáne asszonyom folytatnak ugyanis kissé heveshangú eszmecekerét. Amikor jó Csípkés Tamás Allegro furiosoban megszólal („No megállj, te vén sáska“), a fagottok a mély regiszterben, a mélyvonósok szintén mélyen morognak, a flóta ideges lesz, a többiek is félnek, hiszen haragszik az öreg úr, megint előtér a szomorú milieuban is a humor és megint csak kaczag a zenekar, mely előbb még oly szomorúan szegődött Elek érzéseinek kifejezőjéül. Paraszniai templomi imája a hárfa és a vonósok kiemelkedő, ájtatos hangú kíséretével nagyon megható, egyszerű, bensőséges recitativo. Azután összetalálkoznak a szerelmesek, áradozó örömmel köszöntik egymást, az I. hegedű unison, majd a hegedűk kontrapunktizáló, stakkato, ujjongó kíséretével („Felcsókolom könyeidet szemedről“). És igazán ujjong, talán inkább mosolyog a zenekar az örömben, lassan, álmódzva beleszól a hárfa és a többi hangszerek, a flóták és klarinének a szólamok szerint finoman válaszolva kísérik a szerelmi duettet. Egy régi instrumentális fogását is felújítja Erkel, mely elég jól hat most is, tudniillik az annyiszor használt figuráló klarinét-szólamot, a Bánk és Hunyadi kedvelt áriakísérő hangszerét. A Csípkést kigúnyoló vegyeskar is jóízű humorral, kánonikusan van megszerkesztve, állandóan kísérve a némileg szolisztikusan fellépő

klarinéttól, a vonósok és fúvók díszkrét együttesétől. Rendkívül ügyes ez a gyorsmenetű, szidó, kigúnyoló kórus, szinte tobzódik a káröröm az énekkaron, jó öreg Tamásunk mérgére. Az általános örömből, a színesen, kissé sablonosan meginstrumentált kórusban mindenki résztvesz, csak ő jelenti ki a vonósok pattogó, türelmetlen kísérete mellett, hogy ő megpukkad; még végső szavában is kíséri reprezentálója, a fagott.

Még röviden kell szólnom Erkel instrumentációjának utolsó határkövéről, az „István király“ című opera instrumentációjáról. Ez az opera a Wagner-iskola hatását mutatja egész felépítésében. Erősen

Thern Károly zeneszerző

kontrapunktikus kidolgozás, idegenszerű harmóniák, némi melódia-szegénység mellett kifejező instrumentáció adják meg ennek az operának a karakterisztikumát; erősen küzd minden tudása mellett a zenei kifejezés nyelvével, de van rá eset az opera folyamán, hogy ebből a küzdelemből a mester kerül ki győztesen. Zenekara minden eddigit felülmúlt nagyságra nézve, angolkürtöt, basszklarinetot, kontrafagottot is használva, három oly kényes és ritka hangszert. Énekszólamai mesterien vannak kidolgozva, néhol erősen deklamáló stílusban, de szépen, kifejezően. Sebősnek, a vad pogánynak pl. minden áriája oly megrázó, természetes öserejű, hogy akaratlanul is szimpatikus lesz előttünk. Instrumentációja színes, sokféle hangszercsoportosítás, szellemes hang-

színezés került ki a mester tolla alól. A kürtök és fagottok szeretete itt is megnyilvánul, de már nem az előbbieket folyamán említett módon használja őket, hanem mint kimagasló hangszercsoportot. A recitativjei síncsenek sablonos vonós és klarinétos instrumentációval, hanem a hang színével megfelelő hangszer által kísérve. Az angolkürtöt igen jól használja, mindig óvatosan, ügyesen bánva evvel a furcsa hangszinű instrumentummal, néha hatásosan használva a basszklarinet és fagott némileg rokon hangszínével együtt is.

Az első két felvonás instrumentálisan kiváló részei a királyhymnuszszerű ensemble, erősen, tömötten kimagasló rézfúvókkal. — A kórusok általában igen hatásos, szép instrumentális kísérettel ellátott ensemble-szerű részei az operának, éles kontrasztot képezve még a Bánk bán és Brankovics jórészt sablonos kórusaival. — A második felvonásban bevezető zenéje rendkívül ügyesen karakterizálja azt az elhagyatottságot, melyben az elűzött, bosszút lihegő Seböst találjuk. A fafúvók legkülönbözőbb tágfekvésű harmóniai és változatos, komor színezetű szólamvezetésű kísérete mellett esküszik Sebös bosszút az Árpádok ellen. Majd a Jova és Zolna különböző érzéseit, a lány szerelmét és az anya gyűlölködését karakterizálja a szüziiesen, naivan szóló oboával és a kietlen, mord hangszinű basszklarinettel a mester. Meglepő az a jártasság és hangszerismeret, melylyel az egész mű folyamán találkozunk, a sokoldalúsága jellemzésben és a hangszerek majd minden hatásának felhasználásában. A felvonás változásában kiválik Crescimirának, az érzéki, forróvérű déli lánynak belépője, meleg, szerelmes tónusával elütve az eddigi komor milieutól és kísérve a fafúvók és hárfa lágy harmóniaitól, szerepet juttatva természetesen a vonószenekarnak is. A harmadik felvonás adja a legtöbb instrumentális érdekességet, melyekre azonban egyenként nem térek ki, hanem a diszkrét, finoman hangszerelt rózsatánczot, kedves, bár nem mindig sok invenczióval megszerkesztett I. hegedű- és klarinét-szólójával és a hárfás kíséretű, romantikus színezetű nászdalet, Crescimirának álmódalszerű, buja, de szüziiesen bájos áriáját a fel-felbukkanó flóta- és hárfafutamokkal, álomszerűen meg-megszólaló szordinált vonós-kiséretével külön ki kell emelnem. Még jelentős a jellemzés tekintetéből az a hely, midőn Péter és Sebös vad, bacchanálszerűen ujjongó duettje után a gyilkos Crescimira szobájából visszatér és az angolkürtön, a szordinált violán és hegedűkön felhangzik mementóképpen Imre motivuma, a szegény királyfié, aki egy élet boldogságát áldozta fel egy ideálért, amely nem volt elérhető számára.

A negyedik felvonás első része az erdőben, rejtelmes ősi pagonyban játszódik, ahol a bolyongó Zolna imát rebeg a természet Istenéhez, a szólóhegedű unison kíséretével. Ez az ima, mely talán a következő madárdallal a legmelódikusabb része az operának, koloratur-ária, mely bizony nem nagyon illeszkedik bele stílusánál fogva a Wagnert követő opera milieujébe. A szólistának az erdő echojaképpen három- és négy-szólamú női kórus felelget, a partitúra előírása szerint csukott szájjal énekelve az angolkürt és egyéb fafúvók polifónikus kíséretével ellátott

ária szakasza után. A hárfa is beleszól és az üveghangjai echo-szerűen felelnek Zolnának és modulálnak át egy hajnali himnuszba, erdei madárdalba, mely kétségtelenül legüdebb, legkedvesebb része az operának. A flóta, az Erkel-instrumentáció egykori „Prinzipalstimme“-ja ismét kedves szerephez jut, a madártrillát, az erdő dalosait képviselve felelget a pogány lány dalára.

84

3. FÖLVONÁS.

M.M. 88. *Andantino.* *Tempo rubato.* *Tutto parti jolent*

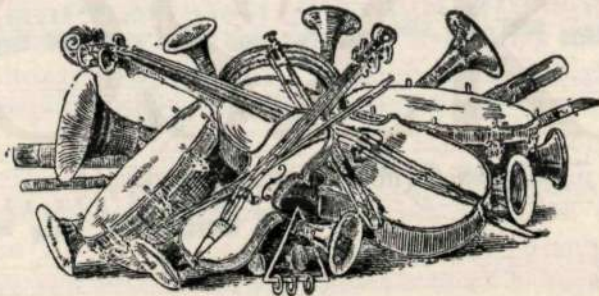
R. & C. 677. . .

Bánk bán tiszaparti jelenetének kezdő ütemei
(A két piccolo szólójának zongorakivonata)

A napsugár eltűnik és ismét a méltóság, a pogányvilág misztikus, ködös világa veszi át birodalmát és lejátszódik előttünk a legméltóságosabb, leghatalmasabban felépített jelenet, a pogányok küzdelme a mindent kiszorító, diadalmas keresztrel. Mintha az ellenfelek minden lelkesedése, elkieseredettsége szólna ki abból az ensemble-szerű óriási kórusból, melyet a pogányság és kereszténység énekel a zenekar és a főszereplők szerint

igen érdekesen osztott kórusokban. A zenekar rézfúvói: 4 tromba, 4 kürt, 3 posaun és basstuba alapozzák alá és erősítik, megosztva az egyes kóruscsoportok szerint, hogy a pogánytűz kioltása után egyesüljön az egész és hatalmas keretben adjon hálát Istennek és hódoljon István király nagysága előtt. A többi részek közül Crescimira dala, a megőrült menyasszonyi gyilkos Kund Abigél-szerű bánatos áriája válik ki a fafúvók sírás-nevetésszerű harmóniáival. Nincs is az opera további részében több különös részlet; efemérszerű, theatre-parenak szánt sablonos marsch-instrumentációja „vízió” zárja be a darabot, mely utolsó műve volt a magyar opera megteremtőjének; róla nem áll a „nemo propheta in patria” közmondás, mert a mester a legkedveltebb, legnagyobb operaszerzője lett hazájának, egész zsenialitásával annak szolgálva hat évtizedes működése alatt.

Sok generáció élvezte a mester műveit, de nem évültek el azok és még soká fognak gyönyörködni a jövő generációk a tiszaparti jelenetben és ha az Isten úgy akarja, még Csipkés uram mókáin is.

Tánczó kuruczok (Egykorú rézmetszet)

AZ ERKEL-CSALÁD KRÓNIKÁJÁHOZ.

Írta: KERESZTY ISTVÁN.

Erkelék rendkívül szűkszavúak. Ilyen volt a leghíresebb, legnagyobb családtag épen úgy, mint a legnévtelenebb — mindig; sem szóval, de még tettel sem iparkodott egyikük sem szolgálni a maga bárminemű érdekeit. „Történjék, ami éppen történhetik“, ez volt az egész család életfilozófiája; törtetni? a világért sem!

Mindenekelőtt ezt kell tudnia az utókornak. Mert ez a fő kútfeje annak, hogy az Erkelekről egyáltalában oly keveset, szégyenletesen keveset tud a magyar kultúra, mely pedig véghetetlenül le van kötelezve nemcsak Erkel Ferencznek, hanem családjának is.

De a szűkteremő földet is „humifikálják“, okosan megmunkálják és dús termést nyernek belőle — azok, akiknek ez az élethivatásuk. A földre nem szabad haragudnunk, ha nem természete az, hogy sokat teremjen; Erkeléket sem szabad elítélnünk, ha nem harsogták telt akkordokban világgá minden élményüket, szellemi eredményeiket, nézeteiket; de: akik „a kor ütőerén tartják kezüket“, akiknek természete és életpályája az, hogy a közönség pillanatnyi érdeklődését szolgálják és tudósításukkal egyszersmind a jövő számára is megrögzítsék az emlékezetre méltót — tehát a hírlapszerkesztők és reportereik: kell, azaz harmincz év alatt harmincz alkalommal kellett volna hogy hivatásukat teljesítsék és a maguk rátermett és gyakorlott ügyességével „meg-interview-olják“ az összes Erkeleket minden aktualitás körülményei, *dessous-i* felől. Hiszen a közönség mindig nagy lelkesedéssel, nagy örömmel, legalább is méltó nagy tisztelettel fogadott Erkeléktől mindent; meg kellett volna örökíteni a művek történetét, a művészek lelki életének mozzanatait! Nem tették (lelkük rajta!); az egykorú sajtónak ez a nagy és megbocsáthatatlan mulasztása az oka annak, hogy nemcsak nem tudunk az Erkelekről jóformán semmit, hanem hogy az elhaladt nagy idő (mindenképen nagy idő!)

magával vitte a nagyokat, a megmaradt nemzedék pedig — amazok munkájának csak igen messziről (vagy épen gyermekszemmel) néző tanúja — alig adhat valami felvilágosítást. *Ignorabimus!*

A dolgok ily kétségbeejtő állapotában máig sem akadt olyan reporter-talentum, amelynek eszébe jutott volna, hogy megkíséreljen a kovából szikraesőt csíholni. Ez a magyarázata, — és ez szolgáljon mentésemül — hogy reporter-antitalentum létemre fölkerestem Erkel Ferencz maradékait, aminek eredménye az alábbi kis közlemény. *Relata refero.* (Mégkörnyékeztem adatok iránt a család baráti körét is, de — szomorú! — semmi választ sem kaptam.)*

* * *

Újabb adat a magyarságnak sokszor bebizonyított beolvasztó erejéhez, hogy Erkelék — családjukban élő hagyomány szerint — Hollandiából származtak. Ott nemesek voltak; Ferencznek egyszer mutatta is egyik öccse, Rezső, a czimeres pecsétet (a mit később letagadott; hogy miért? nem tudhatni). *Bellaagh Aladár* tanár lelt is egy pápai Indexben** hollandi nyelvű hitvitázó könyvet, amelynek szerzője: *J. C. van Erkel*. Ez a „van“ előszócska nemességre vall, a műnek czime pedig arra, hogy a szerző — mint a megmagyarosodott család is — katolikus volt. (A könyv czime: „Protest van de Rooms-Catholyke Clergie der voornaemste steden van Zuijt-Holland . . .“; 1711 április 15-iki pápai dekrétummal került a tiltott könyvek bűnlajstromába.) A magyar opera megteremtőjének atyja, akinél régibb ősre a család nem emlékszik, a Wenckheim grófok mezőgazdaságát kormányozta; Németalföld a növénytenyésztés klasszikus hazája, valószínű tehát, hogy ez alatt a szög alatt kell néznünk a család bevándorlását, illetőleg behívását és itt letelepültét. A grófi archívum talán nyujthat bővebb felvilágosítást.

A családfát Lindenberger János (plébános) és Domonkos János (a gyulai városi múzeum őre) szíveségéből áll módomban itt közölni. (L. a túloldalt.)

A dédapa, Erkel József (a gyulai plébánia anyakönyve „Erkl“-nek ismeri helyesírását), Gyulán a németek kántora és tanító volt. Wenckheim József gróf hozta magával Sopronból 1807/8-ika táján s annyira szerette, hogy minden gyermekének keresztapja lett; második fiát, Jánost jószágigazgatói állásba emelte, sőt ennek halála után egyik fiát, Jánost találta apja méltó utódának. (Terézia férje, Farkas Zsigmond is jószágkormányzó volt a gyulai, öccse Béla pedig a dobozi uradalomban.)

Erkel József megmaradt kántornak haláláig. Neje nemes *Rutkay Klára* volt.*** Legalább is 85 évet élt, 1865 május 7-én húnyt el.

* * *

* Mialatt e cikket nyomtatták, kaptam a végére illesztett két levelet Metz Alberttől, aki 1891—1907. a M. Kir. Opera brácsása volt, azóta pedig Marosvásárhely városi zeneiskolájának igazgatója. Mindnyájunknak legmelegebb köszönetét érdemli!

** „Index librorum prohibitorum . . . Mechliniae, MDCCCLXXI.“ A 116. lapon.

*** Ezzel a helyesírással áll neve a gyászjelentésen; gyulai rokonsága „Ruttkai“-nak írja. L. a cikk végén Metz levelét.

Erkel József

neje szül. Rutkay Klára

(† 1865 május 7., 85 éves korában)

Borbála *1809 I/26	Ferencz *1810 XI/7 †1893 VI/15 neje szül. Adler Adél *1820 IV/6 †1899 III/4	Nep. János *1812 II/7 †1873 V/9 neje szül. Unger Krisztina	József *1813 XI/16	Vitályos (Fidelius) *1815 VIII/10 †1868	Antal *1817 V/13	Rezső *1819 III/8 †1907 III/9 nejeszül. Unger Karolina †(80 é.) 1902 II/7	Károly *1820 XII/7	Terézia *1822 IV/18 (Farkas Zsig- mondné)	Antal Mátyás *1824 II/25
			Ferencz †	Mária *1843	Károly *1848 X/5			F. Minka (Eleméri Aurélié)	F. Gyula †
					Károly *1887 XII/19				
		Ágnes (Hajóssy Ottóné) *1848	János *1849	Ödön †1908	Róza (E. Gyuláné)				
			Margit *1875	Rudolf *1877	Lajos	Béla	Mária *1882	Jolán †	Gyula Tibor Andor
Gyula *1842 VII/7 †1909 III/22 neje szül. E. Róza *1850 †1888 VII/6	Elek *1843 XI/2 †1893 VI/10	László *1844 IV/9 †1896 XII/3 neje szül. Wittmann Mária	Ilka *1845 †1859 IX	Sándor *1846 I/2 †1900 X/14	Mária *1848 IV/6	Lajos *1852 †1906 I/8	István *1858 X/26	Ferencz †(6 é.)	
		Ferencz †1906 XI/2	Ilona *1874	Mária					
Sándor	Mariska (Óváry Jánosné)	Jenő nejeszül. Grenzó Ilona	Sarolta (Henszel- mann Gyuláné)	Rózsa	Krisztina †				

Erkel Ferencz Békés megyében, Gyulán született. (Egy-két közismert vagy könnyen hozzáférhető adatot okkal-móddal idéznem, tudom, jó lesz.) Már 10—12 éves korában, mikor zárdában „kosztoló“ kis diák volt Pozsonyban (apjának két nővére is volt apáca a Notre Dame zárdában) nagyra, tartották orgonajátékát; de igazi művész lett, még pedig nagyon fiatalon, a zongorán. Az mellékes, — bár érdekes epizód — hogy milyen hatással játszott a szegénylegényeknek (Ábrányi beszél el „E. F. élete“ című könyvalakú korrajzában), de mérvadóbb a nagy tudós, Brassai Sámuel ítélete, aki talán időrendben is, de illetékesség dolgában mindenesetre az első magyar zenekritikus volt.

Adomának is beillenek a való tény: Brassai hogyan ismerkedett meg Erkelrel. Egyszer kolozsvári sétája közben nagyon szép zongorajátékot hall; Beethoven-vagy Mendelssohn-darab volt-e? már nem tudják megmondani. Brassai — még szintén fiatal ember, de jó tíz évvel idősebb Erkelnél — nagy zeneimádó volt (öregkorában is jókora utazásokat tett, csak hogy Joachimot hegedülni, vagy Patti Adelinát énekelni hallhassa), elbűvölve áll meg a nyitott ablaknál; a művészi zongorajáték végeztével lelkes örömmel bekiált a zongorától fölkelő Erkel Ferenczhez: „Öcsém! ki vagy?“ Erre megtörténik az ismerkedés.

Alább, Erkel Gyula feleségéről szólva, Brassainak egy hozzáírt levelét közlöm „Sári“ (E. Gyuláék leánya) jóvoltából.

Brassai nem győzött Erkel kezében gyönyörködni: amilyen gömbölyű, puha kézfő: egyenesen a művészi zongorázásra van teremtve! Valóban gyönyörűen játszott még a 80-ik születésnapján tartott filharmóniai díszhangversenyen is; két legkedvesebb darabját produkálta: Mozart édes d-moll hangversenydarabját,* meg ráadásul, Pista fia rábeszélésére („Könnyű Katót tánczra vinni!“), kedves Hummel-jének egyik (h-moll?) concerto-jából egy tételt. Játéka egyébiránt csupa érzés volt, ahol meg kellett: csupa tűz. Tűzelt ő másképen is: 1848-ban nem egyszer rajongva emlegette, hogy legközelebb beáll honvédnek vagy nemzetőrnek... Utóbb mégis az a belátása győzött, hogy az ő egyéniségének a katonai szolgálat egyáltalában nem való. (Jusson eszünkbe, hogy 38 éves volt és féltuczat gyermek apja; soha azelőtt fegyverforgatásra, tábori nomádéletre és katonai szubordinációra nem gondolt.) Talán ez is hozzásegítette ahhoz a kitüntetéshez, hogy az 50-es években, mikor Albrecht főherceg mint az ország kormányzója Budán élt, leányainak zongorára tanítását Erkel Ferenczre bízták. Jobb mesterre ugyan akkor sem bízhatták volna, ha ő esetleg vitéz osztrákverő katona lett volna; hiszen akit utóbb egy Liszt Ferencz méltatott arra, hogy magamellé az országos zeneakadémián zongoratanárul és igazgatótársul fogadott (s akivel gyakran négykézre játszott): az mindenesetre az első szakférfiak között ragyog.

Itt említem fel, hogy Erkelék is nagyon sokáig a Várban laktak: az Üri-utczai Czigler-féle házban; ablakaik a Vérmezőre néztek, ahová a fiúk iskola után le-leszaladtak játszani. Innen a belvárosi (IV. kerület) Magyar-utczá 1. sz. házába költöztek (a háziúr Unger, később Magyar Henrik, Erkel Jánosnének és Rezsőnének testvérbátyja volt), majd az Országos Magyar Kír. Zeneakadémia számára bérelt Andrássy-úti ház II. emeletén kaptak hajlékot; körülbelül ennek háta mögött volt Erkel Ferencz utolsó városi lakása: jóbarátjának, Dubez Péter hárfaművésznek házában, Király-utczá 84. szám. A halál azonban a Svábhegyen érte utól, Placht neves hegedűkészítő villájában, ahol hét éven át nyaralt. (Szülőháza Gyulán, az ú. n. Németvárosban emléktáblával van megjelölve.)

Régimódi ember volt Erkel Ferencz, mindvégig rendesen két szál gyertya mellett sakkozott, pipázott éjfélig. (Hogy a fővárosi első sakk-körnek elnöke volt, igen jeles sakkjátzó: az köztudomású. Fiai közül Elek és Lajos lettek jeles sakkjátzók.) Keztyűt, esőernyőt egyáltalán nem szeretett hordozni. Egyrészt mert ő a gyulai németsegből, azután meg a régi világból való pesti és budai lakos volt, s másodszorban azért, mert zenészeinek legnagyobb része állandóan németajkú volt: szokta meg a német beszédet, úgy hogy otthonában is legalább ugyanannyira használta, mint a magyart. Természetes, hogy nincs igaza olyan rövidlátásnak, amely emiatt ferde szemmel nézné Erkel Ferencz magyar érzését: hiszen — a hirtelen inspirációval irt és elég gyorsan nemzeti néphimnuszunkká lett „Isten áldd meg a magyart“-ról nem is szólva — kilencz operája közt csak az egy „Brankovics György“ nem magyar tárgyú, de azért ebben is van magyaros zene. Az pedig,

* L. e. cikk végén Metz A. II. levelét.

amit a gyerek is tud, hogy Erkel a magyar opera megteremtője (mert a „Báthory Mária“ előtt két évvel adott „Csel“, Bartay András műve, nem volt magyar zene) — az, mondom, semmiesetre sem véletlenség.

Bécsbe ugyan szívesen járt — rendszeren a Wiedenen, a „Goldenes Lamm“-ban szállt meg — de hiszen, hogy azt csak Erkel kenyérpályájával hoztam kapcsolatba: a bécsi opera régebben szinte csupa mintaelőadást produkált, gazdag műsora pedig még az újabb évtizedekben is vajha mintánk volna . . .

Itt van helye rámutatni Erkelnek arra az érdemére, hogy ő volt fogantatója Berlioz Rákóczi-indulójának. Mikor a nagy francia nálunk járt (1846 január), a közhangulat nem kedvezett az idegen zenének (Willmers Rudolf is, a zongora- és sakkvirtuóz, a „Sobri-dal“ variálásával hódította meg közönségét teljesen); Erkel fölkereste nagy vendégünket és felvilágosította őt közönségünk álláspontjáról; Berlioz csodálkozva kérdezte: „hát van magyar zene?“, mire Erkel zongorához ült és eljátszott néhány „régí jó“ művészi termékünket. Leginkább a Rákóczi-induló kapta meg a tüzeslelkű francziát s rövid idő alatt kissé bővitve, kidolgozta, kialakította nagy zenekarra. Bizonyonyal igazi ihlettel és szeretettel; amazt nagy sikere tanúsítja, emezt pedig az a gyöngéd erőszak, amelylyel utóbb beleillesztette a „Faust elkárhozása“ című, úgynevezett drámai (azaz színpadra tervezett) legendájába.

Maga Erkel, tudtommal, csak egyetlen nem magyar stílusú kisebb művet írt, egy gyászkaréneket (férfinégysesre). Beethovenies, mint a „Hunyadi“-beli (csak hogy amellet magyaros) gyászinduló.

Szükségesnek látok itt két dologban fölszólalni. Az első: nagy zeneköltőnk családjának adata; másutt semmi nyomára nem akadtam. Van Erkelnek egy magyar dala, Blahánénak írta; első szövegsora: „Késő ősznek hideg szele . . .“ Megjelent egy háromkötetes műben, amelynek címlapján az örökifjú ének-művésznő neve is szerepel. Ki tud róla? kinek van meg? s ki olyan önzetlen tisztelője akár a halhatatlan zeneköltőnek, akár méltó tolmácsának, hogy a ritkaságszámba menő zeneművet örök megőrzés, vagy épen sokszorosítás végett a nemzet szellemi kincsházának, a Magyar Nemzeti Múzeumnak átadja?!

A másik, még fontosabb dolog, aminek teljességgel nem akadhatni nyomára: az, hogy 1874 táján (én mintegy tíz évvel később olvastam) a „Pesti Napló“ Erkelnek egy „Salamon király“ című, állítólag kész operáját ismertette, hosszan, akkori nagy formátumának felső féloldalát (a mai szerint egészet) elfoglaló cikkben. Meg nem bírom bocsátani magamnak, hogy jó helyre föl nem jegyeztem akkor e cikk keltét; mert sem az Erkel-család, sem senki más, akinek ez adatot említettem, nem tud sem a cikkről, sem tárgyáról teljességgel semmit. Magam persze azóta kutattam a cikket, de hiába. 1880-ban „Tavaszi“ című alkalmi lapot szerkesztett Pulszky Polyxena egy jótékonycélú bazar alkalmára; ebben megjelent egy „Románcz“ Erkel Ferencz készülő új operájából (cisz-moll; szövegkezdete: „A boldogságot én nem ismerem“), s ez nincs meg tudtommal egy operájában sem; talán épen a „Salamon király“-ba való volt? Vajjon olvasóim közül ki tudna e kérdésre világot deríteni?!

Talán nem is Erkel Ferencz, hanem valamelyik fia dolgozott „Salamon király“ című operán? Ez nem valószínű, mert hiszen erről is csak tudna valamit még élő testvérhuguk és öccsük. Ezek előtt egyébiránt fölemlítettem, hogy a „Névtelen hősök“ Wagner-stílusú megnyitója után, tudva, hogy a bayreuthi mester utolsó zeneírásmódjáért Erkel nem tudott lelkesülni, sokfelé suttozták, hogy fiai erősen beledolgoztak apjuk utolsó műveibe. „Csak hangszerezni segítettek“, feleli erre Erkel István, „ez kötelességük is volt; de zenei gondolatot, témát vagy alakítást nem toldottak atyjuk művébe“. Tagadását el kell fogadnunk hitelesnek, hiszen igenlő felelete sem vont volna le semmit családja dicsőségéből. S aki ismeri az „István király“-t, Erkel aggkori művét, meggyőződött arról, hogy ez is csak olyan „Nummer-Oper“, zárt „számokból“ egybefűzött zene, mint a Wagner-korszak előtti dalművek. A „kötelesség“ érvét szó nélkül aláírom, nemcsak a hangszerezés művészetének rohamos haladása okán (s a közönség elé készakarva vinni avult modort csak nem volt szabad?!), hanem a nagy fizikai munka szempontjából is, amelynek fáradságától a 70 év körül járt apát bizony meg kellett kímélniök a szerető fiúknak és kitünő szakértőknek.**

Érdemesnek tartom fölemlíteni, hogy a maradékok még valamiről nem tudnak, amit itt-ott hallhatni, hogy t. i. Erkel Ferencz megvásárolta volna az 1851 július 19-én meghalt Egressy (Galambos) Béni egész irodalmi és zenei hagyatékát. Egressy tudvalevőleg három operaszöveget írt Erkelnek, de nemcsak munkatársa volt mint író, hanem a „Szózat“-tól kezdve számtalan magyar dalnak zeneköltője is volt (saját Kölcsey-himnuszával is pályázott), Erkelnek tehát „kis kaliberű“ pályatársa. Az említett hagyaték iránti kegyeletos föltevés tehát elfogadható volna; de íme, illetékes helyen czáfolják.

Mozaikszerű jegyzeteimből nem szabad hiányoznia ennek a kettőnek: Liszt Ferencz nemcsak Erkel személyét és zongoraművészetét szerette és becsülte nagyra; kiadott levelei közt több, főleg egy Saint-Saëns-hoz írott, magasztalja őt mint zeneszerzőt; mikor „Bánk bán“-t először hallotta, elragadtatással kiáltott fel: „de mennyi melódia!“ És Erkel operáit gyakran meghallgatta.

A „Honderű“ 1845 október 5-én megjelent számában pedig P. Horváth Lázár Erkel jutalomjátékáról a következőket írja:

„Kí azonban az estve a legédeseb jutalmat, a legszebb örömet élvezendí stb., a boldog ősz, a maestró édesatyja leend (maga zeneművelt férfiú, a zenében Ferencznek első tanítója), ki most hallandja először fia gyönyörű szerzeményét. Hány apa dicsőítették meg akkép saját fiába. Éljenek sokáig mindketten.“

A külföld Erkel-operákat úgyszólván nem hallott. Havy Mihály társulata 1856 aug. 13-án Bécsben az An der Wien színházban, majd 1860 május hó 23-án Bucuresciban előadta „Hunyadi László“-t; Neumann Angelo pedig a prágai

* Ez a cikk már sajtó alatt volt, mikor Erkel Sándorról özvegye írt egy pár becses adatot; ezeket betoldottam helyükre.

** Tudjuk, hogy az Erkelnél 3 évvel fiatalabb Verdi a „Falstaff“ (1893) komponálása után afelől panaszkodott, hogy születnek ugyan zenei gondolatai bőven, de el hagyja ezeket röppenni, mater leírásukra, technikai kidolgozásukra kellő fizikai ereje már nincs meg. (Fiai nem voltak...)

német színpadon 1905 október hó 27-én s összesen három estén, Szilágyi Erzsébet szerepében Szilágyi Arabellával Bertha Sándor 1887 szeptember 11-én azt írja Erkel Sándornak, hogy a világhírű Nordica Lillian betanulta a La Grange-áriát; de vajjon előadta-e?

Id. Ábrányi Kornél „Erkel életrajza“ két évvel hősének elhunytja után jelent meg, ott tehát nem is lehetett megrögzítve két későbbi nevezetes időpont. Az első, hogy Erkel Ferencz síremlékét a székesfőváros ú. n. „kerepesi“ temetőjében 1904 november 4-én leplezték le; a másik pedig, hogy szülővárosa már jóval előbb emléket állított nagy fiának, 1896 június 26-án fényes ünnepléssel leplezték le Gyula város főterén ércz mellszobrát, Kallós Ede művét.

* * *

Erkel Ferencz neje, Adél felől e cikk végén közlöm nővérének, özv. Szerényi Károlynének adatait. Egyik öcsce, Adler Vincze (született Győrött 1826-ban, meghalt Genève-ben 1871-ben) belejutott Riemann híres lexikonába is: kitűnő zongoraművész volt, Erkel tanítványa; csak hátrahagyott műveinek értékes első kötetét ismerem (Párisban Maho adta ki); fia, György (szül. Párisban 1863-ban), apjától, Rafftól, Bülowtól tanult, most a frankfurti Raff-konzervatórium zongoratanára.

Erkelné is kitűnően zongorázott, sőt mikor (mintegy 20 évi házasság után) 1860-ban férjétől elvált, Gyulán (sógoránál, dr. Erkel Rezsónél lakott) nagyartartott zongoratanítónő volt. A Wenckheim s ezzel rokon Almássy grófi családokban is tanított; ezek mindig, a tanítás letelte után is, kitűnően bántak az eleven szellemű hölgygyel. Itt eszembe jut, hogy az egyik Almássy gróf merő lelkesedésből jelen volt a „Hunyadi László“ valamennyi előadásán!

Rendkívül sokat játszott Erkelné emlékezetből. Megesett, hogy egyforma sürgős lévén a kétféle szükséglet: kézimunkázás közben olvasott valami kótát, így tanulta be és mindig csak „fejből“ játszotta. Virtuóz készsége volt: egy évvel halála előtt Strauss „Fledermaus“-keringőjének nehéz hangversenyátiratát játszotta kisebb társaságban!

Mielőtt Erkel Ferencz gyermekeiről szólnék, álljon itt néhány szó testvéreiről.

* * *

Erkel János, Gyulán halt meg, mint Wenckheim gróf jószágigazgatója, 1873 május 5-én 62 éves korában. Nejének leánykori neve: Unger Krisztina. Gyermekeik: Ágnes (Hajóssy Ottónak, Békés vármegye érdemes főjegyzőjének s 1874 óta országgyűlési, 48-as párti képviselőnek neje); János, állami főmérnök léteire atyjának utóda; Róza (unokabátyjához, Gyulához ment nőül); Ödön, jeles zongorázó, mint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár pénztárnoka halt meg 1908-ban, élettárs és gyermekek nélkül.

Erkel József énekes volt, a pesti Nemzeti Színház tenoristája; az ő jutalomjátéka volt az első magyar opera bemutató előadása, „Báthory Mária“, 1840 augusztus 8-án. Nemsokára Hamburgba ment, ahol szintén kedvelték. 1860 táján rokonai látogatására hazajövéen, Rezső nevű öcscsénél lakott Gyulán, itt is halt meg nemsokára.

Erkel Vitályos (Fidelius) tímár volt.

Erkel Rudolf (Rezső), orvostudor, a Nemzeti Színház orvosa; 1845-ben nőül vette Pestről Unger Karolinát, aki 80 éves korában halt meg 1902 február 7-én. Férje néhány évvel élte túl; öreg koráig igen szép ember volt, emiatt féltékenységből a gazdag nő nem is soká engedte praktizálni: „hála Istennek, nem szorultunk reá“ . . . Ezért költöztek hamarosan Gyulára.

Károlyra a rokonság többé nem emlékszik.

Erkel Antal gyermekkorában halt meg. Az ő emlékére lett az utolsó fiú neve *Antal Mátyás*. Ez az ifjú tragikus hős. A honszeretet áldozata, az elemek ellen küzdve halt meg; 1848-ban katonának állt — a család hagyománya szerint tiszt volt — s mint staféta, a Tiszán akart átúszni, de a habok voltak-e szilajak, vagy valami zsibbadás, vagy szélhűdés érte-e — elég az hozzá, hogy elmerült; élve nem jött többé felszínre.

* * *

Erkel Gyula született Pesten, 1842 július 4-én, meghalt Újpesten, 1909 márczius 22-én. (Életrajzát és arcképét az Országos M. Kir. Zeneakadémia 1908—9. tanévi értesítője közli.)

Remekül zongorázott; atyja tanította, míg az elméletiekben a nagy Mosonyi Mihály volt mestere, a zenekar ismeretében pedig az odaadó és korán kezdett praxis. Olvassuk csak mit ír a „Der Ungar“ című napilap (Pesth, Donnerstag den 22. Juli 1847. Nro. 167.), az 1329—30. lapon ezt írja „Az ezred leánya“ Nemzeti Színház-beli július 20-iki előadásáról:

„A dob (t. i. Sátorfy úr megbetegedése következtében) mégsem maradhatott el. Egy 6 éves fiú, az angyalszép Erkel Gyula, verte, kiváló tehetségű atyjának ütemezése szerint; fölösleges fölemlítenem, hogy a hallgatóság el volt ragadtatva s a kis dobosnak virágokat dobott.“ — Megjegyzem, hogy Erkel Ferencz boldog megbotráncozással hirdette, hogy fiacskája nem is nézett feléje, mégis mindig idejében pergette a számárbórt!

Nem sokkal utóbb a kitünő fülű fiút az opera (azaz még akkor a Nemzeti Színház) szerződtette a dobok mellé — a legpompásabb megfigyelő pontra — 1856 augusztus 16-án. Nem hiú „protekciós eljárás“ volt, hogy (éppen hét év múlva) már 21 éves korában operai másodkarnagygyá neveztek ki. A képességnek és tudásnak volt ez jutalma; az előadó személyzet, ez a legilletékesebb ítélő (mert hiszen a karnagy szuggeszciója viszi sikerre vagy hozza zavarba), mindig kiváló karnagynak ismerte el Erkel Gyulát; s amily általánosan szerették jovialis egyéniségeért is, olyan általános volt a megbotráncozás, mikor ő kulisszaháborúknak és hatalmi örvöngésnek áldozatául esett: 1889 márczius végével fölmentették operai teendői alól. Ekkoriban ugyan az Országos M. Kir. Zeneakadémián atyja helyett Erkel Gyulát zongoratanárul alkalmazták. De eljött a Nemesis: öcscse, Sándor, a volt operaigazgató s 1888 október óta már csak karnagy, súlyos és tartós betegségbe esett; a felső hatalom kénytelen volt meghajolni a józan belátás előtt és 1892 szeptember — 1893 január hónapokban az egyedül illetékesnek képzelhető helyettesül az Erkel névre oly méltó Gyulát nevezte ki. Természetesen a Budapesti Filharmóniai Társaság is ilyen értelemben intéz-

kedett, sőt 1903-ban, mikor a már akkorra elhunyt Erkel Sándor helyét új nemzedékkel töltötte be, a Társaság félszázados jubileumának első napját Erkel Gyula karnagy pálczájának kellett emlékeztetessé tenni. Dirigálta ekkor atyjának fényes, rendkívüli hatású karéneket: „Elvonnék . . .“, majd öcscsének, Sándornak „Csobáncz“ című operájából a megnyitó darabot s bevezetőül és záradékkul (a Budapesti Zenekedvelők Egylete vegyes és a Budai Dalárda kizárólagos — azaz férfi — énekkarával) a „Hymnusz“-t és a „Szózat“-ot.

Itt említsük fel, hogy (1886-ban lehetett) a fővárosban létesítendő Mentő-Egyesület javára rendezett zenekari hangversenyt dirigálta; gróf Andrássy Aladár egy gyönyörű, vert bronz indiai vázával honorálta. 1903 május 16-án pedig az „Otthon“ hírlapírói kör védnöksége alatt a városligeti Iparcsarnokban dirigálta a filharmóniai zenekart, öcscsével Sándorral felváltva, tűzkárosult városok javára.

Míg a népszínmű ki nem költözött a Nemzeti Színházból saját hajlékába (1875 október közepén), zenéjéről Erkel Gyula is gondoskodott. Hogy milyen kitünő népi érzéssel, amellet művészettel és a hatás eszközeinek ismeretével, arról a Szigligeti-féle „A háromszéki leányok“, de mindenekfelett „A falu rossza“ nótái és zenekari feldolgozásuk fényesen tanúskodnak. Családja ma is őriz egy pár kétkarú ezüst gyertyatartót, Blaha Lujza méltó halála jelét; hiszen Finum Rózsí dalaai hozzátartoznak „a nemzet csalogánya“ halhatatlanságához.

Maga keveset komponált. A lipcsei Schuberth-czégnél egy magyar „Elegia“ jelent meg tőle. (A „Temetésre szól az ének“ témáját dolgozza fel.) Emlékeznek egy fiatalkori, sikerült magyar indulójára, de amelyet — sajnos — nem irt le. Irodalmunknak két drámai remekéhez irt zenét, az egyik: „Csongor és Tünde“ (1879), a másik: „Az ember tragédiája“ (1883). Úgy látszik, atyjának nagy neve sokkal nagyobb súlylyal nehezedett vállára, semhogy dalműszerzésre gondolt volna. Egyszer azonban „gondolt merészet és nagyot“. Balletzenét költött az 1885. évi országos kiállításra. De még az ezredévi kiállítás fénye is eloszlott, s csak az utána következő évben (1897 november 17-én) hallottuk először és — leírni is röstellni való — utoljára, akkor sem az egész művet, csak három részletét, s nem az öt elsősorban megillető helyen: a M. Kir. Operaházban, hanem mint a Budapesti Filharmóniai Társaság egyik estjének műsordarabját. Mindnyájunkat gyönyörködtetett az előadott tételek nem közönséges, fordulatos magyarsága, változatossága, a csin és elevenség, a vidámság és mégis diszkrét hang, egyszóval: előkelő művészet, mely az előadott részleteket becsesekké s kedvesekké teszi. Láttam az egész partitúrát (4 felvonás, de nem hosszú) s mondhatom, az egész: élvezetes, tartalmas, igazi műgonddal kidolgozott, nem hatásvadászó, de mégis okvetlenül jól ható műve egy tagadhatatlanul jeles, mesteri koncepcziójú alkotó zenésznek. Szomorúan jellemzi a mi „porban fetregő zenénket“ (a lenézetésnek ezt a jajszavát gróf Apponyi Albert ajkáról veszem*), hogy ilyen minőségű zenemű nem tud előadásra kerülni, noha már a szerző neve is mentségül szolgálhatna az operagazgatónak a kétséges (?) lépéseért, ha kítűzné a darabot előadásra . . . Szegény Erkel Gyulának nem röstellték azt a szokásos hazugságot beadni: „Nagyon költ-

* Székfoglalójából, mikor 1894 táján a „Liszt Ferencz“ Zeneművész-Kör elnökéül választották.

séges volna a kiállítása . . .“ Elismerem, hogy a zene alapjául szolgáló történet, az imént, elhunyt báró Jósika Kálmán (politikus, drámaíró stb.) műve, nagyon naív; már a címe sem biztató: „Vándor Pista kalandjai“; de ki meri állítani, hogy az 1885 óta színre került hazai termésű balletek nagyobb részének cselekménye (tekintet nélkül zenéjük magyar vagy idegen voltára) mindig költőibb, újabb, sokoldalúbb, egyszóval: értékesebb, mint ezé az előadatlané?!

(Talán nem vétség a szerzői jog ellen, ha pár szóval érintem meséjét:

I. kép: Éjfél táj, rom, viadukt. Anikó magyar parasztlány, meg az anyja, Borbála, oda vannak a szomorúságtól, hogy Anikót Pístája még nem akarja nőül venni, előbb be akarja vándorolni a világot. A kesergő lány előtt megjelenik Tündér Ilona és megígéri, hogy visszaszerzi a kalandra szomjas legényt, csak jöjjön Anikó vele. Vonatra ülnek.

II. kép: Fiume kikötője, népünnepe. Vándor Pista mint egy angol házaspár vezetője; álrúhás tündérek még a tengerbe is dobják, hogy elvegyék kedvét.

III. kép: Hortobágy, ménessel, majd délibábbal. Az angolokat vezeti Pista. Láthatni lakodalmas menetet, menyasszonytánczot, csikósok fokostánczát stb.

IV. kép: Az országos kiállításban. Pistát rendőröknek öltözött tündérek tolvaj gyanánt fogják el, Anikó megszabadítja.

Itt a bevonulási indulóban a huszárok trombitájelzése van szépen összefonva a Rákóczi-indulóval. Mesteri zenéjü egy hármastáncz: a Rákóczi-nóta változatai, „Erkel Ferencz nyomán“; a „coda“ beosztása = $\frac{5}{8}$! Altlá-

ános érdeklődésre tarthat számot a nemzetiségek tánca is. Részemről legszébbnek, megejtőn hangulatosnak találom a Hortobágy festői zenéjét, andalgását.)

Erkel Gyulának családja őrizete alatt levő kéziratí szerzeményei ezek:

Zenekarra: 1. Nyitány „Béla futása“ cz. dalmű dallamai nyomán. (Benne énekkarra a híres „Hunnia nyög letiporva“.) (Budakeszi, 1881 július 30.) — 2. Szimfónia C-dúrban. (Csak az I. tétel: $\frac{3}{4}$; befejezte 1858 június 16. — 3. Magyar induló. (d-moll; megvan zongorára is, „Népinduló“ cz.) 1858. — Zene- és énekkarra: 1. „Mi van ma? Piros pünkösöd napja.“ — 2. „Félre bánat, bú!“ —

Erkel Gyula

Magánénekre zenekarral: 1. Nelli-keringő. (Lonovicsné Hollósy Kornélia énekelte „A sevillai borbély“-ban először 1859 szept. 10.) — 2. „Árvalányhaj a süvegem bokkrétája.“ (Petőfi versére, 1859 decz. 10. Megvan zongorakísérettel is.) 3. Felköszöntés (Losonczi László szöv., 1860 január 19.) — 4. „Magyarország az én hazám.“ (U. a. szövege, másnap.) 5. Magyar hangok. („Rég veri már a magyart a teremtő.“) Megvan csupán zongorára is „Nagybányai emlék“ cz. — *Karénekre:* 1. Intés. (Kölcsey szöv., 1860 január 16.) — 2. Dinom-dánom. (Petőfi szöv., megvan egy szólamra zong., 1861 április 28.) — 3. Ébresztő. (Bajza szöv.) — 4. „Dalra magyar, dal ragad az egekre“ (töredék). — 5. „Temetésre szól az ének“ és u. a. iven: „Fölhangolom olykor a lant idegeit“ (mindkettő Petőfi szöv. vázlat). — *Magánének zongorakísérettel:* 1. „De már nem tudom, mit csináljak.“ (Petőfi szöv., 1860 január 4.) — 2. „Békót tettem kesely lovam lábára“ (Tompa M. szöv.); u. a. iven: „Pínpínpín kis pinyőke“ (Lisznyai szöv.), „Tó közepén bokorsás“ (töredék). — *Melodráma-részletek:* „A czethalfogás“ (zong.), „Az erdő szépe“ (orgona). — *Vadászkürt-négyes:* Albumblatt. — *Zongorára:* 1. Nagybányai emlék (1862 jún. 26. L. énekhangra zenekarral is.) — 2. Intermezzo (1862 aug. 14.).

Zenekarra nem egyet ártirt mások szerzeményei közül. Az 1874-ben nálunk működött Hauck Minnie („Mignon“, „Margit“ stb.) számára hangszerelte a francia Paladilhe híres „La mandolinata“-ját. Ártirta zenekarra Chován Kálmán négykezes zongoradarabjai közül a „Román tánczok“-at, valamint ugyanennek az eléggé el nem ismert szerzőnek azt a Magyar Rapszódiaját, amelyet 1897 májusában Orsz. Zeneakadémiánk új palotájának felavató hangversenysorozatán játszottak. A New-Yorkba kivándorolt Korbay Ferencznek néhány szerzeményét szintén zenekari formába öntötte. Zongorára 4 kézre ártirta a „Csobáncz“ megnyitóját. Férlíkarra írta „Mi füstölög ott a sikon“ népdalt; zongorára pedig Boczonádi Szabó Imre szerzeményét: „Rákóczi trombitája“ cz. (Endrődi Sándor szöv.)

Tizenhatodik évében volt, mikor először zongorázott nyilvánosan: egy filharmoniai hangversenyen — Hildegardé főhercegnő is jelen volt — Niels Gade „Frühlingsphantasie“ című ének- és zenekarra és zongorára írt művében; a Pester Lloyd erről szólva (1857 december 29-én, 296. sz.), kiemeli könnyű kezét, biztoságát, egész játéka tisztaságát, és szép jövőt jósol a jeles apa méltó tanítványának. Egy év múlva, 1859 szeptember 9-én, Adler Vincze — az említett zongoraművész — levelet ír Párisból sógorának, Erkel Ferencznek: küldje ki Gyulát öhozzá. A nagyreményű fiatal emberből kétségkívül világhírű zongoraművész lett volna, de jobbkeze kisujját úgy megsértette, hogy zenei pályájának más irányt kellett vennie. Zongorajátéka így is mindig nemcsak szabatos, hanem művészi is volt.

Erkel Gyula személyéről érdekes elmondani, hogy remek biliárd-játszó volt. 1896-ban a „Carambol-kör“ handicapversenyén első díjat nyert (bronzal díszített értékes dobozt).

Pályájának ifjú éveiről álljon itt egy nem érdektelen tudósítás. Schönherr Antalnak, Nagybánya nemrég elhunyt városkapitányának özvegye írta, szül. Csasz Anna, akinek értékes egyéniségéről a „Zenelap“ (1903:3.) és id. Ábrányi Kornél cikke a „Budapesti Napló“ (1900 nyarán) nyújt némi felvilágosítást; itt még

azt árulhatjuk el, hogy az Orsz. Zeneakadémia megnyitásakor szóba jött Schönherrnének zongoratanárnői kinevezése, amiről ma már kevesen tudnak.

Szept. 26.

Kedves Barátom!

Amit én az Erkel-család felől tudok, nem sok, és azt a keveset sietek megírni.

Az 50-es és 60-as években édesanyám többnyire Budapesten töltötte a tavaszi és nyári hónapokat — rokonunk — Hollósy Kornélia (Lonovics Józsefné) körében, aki is egyszer felemlítette, hogy Erkel Ferencz megkérte őt, hogy (gondolom *legidősebb*) fiát *Gyulát* ajánlja valami előkelő vidéki házakhoz zongora- és ének-mesternek (akkor még nem voltak *zenetanárok*) és épen apropos Nagybányáról pedig báró Apor Gergelyné irt édesanyámnak, hogy szükség lenne egy pár úri-háznál jó zenemesterre, nem tudna-e valakit? Hat tanítványt biztosítanának számára, mind úri házaknál.

A dolog tehát kapóra jött és a 18 éves Gyula édesanyám gondjaira bízva, 10 hónapot töltött Nagybányán, 1861—1862; ez alatt az idő alatt minden estét a mi házuknál töltötte el, négykézre játszva velem Beethoven- és Mendelssohn-symphoniákat. 1862 február havában hangversenyt rendezett itt összes tanítványával: az oroszánrészt nekem jutott, nem mint tanítványának (mert én nem vettem tőle órákat), hanem mint partnerének.

Ennyit tudok róluk; Békésgyulán pedig, ahol 1859-ben nagybátyámnál időztem tavasztól-novemberig, Erkel Jánossal, a Ferencz bátyjával játsztam sokat négykézre; kitűnő zongorista volt az öreg.

Egyébíránt nem tudok felvilágosítást adni, egy unokanövérém (özv. Kliment Gyuláné) él még ott, talán ő tudna valamit *elmondani*, írni kevésbbé, mert köszvénye miatt írni nem tud.

Kár, hogy ilyen sürgős a dolog.

Szívélyes üdvözlettel

Schönherrné.

Előbb illet volna megemlítenem, hogy Erkel Gyula (1880 táján) József főherczeg gyermekeit három éven át tanította zongorázni, régebben pedig gróf Zichy Rezsőné (gróf Péchy Manó leánya) zongorakisérője és két leányának oktatója volt sopronmegyei birtokukon, Níkicsen (mai neve: Fűles).

..... Erkel Gyula régóta volt özvegy. Felesége (unokahuga, *Róza*), a kinem-csak boldogságot, hanem egy kis vagyont is hozott férjének, a kivételesen jó gazdának házába, korán hunyt el, 38 éves korában (1888 július 6-án). Gyermekei: *Sándor*, Ujpesten dalegyesületet és dilettáns zenekart vezet; *Jenő* ugyanott hivatalnok, de a budapesti Népszínházban (1902 októberben) sikere volt „Masinka“ című operettjével (szövegét Rössel Nándor írta); Sarolta („Sári“, Henszlmann Gyuláné) okl. zongoratanárnő, a marosvásárhelyi kitűnő hírnevű, államilag segélyezett városi zeneiskolánál működik;* *Rózsa*: Maleczkyné énektanítványa — remélhetőleg sok szépet fogunk tőle és róla hallani. (Egy kis leány, Krisztina, 2 éves korában meghalt.)

* L. e. cikk végén Metz Albert és Klimentné levelét.

Ime Brassai Sámuel fönnebb ígért levele; Erkel Gyula későbbi nejéhez szól:

Édes jó Rózám!

Nagyrabecsült kis nemzet-gazdasszonya!

A karácson-fából igaz hogy már kinőttél, vagy is inkább túl és feljül nőttél azon; de reménylem a karácson ünnep kedélyes örömeiből nem nőttél ki. Mint-hogy pedig még azt az örvendetes bizodalmat is ápolom, hogy téged hű emléekben tartó vén bátyád iránti jó indulatodból sem nőttél ki, megragadom ezt az alkalmat óhajtott emlékezeted felfrissítésére. Erre ugyan azt vethetnéd, hogy a feledékenységgé vétke az én részemről van, mert ez előtt körülbelül tíz héttel Rosalia napja volt, s ennek az alkalmával nem mutattam reád nézve semmi életjelt. De, ládd-e, ennek nagy és nevezetes oka, vagy helyesben mondva, akadályja volt. Azokban a napokban ugyanis a magyar orvosok és természetvizsgálók gyűlése lévén, én is béállottam természettudósnak és felváltva hol szekeren, hol a Pegasuson ültem — azaz, hogy ültem volna, ha meg akart volna szenvedni a hátán. Mert biz én, amennyire módom volt az említett gyűlésen kiismerni a magyar természettudósi jellemet, arra a meggyőződésre jutottam, hogy fő vonásait elsajátítani nem bírtam. Elsőbbben is a gyűlés főleg és kiváltképpen lakomákból állván, a tudósok jól kell enni tudni. Megkísértettem, de nem lehetett. Ha társaimmal versenyezni akartam volna, beteggé vagy éppen halálra kell vala ennem magamat s őszintén megvallom, hogy nekem biz' egyikhez sem volt nagy kedvem. Még ha lehet, kevésbé volt tehetségemben a jó ivás, mely tekintetben újra jeles virtuózokkal kell vala sikertelen vagy legalább diadallal nem biztató versenybe kezdenem. Legtanácsosabb volt hát el se kezdeni. Hátra volt még egy: a toastírozás; de mint-hogy ennek nélkülözhetetlen feltétele a jó ivás: ennek hiányából amannak is el kellett maradni. Így kelle hát eltelni hasztalan törekvésekben az időnek és kimaradni a — gratulálásnak. Hanem azért téged az Isten éltesen, tartson meg egészségemben, jóságodban, minden hozzád tartozók s ismerőseid szeretetében s minden egyéb áldásokban, melyeknek kívánása, azt hiszem, éppen oly helyén van karácsonban is, mint neved vagy születésed napján.

Még hátra van egy apologia. T. i. jelen könnyű levelemnek más fontosságot adni nem tudván: hogy a szél el ne fújja, egy könyvecskével nyomtattam meg? De micsoda könyvvel? Némettel! Nincs más mentségem, mint hogy én is elég német könyvet olvastam, s azért nem volnék rosszabb magyar hazafi, mint sok más, kiknek egyedüli olvasmánya a magyar classicusok Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály, Szegfi Mór, Bús Vitéz, Pompéry János és Bolond Miska.

Ha ismersz egy bizonyos kisasszonyt, akinek neve ez idő szerint Erkel Ágnes, — míg t. i. első felét divatosan egy mással felcserélné, — mondd meg neki, hogy mind e mai napig adósom. Ugymint a nyár óta hasztalan várom tudósítását ama tervezett concert eredményéről, melyet kedvesen olvasott soraiban kilátásba helyezett vala. Közelebről egy rakás nevét olvasám a lapokban azoknak, kiket a császári kegy czimekkel s érdemjelekkel jutalmazott az inségesek felsegélésében tanusított buzgalmokért. Mivel az én kedves Ágnesem nevét nem

olvashatám, azzal vigasztalám magamat, hogy az igazi erény, legkiválóképpen a női erény, a sötétben legragyogóbb s az érdem önérzete a legédesebb jutalom, dicsőbb mint a keresztes-dámai czim.

Apádat és mindnyájakat csókolja

Kolozsv. Dec. 22. 1864.

titeket szerető vén bátyád

Brassai.*

* * *

Erkel Elek 1843 november 2-án született; meghalt öt nappal atyja előtt, 1893 június 10-én. Az öreg urat megkímélték a leverő gyászhirtől; annyit tudott fia felől (akivel különben együtt laktak), hogy a Mária-utczai klinikán fekszik több mint egy hónap óta s hogy többféle belső baj is bántja; de remélhette fölépültét, hiszen az a csoda történt meg a „fiúval“, hogy ekkor már 15 éve élt, mióta szívbaja miatt az orvosok végkép lemondtak az életéről...

Erős szervezetű volt Elek; ezért — és természetesen azért is, mert a tanulás sehogysem izlett neki — serdülő korában lakatosnak adták az obudai hajógyárba; hiszen zenész csak nem lehet, mikor ehhez olyan rengeteg sokat kell tanulni! De megírta már Horatius:

Naturam expellas furca, tamen usque recurret.

„Vasvillával sem űzhetni ki az emberből a természetet“! Elekből is kiűtközött a zenésztehetség, nekiült a tanulmányozásnak, majd ő is nagydobos lett a zenekarban, végre a Népszínház karmestere lett. Itt neki kellett összeállítania a népszínművek nótáit, megnyitózenéjét, sok értékes régiséget (Bihari-kesergőket stb.) az új hatások felhasználásával zenekarra írnia. Gyula bátyjának méltó utódául bizonyult. Bizonyosan saját szerzeményei is akadnak a tömördek magyar zenedarab közt, — de vajjon megtalálhatók-e, fölismerhetők-e?!

A magyar operett sokat köszönhet Erkel Eleknek, bár a Népszínház szerencsétlen műsorlejárato rendszere miatt az egyéves darabot többnyire olyan „jól“ elraktározta, hogy többé ember meg nem hallhatta, ha mint új nemzedék tanulni akart is a régítől. A történelmi és nemzetiségi jellegű „Székely Katalin“ (1880 jan. 16.) egy igazi tehetség kísérletezése volt, a „Tempelői“ pedig (1883 nov. 16.) a kiforrott tehetség erkölcsi sikere. Magyarosság és derű, újszerű harmónia-fűzések nemesítő hatása a népies ritmusú dallamokra, hatásos zenekari nyelv, voltak a mű előnyei. Az új csapás azonban, úgy látszik, a nagyközönséget akkor nem bírta magához édesgetni; kár, hogy a mű föllevenítését nem kísérlék meg. (A szövegíró, Rákosi Jenő, újabban megengedte egy fiatalabb jó zenészünknek, hogy darabját új zenével lássa el. Elkészült-e ez? nem tudom.) A külső, zajos siker hiánya valószínűleg hosszú időre elkedvetlenítette a zeneköltőt; csak 1890 nov. 15. merül fel „A kassai diák“-kal (szövegét Szigligetinek „Az udvari bolond“-jából készítette szegény Vidor Pál). Az újabb kor hangulata szerint tele van keringőkkel („Suttogni csak kettesbe“

* Megjegyzem, hogy van Brassainak még egy pár levele ugyancsak Erkel Rózához czimezve; de kevésbé érdekesek. Az itt közöltnek végéhez tudni kell, hogy az 1863-as évben rendkívüli szárazság volt, ami az országra éhínséget hozott. Az akkori „Inség-bazár“ volt hazánkban az első ilyesfajta jótékony intézmény. (K. I.)

jó", különösen szép), de csak nem keltett nagy visszhangot; meg is maradt a jobb sorsra érdemes szerző utolsó művének.

* * *

Erkel László Budán született; atyja, s nagybátyja, János, tanították. Gyulán férfitársaság volt; az Országos Dalárszövetség harmadik nagy versenyén, Aradon, 1867 augusztus hó 11-én fényes dícséretet is aratott. Mint (1869 óta) a Szeghalmon nyaraló d'Orsay grófkisasszonyok (ma már Ratibor és Thurn-Taxis hercegasszonyok) zongoratanítója került 1871-ben Pozsonyba, hol mindvégig nagy elismerés között és jó módban élt. Bartók Béla is az ő tanítványa volt — még pedig, tudjuk, hogy nem közönséges készülséggel lépett be az Orsz. Zeneakadémia növendékei közé. Erkel László 1878—81. igazgatta a Pozsonyi Magyar Dalkört (mely nem sokkal utóbb megszűnt); sok népdalt és saját — kiadatlan — szerzeményt írt át számára 4 szólamra. (Itt közöljük a „Késő ősnek hideg szele“ elejét.) Szeghalomról egy jó módú, magas műveltségű leányt, Wittmann Mária-t vett nőül, aki most egyik leányával otthonában, a békésmegyei Szeghalmon él (hol fia, Ferencz, állatorvos, 32 éves korában 1906 halottak napján meghalt); idősebbik leányuk, Ilona, okleveles zongoratanárnő (Thomán István tanítványa volt), 1902 óta Budapesten az Erzsébet-nőiskolában működik.

Erkel László.

Érdekes az 1859-ben országsszerte tartott Kazinczy-ünnepések egyikének, a gyulai kaszinó a Kazinczy-alap gyarapítására a „Korona“ vendéglő nagytermében november 26-án tiz számból állott ünnepet

Erkel László átírata

rendezett: 1. „Magasztaló beszéd Kazinczy Ferencz emlékezetére.“ Tartja Terney Antal úr. 2. „Hymnus“ Kölcseytől; zenéje Erkel Ferencztől; zongorakiséret mellett éneklék műkedvelők. 3. „Változatok“ zongorára 4 kézre, szerző: Czerny Károly. Előadják: Erkel Ágnes k. a. és Erkel János úr. (A „kisasszony“ ekkor 11 éves volt!) 6. „Rondo capriccioso“ Mendelssohn-Bartholdy-tól; zongorán elő-

adja: Erkel László úr. (Ez az „úr“ 15 éves volt.) 7. „Egy magyar puszta“, magándal Erkel Ferencztől; éneklő Kottek Nándor úr. 9. „Fantaisie-impromptu“ Chopintól; zongorán u. ö. 10. „Varázskürt“, kettős dal Mezeitől; zongorakiséret mellett előadják: Farkas Zsigmondné asszony és Erkel János úr. (Nagynyujtódó F. Zs.-né, szül. Erkel Teréz, aki — ép úgy, mint sógornője, Erkel Ferenczné — sokszor és mindig nagy hatással énekelt Gyulán a templomban.)

* * *

Erkel Sándor 1846 január 2-án született, Csabán halt meg 1900 október 14-én, de Budapesten, atyja közelében temették el.

Erkel Sándor

Ahhoz, amit „A (budapesti) filharmoniai társaság multja és jelene“ (1903), „A magyar kir. Operaház 1884—1909“ című könyvek és a nagy lexikon róla közölnek, igen kevés a hozzátennivalóm. Kitűnő feje volt és vas szorgalma; mesterein — atyján és Mosonyin — kívül ennek köszönhetett legtöbbet. (A francia nyelvet is kizárólag önszorgalmából tanulta meg.) Atyai barátja volt Jilk János tábori lelkész, rendkívüli műveltségű férfiú (67 éves korában halt meg 1886 táján), aki nagy hatással volt a különben igen zárkózott Erkel Sándor szellemiségére; egyébiránt ez a páter és báró Podmaniczky Frigyes (volt intendáns) voltak tanúi esküvőjén is, mikor (1881 július 2.) nőül vette Tanner István* baritonistánk özvegyét, aki maga is művésznő volt, Stoll Péter és Marchesi asszony tanítványa, Nemzeti Színházunkban elsőrangú mezzoszoprán-szerepeket énekelt (Senta, Afrikai nő, Amneris; kreálta Sába királynőjét;

1. képünkön); leánykori neve Szabó Róza, eredetileg *Chaubod du Rohan* grófkisasszony (francia menekült családból, szül. 1853 Ó-Kigyóson). Már özvegy-sége előtt is Csabán lakott; azelőtt az Erkel-család törzsével a már említett Dubezházban, majd a Lövölde-tér, tulajdonképpen a Városligeti-fasor baloldali első házának földszinti sarkán, végre az Izabella-utcza 63. sz. alatt, hol a szalma-özvegyen maradt Erkel Sándor magamellé vette öcscseit Lajost és Istvánt, akik

* Ki öt 17. évében 1869-ben vette nőül; meghalt 1871-ben, Budán temették el.

— agglégények — azelőtt is együtt voltak (atyjuk mellett is). Erkel Sándornak csak egyetlen operájáról tud a világ: az 1865 december hó 13-án bemutatott „Csobáncz“-ról.

A család azonban arról is tud, hogy Sándor még két operát akart írni. Szöveget vett Csíky Gergelytől 1000 forintért. De hogy megvan-e még valahol ez a szöveg? Mi a címe? neje azt hiszi: „A Veszta-szüz.“ Mi lett a sorsa? azt nem tudjuk. Az özvegy sem tud róla. De annyit tud, hogy férje Molnár Györgytől is, 1879-ben, „Salamon király“ című operaszöveget vett 500 forinton, de nem találta jónak s alighanem megsemmisítette. (Ime felvilágosítás a 107. laphoz.)

Erkel Sándor, úgy tudom, az Orsz. M. Daláregyletben is atyjának utóda volt: vezérkarnagy. A díszes állásra mindenesetre méltó volt; ebben az egyesületben már 1870-ben („Dalra magyar!“ cz. férfikarával) s 1876-ban magas pályadíjat nyert. De nézzük csak meg a „Dinomdánom“ művészi szövedékét, vagy éppen a kettős karra írott „Karácsonykor“-ét! Már ezek is maradandóvá teszik nevét a magyar zenetörténetben.

A „Brankovics György“ egyvelegét zongorára tudvalevő, hogy E. Sándor írta át. De azt csak a család kézíratai közt fődöztem föl, hogy ő négykézre átírta Berlióz Rákóczi-indulóját.

Erkel Mária 1848 április 6-án született. Haja-don maradt, valósággal családjának áldozta fel magát; a korán nő és anya nélkül maradt nagy családban magára vállalta és derős türelemmel viselte a női gondviselés szerepét. Mikor Gyula, bátyja, özvegyen maradt: ennek házába tette át áldásos munkássága színhelyét; most is ott él, Ujpesten.

Erkel Lajos, kimondhatjuk: sorsüldözött volt. Énekesnek készült, volt is szép tenorhangja; a budai várszínházban „Gyulay Lajos“ néven egyszer fellépett „Faust“ cím-szerepében, de elfogultsága nem engedte egész tehetségét, készültését érvényre juttatni, az intéző hatalmak elfogultsága pedig nem engedte őt újabb próbatételre, a csorba kiköszörülésére. Csak atyja halála után szerződtek . . . ügyelő-nek. (Addig: törődött atyjára ügyelt, odaadó mindenese volt.)

Mint valamennyi testvére, ő is hősi megjelenésű, szép ember volt; „színpadi alak“. De szellemi képességeinél fogva is mindenesetre jóval nagyobb dolgokra volt hivatva, mint szerény állásának teendőire. Kombináló ész volt, mégis páratlan emlékezete az egész családnál különöb volt; képes volt bármilyen családi dátumot, előadás idejét vagy más eseményt csalhatatlan biztossággal megmondani.

Itt van helye kipótolni atyjának meg Eleknek és Sándornak egy még hiányzó vonását. Mindezek, Lajost beleértve, kitünö sakkjátsozók voltak, sakkrovatvezetői a

Erkel Sándorné

(Tannerné: „Sába királynője“)

„Vasárnapi Ujság“-nak: és pedig az apa 1866 október 21-ike óta, azután (nem tudni mikor) Sándor s utána Elek, de akinek talán „bohém“, azaz hogy rendetlen életmódja, talán betegeskedése miatt 1881-ben Lajos vette át a szép munkakört s negyedszázadon át osztotta meg nemes szenvedélyét a művelt közönséggel.

Öcscse, az egyetlen élő fiútestvér: *István*, postai tisztviselő. Megvan igen jó zenei érzéke, biztos ítélete, de atyja nem taníttatta, nehogy túlságos sok zenész legyen a családban. Ő tehát az Operaházban s a hangversenyteremben beéri a művelt közönség szerepével. Gyula bátyjának elhunytá után ő is ennek gyermekeihez költözött. Hivatála azonban a fővárosban van; kartársai, szeretetük jeléül, megünnepelték f. évi áprilisban szolgálatának betöltött negyedszázadát.

* * *

Erkel Ferencz nejének még élő és ritka szellemi frissességével még ma is elbájoló nővéréhez is, özv. Szerényi Károlynéhoz fordultam adatokért. Lekötelező, mindnyájunkat érdeklő válaszát — melynek adatai közül én véletlenül nem egyet ismertem — itt közlöm teljes egészében:

Hozzám intézett b. levelére van szerencsém a következő adatokkal szolgálni:

Id. Adler György, aki 1789-ben született Győrben, az ottani püspöki templomban mint regens chori működött, mint kiváló zeneszerző volt ismeretes; saját szerzeményű nagy miséit sokszor adták ünnepélyes alkalmakkor, de világi zenével is foglalkozott, amennyiben sok sonátát, dalokat, quartetteket, quintetteket irt vonós hangszerekre, magyar motívumokkal. Egyik quartettjét évtizedek előtt a Hellmersberger quartettje Budapesten egy concert alkalmával el is játszotta.

1811-ben megnősült, Krajcsevics Francziskát vevén nőül, egy előkelő győri család ivadékát; ennek édesanyja született Istvánffy, kinek első unokatestvérét egy magyar főúr vette el.

1839-ben Győrből Budára költözött át, hogy a Mátyás-templomban a regens chori állást foglalja el, mely állását 1867-ben bekövetkezett haláláig foglalta el.

Birván a budapesti zenevilág nagy elismerését művészete iránt, mert kiváló zenész volt és művészileg játszott zongorán, orgonán és hegedűn. Magyarországot felkereső külföldi zeneművészek örömmel keresték fel zenezalonját, amely igen érdekes és szép concertek színhelye volt. Ő már a 40-es évek elején mint kiváló zeneművész volt elismerve, ennél fogva előkelő és főúri körökben szívesen látott vendég volt.

Id. Adler Györgynek a zenetéren is kiváló gyermekei voltak. Így Erkel Ferencznek neje, született Adler Adél, aki 1820-ban, április 6-án Győrött született. Ismert, kitünő zongorajátékos nő volt. Erkel Ferencz nejét 1839 évi augusztus 19-én vezette oltárhoz. Neje 79 éves korában halt meg.

Ifj. Adler György nevezetű fia a 30-as években Magyaróvárt a gazdasági akadémián nyerte oklevelét és mint gazdatiszt sok éveket töltött Nagymihályon gróf Sztáray családjánál, hol mind előkelő modorával, mind zenetehetségével meg-

hódította maga részére a főúri köröket is. Onnét Budára költözött, hol mint állami hivatalnok foglalt állást, de mellesleg zenetanítással is foglalkozott, mely téren is tanítványaival bámulatos sikereket ért el. 90 éves korában meghalt Enyingen, Veszprém megyében.

Id. Adler György II ik fia, Adler Vincze, a külföldön, főleg Franciaországban, Svájcban elismert nagytehetségű zongoraművész és zeneszerző. Több időt Párisban töltött, hol az emigráció alatt a magyar arisztokrácia gyakran fordult meg nála. Neje, született nemes Stérics Ariadne, egy nagyon előkelő orosz családnak egyetlenegy leánya, aki nagyon közeli rokonságban áll a Trubeckoy, Orlov, gróf Kamerovszky és gróf Morny családokkal. Özvegye majnai Frankfurtban él.

Én egyedüli sógornője Erkel Ferencznek és 82 éves vagyok.

Ami az életrajzi adatokat illeti, amelyeket Ön kíván, sajnálom, hogy eddig nem ismert dolgokkal nem szolgálhatok, amennyiben többet, mint eddig részint a napilapok és szépirodalmi lapok közöltek, nem tudok.

Idecsatolva küldök egy régi okmányt, amely boldogult édesatyám életére mint életrajzi adat szolgál. (NB. győri karnagyai bizonyítvány.)

Amidőn ezen okmány mielőbbi visszaküldését kérem, maradok

tisztelettel

Enying, 1910 IX. 19.

Szerényi Károlyné, szül. Adler Anna.

* * *

Nagy kár lett volna akár ezt a levelet kivonatolni. Metz Albert, a M. Kir. Operának (1891—1907) mélyhegedűse és a Nemzeti Zenedének elmélettanára, újabban a marosvásárhelyi zeneiskola igazgatója írta, akinek intézeténél működik Erkel Gyula egyik leánya: Henszlmann Gyuláné (szül. Erkel Sarolta = Sári) írta alábbi két levelet:

Marosvásárhely, 1910 szept. 10.

Kedves Jó Uram!

Erkel Ferencz — azt hiszem, jól emlékszem* — 1832—1838-ig Kolozsvárt volt. Én is úgy tudom, hogy az ablakon kiáltott be Brassai: Ki vagy, öcsém?! Amire bemutatkoztak kölcsönösen. Brassaira E. Sári fog becses adatokat adni, mert a mamáját a vén prikulics rajongásig szerette, verset is írt hozzá. Ezeket Sári hétfőn reggel behozza s Ön kedd d. e. megkapja.

Menjünk a Hymnusra!

1844-ben, a pályázat utolsó napján, *délután* benyit Bartay András, akkori intendáns, Erkel Ferencz szobájába:

— Na Fránczi, remélem pályáztál a Hymnusra?

— Nem pályáztam!

* E. F. 1834-ben nevelőül ment Stainlein grófnéhez; 1835—36-ban a budai (azelőtt kolozsvári) színtársulat karmestere volt, meg 1836-ban lett a pesti német színház másodkarmestere; innen 1838-ban a pesti Nemzeti Színházhoz jött át. Fabó.

— S miért nem?

— Azt mondta Egressy Béni, hogy mi (Erkel F. s Egressy B.) ketten ne pályázzunk. Boldoguljon más is.

— No hát tudd meg, hogy Egressy nem egy, de három pályamunkával pályázott. Most pedig reád zárom az ajtót s innen addig ki nem mégysz, amíg a pályaművel el nem készültél.

(Ezt így adta elő Erkel Lajos és a szívemre kötötte, hogy megíriam; írja meg Ön, legfeljebb kérem odatenni, hogy Erkel Lajos beszélte Metz Albertnek. Erkel Gyula így adta elő a dolgot, — többször előhoztam előtte.)

Erkel Gyula: Annyi bizonyos, hogy apám pályázatra nem gondolt, amíg Bartay András nem beszélte reá; az utolsó nap délután apám magával vitte a másolót, hogy idegen kézzel leírva, még estig beküldje; a másoló a szomszéd szobában várta, míg elkészül a mester.

Én (Metz Albert) azt hiszem: mind a kettő igaz.* Erkel Lajos olyan krónikás volt, kihez hasonlót nem ismertem. Feje lexikon-pontossággal szolgált év, hó és napokról; apja oldalán öregedett meg, tehát az övé hitelesebb. Én, ismétlem, mindkettőt hitelesnek tartom, mert jobban megvizsgálva, egymást kiegészítik. Ugyanis Bartay félig tréfásan, félig komolyan csakugyan bezárta Erkelét, de kiengedte, mikor a vázlattal készen volt, hogy másoló után nézzen. A másoló pedig hazakisérte, előtte leírta s ő még egyszer utána nézett, vajjon nincs-e toll-hiba benne.

Most megnyugtatásul csak ennyit küldök, de hétfőn menesztünk többet!

A folytatást szinte elfeledtem sietségemben.

Ugyanis:

A legjobb három mű felett a publikum szavazott. E. F.-é tetszett legjobban, ismételtették s vele énekelte a közönség, ami után kilépett (ha jól emlékszem) Szerdahelyi a sűgőlyuk elé, felbontotta a jelíges levélkét, amikor meglátta Erkel nevét, reámosolygott (mert E. dirigálta valamennyit s ott ült a pulpitusán, Erkel pedig valósággal összezsugorodott szerénységében), erre aztán kitért a zajos taps és éljen. Erkel ellenségei azt mondták: azért győzött, mert a sajátját tanította be legjobban.**

* * *

* Ábrányi valahol meg is írta.

(K. I.)

** Az egész ügy érdemleges része bőven meg van írva az 1845. évi hetilapokban, különösen a „Honderű“-ben, ahol a főbb pályázók jelígestől fel vannak sorolva. Lásd az „Erkel fejlődése“ című fejezetet, valamint a Gárdonyi Géza visszaemlékezéseit. Az csak természetes, hogy sem a Travnyik, sem az Egressy Béni, sem a Pecsényánszky János pályaműve az övével nem vetekedhetett; a komoly, egyházas stílt Erkel még fiatalkorában — a pozsonyi dómiban — Klein Henrik keze alatt annyira megtanulta, hogy az egész életére kihatott.

4 drb melléklet.*

Marosvásárhely, 1910 szept. 12.

Uram, uram, drága jó uram!

Tudni kell következőket: A 30-as években, mikor Erkel Ferencz Kolozsvárt volt, ott volt Ferencz testvére: János, akit ma is emlegetnek a régi Kolozsvárt, nevelője volt a Teleki fiúknak; szintén kiváló sakkos. Boldogult mostohaapám, aki a 30-as években a kolozsvári piaristáknál tanult, ismerte őket, megmutatta még azt a házat is, ahol E. Ferencz lakott, régi, szép, úri egyemeletes palota, melynek közepén terjedelmes boltíves kapubejárója volt, attól jobbra egy egyablakos utcai szoba, E. Ferencz lakása, E. János később a gróf Wenckheim-család jószágigazgatója s mint ügyvéd jogtanácsosa volt.

Annak volt leánya: Róza, kihez Brassai a mellékelt leveleket írta, van ilyen itt még több is. Az egyik levél a menyasszonyhoz szól (1870). Az ujságot is mellékeljük, mint bizonyyságot Erkel Gyula első felépésére.

De folytatom! E. János leányát, Rózát, feleségül vette E. Gyula, tehát első unokatestvérét. Ebből a házasságból született Mariska (Óváryné), Sándor, Sarolta (Henszelmanné), Jenő és Róza. Ezek mind élnek. Kettő meghalt.

Azt is érdemes feljegyezni, hogy E. Ferencz édesapja József volt; felesége Ruttkay Klára, kinek a révén atyafiságba jutottak a Kossuth-családdal.

Erkel Sarolta (Henszelmann Gy.-né) szül. Budapesten, 1881 október 11-én; férjhez ment 1907 január hó 6-án. Az újpesti zenedében tanárnő volt 1905-től 1908-ig, amikor a marosvásárhelyi zeneiskola tanárává kinevezték.

E. F.-ről tudvalévő dolog, hogy ideáljai Bach és Mozart voltak. Egyik Mozart-koncertre írt fiatalkorában még kádencziát is. A 90-es évek elején (azt hiszem 1892-ben), amikor az öreg úr a filharmónikusokkal utoljára játszott (jó volna megnézni a Filharm. Társ. albumát**, most nem érek rá), már előbb szó volt a sváb-

Henszelmann Gyuláné
(szül. Erkel Sarolta)

* U. m. a. „Der Ungar“, melyből fönnebb E. Gyula kisgyermekkorai felléptét idéztem, és Brassai Samu három levele E. Rózához; legérdekesebbjét fönnebb közöltem E. Gyula nejeről szólómban.
(K. I.)

** Megnéztem: 1890 nov. 7,

(K. I.)

hegyi villában a koncertről. Odaszól E. Gyula fiához: „Jó volna fiam, ha kikeresnéd a kádenciát!“ „Ugyan — mormolja Gyula — hol az ördögben találnám meg?“ Erre felkél az öreg úr, bemegy a másik szobába, leül a zongorához s emlékezetből eljátszta az egész kádenciát, melyet circa 50 évvel ezelőtt írt. Ugyancsak a közlő filharmóniai hangversenyen, emlékezete után, a közönség is hallotta.

* * *

Özv. Klíment Gyuláné válaszából (Gyula, 1910 okt. 7.):

„Erkel Ferencz az 50—60-as években a nyár egy részét mindig Gyulán töltötte János és Rudolf fivéréinél, meglehetősen nagy visszavonultságban pihente itt ki fáradalmait. Abban az időben dolgozott nagy zeneköltőnk örökké szép művein a gyulai Wenckheim-kastély parkjában, mely munkáiban fiai: Gyula és Sándor is közreműködtek. Bánk bán, Brankovics nagy részét e gyönyörű park terebélyes, lombos fái alatt írta meg.“

